

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**REINHART P. A. DOZY'NİN TARİH-İ İSLAMİYET ADLI ESERİNİN FELSEFİ
AÇIDAN İNCELENMESİ (İSMAİL FENNİ, MANASTIRLI İSMAİL HAKKI,
FİLİBELİ AHMET HİLMİ ÖRNEĞİ)**

BETÜL CEYLAN

TEZ DANIŞMANI:
Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU

Ekim-2019

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Betül CEYLAN'ın "Reinhart P. A. Dozy'nin Tarih-i İslamiyet Adlı Eserinin Felsefi Açıdan İncelenmesi (İsmail Fenni, Manastırlı İsmail Hakkı, Filibeli Ahmet Hilmi Örneği)" başlıklı tezi 02/10/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Dr.Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Sadık TÜRKER
Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz

Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU
Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ	Trakya Üniversitesi	
Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU	Kırklareli Üniversitesi	
Doç. Dr. Can KARABÖCEK	Kırklareli Üniversitesi	

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

BETÜL CEYLAN

02.10.2019

ÖZ

REINHART P. A. DOZY’NİN TARİH-İ İSLAMİYET ADLI ESERİNİN FELSEFİ AÇIDAN İNCELENMESİ (İSMAİL FENNİ, MANASTIRLI İSMAİL HAKKI, FİLİBELİ AHMET HİLMİ ÖRNEĞİ)

Ceylan, Betül

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Ahmet Çapku

Ekim, 2019

Dozy’nin “*Tarih-i İslamiyet*” kitabında İslamiyet ve Müslümanlar hakkındaki ifadeleri bilimsel ve felsefi olarak birçok çelişik ifadeye sahiptir. Ancak bu durum ülkemizde bazı düşünürler tarafından normal karşılanırken, bazı milliyetçi ve İslamcı düşünürler tarafından yoğun şekilde eleştirilmiş ve bu düşüncelere reddiyeler yazılma ihtiyacı hissedilmiştir. Abdullah Cevdet’in Dozy’nin kitabını tercüme etmesi ve bu kitaba karşı yapmış olduğu aşırı övgüler, İsmail Fenni Ertuğrul, Filibeli Ahmet Hilmi, Manastırlı İsmail Hakkı gibi İslamcı ve milliyetçi düşünürleri harekete geçirmiştir. Tezimizde, bu düşünürlerin eleştirilerinin amacını, bunları hangi felsefi ve bilimsel yöntemler ile yapmaya çalıştıklarını ve Dozy’e eleştirilerini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Dozy, Tarih-i İslam, Materyalizm, Pozitivizm, Batıcılık.

ABSTRACT

THE PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF REINHART P. A.
DOZY'S HISTORY OF ISLAMIC WORKS (EXAMPLE
İSMAİL FENNİ, MANASTIRLI İSMAİL HAKKI, FİLİBELİ
AHMET HİLMİ)

Ceylan, Betül

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Associate Professor Ahmet Çapku

October, 2019

In Dozy's "History of Islam" his statements about Islam and Muslims have many contradictory expressions, scientifically and philosophically. However, while this situation was considered normal by some thinkers in our country, it was extensively criticized by some nationalist and Islamist thinkers and it was felt the need to write rejections to these ideas. Abdullah Cevdet's translation of Dozy's book and the excessive praise he made against this book provoked Islamist and nationalist thinkers such as İsmail Fenni Ertuğrul, Ahmet Hilmi from Filibeli and İsmail Hakkı from Manastir. In our thesis, we tried to examine the purpose of the criticism of these thinkers, what philosophical and scientific methods they try to do and their criticism to Dozy.

Keywords: Dozy, History of Islam, Materialism, Positivism, Westernism.

ÖNSÖZ

Tezimizi oluştururken seçmiş olduğumuz İslam düşünürlerinin ortak noktası materyalist-pozitivist düşünceye karşı olmaları yanında Dozy'ye yönelik eleştiride bulunmuş olmalarıdır. Dozy'nin İslam dini hakkında yazmış olduğu "İslam Tarihi" kitabının arka planını araştırdığımızda, Batı dünyasında İslam'a yönelik bir tepki ile karşılaşmaktayız. Dozy, tüm bu tepkilerin 1800'lü yıllarda entelektüel düzeyde ve bilimsellik iddiası ile bir yansıması olmuştur. Çalışmamızda Dozy'nin, İslam dinini materyalist bir ontoloji ile açıklamaya çalışması ve genel kanaatinin oryantalist bir yaklaşım ile İslam dini ve peygamberini değersiz gösterme çabası olması üzerinde durulmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Batı düşüncesindeki materyalist anlayışlara karşı İsmail Fenni Ertuğrul, Filibeli Ahmet Hilmi ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın getirmiş olduğu eleştirilere değineceğiz.

Çalışmamızda ele almış olduğumuz Oryantalist düşünce merkezinde kendini gösteren Materyalizm, Pozitivizm ve Bilimsel Tarih oluşturma amacı ile yapılmış olan çalışmalar eleştirilmiştir. Yüzyıllardan beri İslam dini açısından kuvvetli sayılan deliller ile oluşturulmuş olan Klasik İslam Tarihi anlayışı yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. İslam Tarihi hakkında yazılmış olan kitaplar, akli ilkelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Akli delillere dayalı olarak açıklama yapılmaya çalışılması dinin ritüellerine aykırı yorumların oluşmasına sebep olabilmektedir.

Batı düşünürleri, İslam coğrafyalarının geri kalmışlığını İslam dininin bir etkisi olarak kabul etmiş ve İslam dinini ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak göstermiştir. Bu sebeple de Batılı düşünürler tarafından İslam Tarihi kitapları yazılmaya başlandığını gördük. Fakat bu görüş İslam coğrafyasında büyük tepkilerin oluşmasına sebep olmuştur. Batılı düşünürler tarafından hakiki İslam Tarihi kitabı yazamadıkları hususunda yoğun eleştirilere maruz kalan Osmanlı son dönem düşünürleri, bu eleştirilere cevap vermek amacıyla çeşitli eserler kaleme almıştır.

Tezimizin konusunu oluşturan düşünürleri seçme sebebimiz başta materyalist-pozitivist düşünceyi eleştirmeleri ve Dozy'ye yönelik eleştiride bulunup reddiye yazma gereksinimi hissetmiş olmalarıdır. Bu kapsamda ele almış olduğumuz düşünürlerin hepsi Dozy'ye direkt olarak reddiye yazma

amacı güderek eleştiride bulunmuş olan düşünürlerdir. Tezimiz kapsamında bu düşünürlerin bu reddiyelerde hangi metotlardan hareketle, hangi ontolojik düşünce ile eleştiriler yapmış olduklarını açıklamaya çalıştık.

İsmail Fenni Ertuğrul, Kitabı *İzale-i Şukuk* kitabında Dozy başta olmak üzere maddeyi kendisine temel alan materyalist düşünceyi ve onu destekleyen pozitivism düşüncesini eleştirmiştir. Bu eleştirilerini yapmadan evvel *Materyalizmin İflası ve İslam* kitabında anlatmış olduğu tanrının, ruhun ve varlığın ispatına dair düşüncelerine değineceğiz.

İsmail Fenni Ertuğrul, Batı'da yayılmaya başlayan materyalist düşünce ve bu düşünceyi desteklemek amacıyla ortaya çıkmış olan pozitivist düşünceleri eleştirmiştir. Bu eleştiriyi yaparken de Teist ontolojiden hareketle materyalizmin her şeyi maddeye indirgeyen ve manevi alanı yok sayan düşüncesine karşı çıkmıştır. *Vahdet-i vücud* düşüncesini kendisine esas almıştır. *Kitab-ı İzale-i Şukuk* kitabından Dozy'e bir reddiye yazmış olsa da aslında en büyük eleştirisi materyalist-pozitivist ontolojiye olmuştur. Çünkü Dozy'e yönelik eleştirilerin temelinde Dozy'e yönelik bireysel bir eleştiri değildir. Dozy'nin içinde bulunduğu dönemde Oryantalist düşünceler ağırlık kazanmıştır. Abdullah Cevdet'in Batı'daki Oryantalist çalışmaları Materyalizm- pozitivism ile bir görmesi sebebiyle Dozy sanki Materyalist-Pozitivist düşüncenin savunucusu gibi gösterilmiştir. Esasında Dozy Protestan olmasına rağmen Materyalist- Pozitivist düşünürler tarafından kendi düşüncelerini temsil eden birisi gibi görülmüştür.

İsmail Fenni Ertuğrul'un kitabı ele almış olduğumuz düşünürler arasında reddiye yazma geleneğine en uygun yapıda olanıdır. İsmail Fenni Ertuğrul'un eserinde Dozy'i ele alış biçimi, Dozy'nin kitabında takip ettiği usule uygun şekildedir. Dozy tarafından yanlış yahut eksik olarak açıklanan tüm hususlara vahdet-i vücud anlayışı temelinde açıklamalarda bulunmuştur.

Manastırlı İsmail Hakkı'nın felsefi düşüncesine baktığımızda, döneminin problemlerine karşı kayıtsız kalmamış bir düşünürdür. Sırat-ı Müstakim dergisinde haftalık olarak Dozy'nin iddialarına karşı reddiyeler yazmıştır. Daha sonra bu reddiyeleri Hak ve Hakikat adlı bir kitapta yeniden düzenlemiştir. Manastırlı İsmail Hakkı'nın tepkilerinin Dozy' den ziyade

Abdullah Cevdet üzerinde yoğunlaşmış olduğu söylenebilir. Abdullah Cevdet'in "İfade-i Mütercim" kısmında ifade ettiği tüm iddialara karşı tek tek akli yönden tutarlı eleştiriler getirmiştir. Manastırlı İsmail Hakkı'nın reddiye yazma amacı klasik bir İslam Tarihi sunmak değil Abdullah Cevdet gibi Batı etkisinde kalmış kişilere bilimsel ve felsefi yöntemler ile akli açıdan tutarlı deliller sunmaktır.

İslam dini ile alakalı en çok eleştirilerin yapıldığı mucizeler konusu Manastırlı İsmail Hakkı tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu konuda çeşitli türden deliller sunmaya çalışmıştır. Metafizik öğelerin ispat edilememesi bakımından yok kabul edilmesine karşı çıkmış ve bu konuda akli deliller getirmiştir. Kuran hakkında ortaya atılan ilahi bir kitap olmadığı yönündeki iddialara karşı bilimsel deliller ile açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in ümmi oluşu ve peygamberliğinin geçersiz gösterilme çabalarına karşı olarak da oldukça geniş bir kısımda akli açıdan tutarlı deliller sunmuştur.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin düşüncelerine tezimizde yer verilmesinin sebebi Materyalist düşüncelere karşıt olarak sistemli bir biçimde felsefi eleştiri getirmiş olmasıdır. Filibeli Ahmet Hilmi bu amaçla İslam Tarihi kitabını yazmıştır. Burada İslam Tarihine yönelik eleştiride bulunan bir takım felsefi ekollerin eksik yanlarına ilişkin eleştirilerde bulunmaktadır. Dozy'nin düşüncelerinin sebebi olan Materyalist- Pozitivist düşüncelere eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirisini yaparken de varlığı vahdet-i vücut düşüncesi temelinde açıklamaya çalışmıştır.

Filibeli Ahmet Hilmi ilerleme ve gelişme konusunda Müslümanların geri kalmasının nedenleri üzerinde durmuştur. Filibeli hem batıya hem de doğuya ait olan düşünceleri çok iyi bilen ve ileri seviye yabancı dil bilgisine sahip bir düşünürdür. Filibeli Ahmet Hilmi batıyı eleştirmeden önce, toplum hakkında özeleştiri de bulunmuştur. Toplumda tespit etmiş olduğu bir takım eksiklikleri ilerleme ve gelişmenin önündeki asıl engeller olarak görmüştür.

Filibeli Osmanlılık ve İslamcılık düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı bir düşünürdür ve eserlerinde bu düşüncesinden izler görülmektedir. İnsanların içine düşmüş oldukları sefaletin sebebini, dini ve milli duygulardan

uzaklaşmamız ve kendi özlerimizi kaybetmemiz olarak görmüştür. Kendi köklerimize sahip çıkmadan hiçbir yenilik ve gelişme fikrinin başarılı bir şekilde uygulanamayacağı düşüncesine sahiptir. Batı medeniyetinin sahip olduğu düşüncelerin temelini İslam karşıtlığı üzerine kurulu olduğunu söyleyen Filibeli Ahmet Hilmi, bu düşüncelere karşı çok dikkatli davranılması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bu sebeple savunmacı bir bakış açısından ziyade akla ve bilime uygun bir yol takip etmeye çalışmıştır.

Batı ne kadar teknolojik ve gelişmiş bir toplum gibi dursa da materyalist, pozitivist düşünceler, Batı'nın maneviyatına büyük zararlar vermiştir. Bu amaçla Filibeli Ahmet Hilmi, Batı'nın bize sunduğu her düşünceye karşı 'sağlam bir metoda' ihtiyacımız olduğunu söylemiştir. Filibeli Ahmet Hilmi, Batı'ya karşı olmamıştır ama bize sunmuş olduğu her şeye temkinli yaklaşılması gerektiğini savunmuştur. Batı'nın maddeci düşüncesine karşılık ruhçu bir felsefi düşünce ortaya koymuştur.

Tez yazım süreci gerek konunun belirlenmesi gerek yazım aşaması itibariyle zor ve emek isteyen bir süreçtir. Bu nedenle tez konusunun belirlenmesinde bana yol gösteren, tez yazım aşamasında çeşitli kaynaklara ulaşmama yardımcı olan ve bu süreçte bilgisi, anlayışı, sabrı ile desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU' ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin tamamlanması aşamasında manevi desteğini gördüğüm Prof. Dr. Cevdet KILIÇ hocama da teşekkürü borç bilirim.

BETÜL CEYLAN

EKİM, 2019

İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1
1. İslam’a Karşıt Düşüncelerin Ortaya Çıkışı.....	1
2. İslam Karşıtlığının Felsefi Kökenleri.....	1
3. Dozy’nin Hayatı.....	6
4. Tarih-i İslamiyet Kitabı Yazmasının Nedenleri.....	7

1. BÖLÜM

İSMAİL FENNİ ERTUĞRUL

1.1.Hayatı ve Eserleri.....	9
1.2.İsmail Fennî’ nin Felsefi Düşüncesi ve Buna Etki Eden Faktörler.....	10
1.3.Varlık Düşüncesi.....	12
1.3.1.Tanrı Anlayışı.....	15
1.3.2.Ruh Anlayışı.....	19
1.4.Bilgi Anlayışı	21
1.5.İsmail Fenni Ertuğrul’ un Kitab-ı İzale-i Şukuk Kitabında Dozy’ nin Tarih-i İslamiyet’i Üzerine Reddiyesi.....	24
1.5.1.Tarih-i İslamiyet Adı.....	24
1.5.2. Hz. Muhammed’ in Nübüvveti İle İlgili İddialar	24
Teorik Açıdan Hz. Muhammed’ in Nübüvvetine Yöneltilen Eleştiriler:.....	24

1.5.2.1. Histeri-Sara Hastası Olduğu İddiası	24
1.5.2.2. Bazı Ayetlerin Hz. Ömer' in Arzularına Uygun Olarak İnmesi.	28
1.5.2.3. Mucizeler; Göğsün Açılması, Miraç, Dualarının Kabul Olması.	32
1.5.2.4. Garanik Meselesi	35
1.5.2.5. Hayatının Son Devresinde Peygamberliğine İnancının Şüpheli Gösterilmesi	41
1.6. Pratik Açıdan Hz. Muhammed' in Nübüvvetine Yöneltilen Eleştiriler	44
1.6.1. Pratiklik ve Azim Olmaması Hakkında Ortaya Konulan Yanlış Düşünce	44
1.6.2. Acımasız Gösterilmeye Çalışılması: Şaire Asma ile Şair Ebu Afk' ın Öldürülmeleri.....	45
1.6.3. Evlilikleri ve Hz. Zeynep İle olan Evliliği	48
1.6.4. Kurazya Oğulları Vakasında Muaz oğlu Sad' ın Hakem Tayini...	55
1.7. Vahiy Açısından Yöneltilen Eleştiriler	58
1.7.1. Kur' an' ın İfade Üslubu	58
1.7.2. Kuran' ın Çağdaşları Üzerine Pek Az Nüfuz ve Tesiri Olması İddiası.....	62
1.7.3. Kuran'ın Zevksiz, Usandırıcı Olması ve İntihal ile Yazıldığı İddiası.....	64
1.7.4. Kuran' ın Değişmez Olmasına Yönelik Eleştiriler.....	67
1.8. Tarihsel Açıdan Hz. Muhammed' in Nübüvvetine Yöneltilen Eleştiriler.....	68
1.8.1. Âlimlerin Hz. Peygamber' i Olduğu Gibi Arz Ettikleri	68
1.8.2. Bedevi Araplarının Fıtraten Dindar Olmadığı İddiası.....	70
1.8.3. Etraf Kabilelerin Korku veya Yağmacılık Sevgisiyle İman Etmiş Oldukları Hakkındaki Saçma İddia.....	72

1.8.4. Hz. Osman' ın Hz. Rukiye ile Evlenmek İçin İslam'ı Kabul Ettiği Hakkında Ortaya Konulan Yanlış Fikir	74
---	----

2.BÖLÜM

MANASTIRLI İSMAİL HAKKI'NIN DOZY' NİN TARİH-İ İSLAMİYET KİTABINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

2.1. Manastırlı' ya Göre Din-Akıl İlişkisi.....	77
2.2. Manastırlı' nın Dozy' nin Eserinin Çevirmeni Abdullah Cevdet' e Yönelik Değerlendirmeleri.....	79
2.3. Manastırlı' nın Dozy Hakkındaki Değerlendirmeleri	86
2.3.1. Araplar Hakkındaki İddialar.....	87
2.3.2. Haniflik Dinine Yapılan Eleştiriler	89
2.3.3. İslam Dininin Özgün Olmadığı İddiası	91
2.3.4. Kuran Hakkındaki İddialar	93
2.3.5. Metafizik Varlıklar Hakkındaki İddialar.....	97
2.4. Hz. Muhammed'i n Şahsiyeti ile İlgili İddialar	99
2.4.1. Hz. Peygamberin Doğumu Hakkındaki İddialar	99
2.4.2. Nübüvvetin İlahi Olmadığı ve Mucizelerin Bulunmadığı İddiası..	100
2.4.3. Histeri Hastası Olduğu İddiası	107
2.4.4. Evlilikleri Hakkındaki İddialar.....	109

3.BÖLÜM

FİLİBELİ AHMET HİLMİ

3.1. Filibeli Ahmet Hilmi' nin Hayatı ve Eserleri.....	111
3.2. Filibeli' nin Düşüncesine Etki Eden Dini Ve Felsefi Unsurlar.....	112

3.3. Filibeli ve Vahdet-i Vücut Anlayışı.....	117
3.4. Filibeli Ahmet Hilmi’ de Felsefi Bilgi Ve Metot.....	123
3.5. Filibeli’ nin Felsefi Akımlara Yaklaşımı.....	132
3.6. Filibeli’nin Ruh Hakkındaki Düşünceleri	141
3.7. Filibeli’ nin “İslam Tarihi” Kitabını Yazma Gerekçesi.....	142
3.8. Filibeli’ nin İslam Peygamber’ ine Yöneltilen Eleştirilere Karşı Cevapları.....	148
3.8.1. Hz. Muhammed’ in Doğumundan Peygamberliğine.....	148
3.8.2. Araplar Hakkındaki İddialar.....	148
3.8.3. Hz. Muhammed’ in Peygamberliği Hakkındaki İddialar	150
3.8.4. Rahip Bahira Olayı.....	150
3.8.5. Sara Hastalığı İddiası.....	151
3.8.6. Hz. Ömer Hakkındaki İddialar	153
3.8.7. Peygamberliğin İlanından Hicrete Kadar.....	155
3.8.8. Kuran Hakkındaki İddialar	155
3.8.9. Mucize ve Miraç Hadisesi	155
3.8.10. Hz. Muhammed’ in Hayatı ile İlgili İddialar.....	157
3.8.11. Hz. Peygamberin Ahlakı:	157
-Merhametsiz Olduğu İddiası	157
3.8.12. Garanik Hadisesi	159
3.8.13. Hz. Peygamberin Evlilikleri Hakkında İddialar	161
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA.....	167

KISALTMALAR

age	:Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
ev	: Çeviren
drl	: Derleyen
ed	: Editör
fel	: Felsefe
KLÜ	: Kırklareli Üniversitesi
krş	: Karşılaştırınız
TDK	: Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

İslam'a Karşıt Düşüncelerin Ortaya Çıkışı

İslam aleyhinde yapılmış olan faaliyetlere baktığımızda temelinde Hz. Peygamber ve İslam dinine karşı oluşturulmuş bir ön yargının bulunduğu görülmektedir. Sürekli olarak İslam dininin zorlayıcı ve baskıcı bir din olduğu fikri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Müslümanlar tarafından bilim ve teknik alanda yapılmış yenilik ve gelişmeler Müslümanlık kimliğinden uzak bir şekilde dile getirilirken, Müslüman coğrafyalarda meydana gelen herhangi olumsuz bir durum Müslümanların tümüne genellemeye gidilmektedir.

İslam dinine karşı oluşturulmuş ön yargılar sebebiyle meydana gelen herhangi bir problemin müsebbibi Müslümanlar olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Din insanları ahlaklı yapmak için tek başına yeterli olamayacağı gibi meydana gelen sorunların sebebi olarak gösterilemez. Din kişisel bir tercihtir. İnsanlar arasından herhangi bir sınıflandırmanın yapılması amacıyla kullanılamaz.

İslam Karşıtlığının Felsefi Kökenleri

İslam dini hakkında ortaya atılan olumsuz fikirlerin temeline baktığımızda 8.yy'a kadar gidebilmek mümkündür. Bu durum İslam düşünürleri tarafından genellikle alışılmış bir durum olarak görülmüş ve çok ciddiye alınarak cevaplar verilmemiştir. Batı kendisinde mevcut olmayan özelliklerden dolayı kendisini sürekli olarak İslam dininin karşısında konumlandırmıştır. Bu sebeple Batılı pek çok edebiyatçı, tarihçi, siyasetçi, felsefeci İslam dini hakkında ön yargılardan hareketle bir takım faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Bu çalışmalara karşılık olarak İslam düşünürleri de İslam'ı doğru bir biçimde ortaya koyabilmek ve Batı düşüncesinin etkilerinden korunmak amacı ile eserler kaleme almışlardır.

Tezimiz kapsamında Batı'da İslam dini aleyhinde yapılmış olan "İslam Tarihi" kitabı ve İslam düşünürlerinin buna karşı vermiş olduğu tepkileri felsefi açıdan değerlendirmeye çalışacağız.

İslam dinine yönelik olan hareketlerin İslam'ın erken dönemlerinden itibaren var olması sebebiyle, bu durum İslam dünyasında sürekli olarak reddedilmeye gerekli görülen bir durum olmamıştır. Fakat belli sebeplerden ötürü İslam düşünürlerini meşgul eden konulardan birisi olduğu da inkar edilemez bir gerçektir. Bu sebepten dolayı Dozy gibi düşünürlerin İslam dini aleyhinde ileri sürdüğü düşünceler çok ciddi etkiler meydana getirmemiş olsa da bazı kişiler tarafından ısrarla gündeme getirilmeye çalışılmasından dolayı bu hususta çalışmalar yapılmasına sebep olmuştur.

İslam dininin hızlı bir şekilde yayılmaya başlaması neticesinde Batı'da İslam'a yönelik düşünsel hareketler meydana gelmeye başladı. Bunların ne ölçüde felsefi değer taşıdıkları ve sübjektif değerlendirmelerden uzak olduğunu tezimiz kapsamında değerlendireceğiz.

“Bede (ö. 735), Yuhanna (Yahya) ed-Dımeşkî (Johannes Damascenus) (ö. 749) ve öğrencisi Theodore Ebû Kurre (ö. 825) gibi Hristiyan teologları, eserlerinde İslâm, Kur'ân ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) isminden bahseden ilk Batılı düşünürlerdir.”¹

Ortaçağ boyunca düşünceleri etkin olmuş Bede'nin İslam dini hakkındaki açıklamaları oldukça gariptir. Bede, Araplar'ın İsmail soyundan geldiğini söylemekle beraber, İsmail' in İbrahim' in iki hanımından köle bir kadın olan Hacer'den olduğunu söylemektedir. Yine İbrahim'in diğer hanımı Sare'nin ise özgür bir kadın olduğu ve Hristiyanlar'ın da Sare'nin doğurmuş olduğu İshak'ın soyundan geldiği tezini savunmuştur.²

Ortaçağ boyunca diğer düşünürler tarafından da İslam dini müstakil bir din olarak görülmemiştir. Hristiyanlığın içerisinden ortaya çıkmış bozuk bir inanç biçimi olarak eleştirilmiştir. Hz. Muhammed'in bir şekilde Hristiyan

---

¹ Bayram Ali Çetinkaya, “Batı'da Hz. Muhammed (S.A.V) Üzerinden İslamofobi' nin Yansımaları - İslamofobi'nin Felsefi Kökenleri -”, *Din ve Hayat*, S.38, (2019), http://webdosyasp.diyaret.gov.tr/muftuluk/UserFiles/istanbul/UserFiles/Files/Din%20ve%20Hayat%20Dergisi%20Say%C4%B1%2038%20Y%C4%B1%202019%20-%20C4%B0slamofobi%20mi%20Din%20D%C3%BC%5%9Fmanl%C4%B1C4%9FC4%B1%20m%C4%B1_compressed_44bfea73-006a-4ef1-b136-dc41158928cc.pdf, (Erişim: 10.08.2019), s.70.

² Munise Şimşek, “Dünya Bizim”, <https://www.dunyabulteni.net/avrupa/islamofobinin-kokenleri-798-yil-oncesine-dayaniyor-h429805.html>, (Erişim: 26.07.2019).

din adamlarından dini bilgileri edindiği ve bunlardan yola çıkarak kendince yeni bir din iddiasında bulunduğu düşüncesi yine en çok ifade edilen hususlardan olmuştur. Bu düşünce biçimi Ortaçağ'dan günümüze kadar süregelmiştir.³

Felsefi düşünceleri Batı'da büyük ölçüde kabul edilmiş düşünürlerin pek çoğu teoloji ile de yakından ilgilenmiş ve İslam dini aleyhinde çalışmalar yaparak bir nevi kendi dini inançlarının savunuculuğunu yapmışlardır. Thomas Aquinas, Ortaçağ'da düşünceleri kilise tarafından desteklenen ve değerli görülen bir düşünürdür. Hristiyanlığı savunmak ve korumak amacı ile çalışmalarda bulunmuştur. İslam'a yönelik düşüncelerine baktığımızda Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmediğini, insanları bir takım menfaatler ile kandıran, mucizeleri olmayan sahte bir peygamber olarak yansıtmaya çalıştığını görürüz. İncil, Tevrat gibi kitaplarda Hz. Muhammed'in geleceğine dair herhangi bir haber bulunmadığını söylemekle beraber aslında kendi dini inancının savunuculuğunu yapmıştır.⁴

İslam'ı reddeden düşünürlere baktığımızda, en katı düşünceye sahip olanların bile İslam dinini büsbütün reddedemediğini, bir mezhep olarak dahi olsa varlığını bir biçimde kabul etmişlerdir. Özellikle Kuran-ı Kerim'in diline hakim olmuş olan düşünürler İslam dinini daha iyi anlamıştır. St. John'da bu düşünürlerden birisidir. O, İslam dininin sahip olduğu manaları anlamaya çalışmış ve İslam'ı reddetme yoluna gidememiştir. Hristiyanlık içerisinde İslam'a bir değer yüklemeye çalışmıştır. En azından İslam dinini anlamaya çalışması bakımından önemli bir faaliyette bulunmuş olduğu söylenebilir. Düşünürlerin genellikle yapmış olduğu savunmacı yaklaşım sebebiyle İslam dinini kökten reddetme girişimlerine karşın St. John önemli bir adım atmıştır.⁵

Batı'nın Ortaçağ'da içinde bulunduğu skolastik düşünce ve bunun etkisinde bulunan düşünürler ise İslam'a ve Hz. Muhammed'e yönelik sert

---

³ Çetinkaya, "İslamofobi'nin Felsefi Kökenleri", s.70.

⁴ Çetinkaya, "İslamofobi'nin Felsefi Kökenleri", s.71.

⁵<https://www.dunyabulteni.net/avrupa/islamofobinin-kokenleri-798-yil-oncesine-dayaniyor-h429805.html>. (Erişim:27.07.2019)

eleştirilerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazılarının düşüncelerine değineceğiz.

Roger Bacon (1214-1294) , Hz. Muhammed hakkında sert eleştirilerde bulunan düşünürlerdendir. O'na göre Hz. Muhammed yalancı ve gerçek olmayan bir peygamberdir. Hatta İslam coğrafyalarında yetişmiş olan büyük İslam felsefi düşünürlerinden İbn Sina ve Farabi'nin esasında Müslüman olmadıklarını, Müslümanların içerisine karışmış Hristiyan'lar olduklarını iddia etmiştir. Zira bu düşünürlerin sahip oldukları ilmi inkar edemedikleri için İslam'ı değersiz göstermeye çalışmışlardır.⁶ Bu düşünce ile yazılmış olan Batılı düşünürlerin kitaplarında Hz. Muhammed Hz. İsa ile zıt bir biçimde sunulmaya çalışılmaktadır. Çünkü ancak bu şekilde kendi meşruiyetlerini devam ettirebilmekte ve İslam dinine yönelik eleştirilerde bulunabilmektedirler. Aksi takdirde İslam'ın ve Hz. Muhammed'in yüceliklerini kabul etmeleri gerekecektir.

Peter Bayle (ö. 1706), 17. Yüzyılda Aydınlanma düşünürleri için çok önemli kabul edilen "*Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*" kitabını yazmıştır. Bu kitapta Hz. Muhammed'e tahsis edilmiş bir başlık altında düşüncelerine yer vermiştir. Batılı düşünürlerin genel düşüncesinden çok farklı olmayan fikirlerini bu bölümde beyan etmiştir. Fakat bazı hususlarda Batı'da bozulmaya başlamış olan ahlaki ilkeler ile karşılaştırmalar yaparak esasında İslamiyet'te çok anormal karşılanacak hususlar bulunmadığına dikkat çekmiştir.⁷

Martin Luther, Protestan mezhebinin kurucusu olmakla beraber Türklere ve Müslümanlara karşı karşıt düşünceleri ile bilinmektedir. Yazmış olduğu pek çok eserinde Türklere karşı açık biçimde eleştirilerde bulunmuştur. Martin Luther, İslamiyet'i bir şiddet hareketi olarak görmektedir. O'na göre İslamiyet bir din değil, ilahi kitaplarda adı geçen Deccal'ın dinlere karşı yapmış olduğu bir başkaldırıdır. Ortaçağ'ın bu sıkı skolastik inancının bir yansıması olan bu anlayış, İslamiyet'i bilim ve

---

⁶ Çetinkaya, "İslamofobi'nin Felsefi Kökenleri", s.71.

⁷ Çetinkaya, "İslamofobi'nin Felsefi Kökenleri", s.72.

akıldan yoksun olmakla suçluyor, bu sebeple herhangi bir şekilde bilimsellik aşamasına erişemeyeceğini söylüyordu.⁸

William Muir (1819-1905), Hz. Muhammed'in hayatını anlatan bir kitap yazmıştır. Oryentalist bir düşünür olan William Muir, Hz. Muhammed hakkında yoğun eleştiriler almasına sebep olacak hakaretlerde bulunmuştur. Batı'nın katı İslam karşıtı düşüncelerine benzer düşüncelere sahip olan William Muir, İslam dinini durağan, gelişmeye kapalı bir din olarak tanımlamıştır. İslam'ın manevi alana vermiş olduğu değer gereksiz görülmüş, bu bakımdan İslam dini kabul edilebilir bir din olarak görülmemiştir.⁹

Leibniz' de Ortaçağ skolastik düşüncesinin tesirinde olan Batılı düşünürlerdendir. O'nun da Türkler hakkında aşağılayıcı ve sert eleştirilerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Müslümanlar' da ve Türkler' de mevcut olan kaderci anlayışa karşı çıkmış, Hristiyan teolojisi ile benzememesi bakımından eleştirmiştir.¹⁰

Hegel, Doğu düşüncesine ve İslam dinine karşı aşırı sert fikirlere sahip olan düşünürlerdendir. Öyle ki Doğu'da meydana gelen hiçbir şeyi değerli görmez. Yeni fikirlerin Doğu'da doğduğunu, fakat ilerletilebilmesinin burada mümkün olmadığı düşüncesine sahiptir. Doğu'da İslami düşüncelerin etkisi ile kişilerde var olan manevi düşünce Hegel'e göre büyük bir sorundur. Doğulu insanların dünya ile olan bağlantılarının sağlam olmadığını bundan dolayı da fikirleri geliştirilebilecek yetkinlikte olmadıklarını iddia etmektedir. Bu düşüncesinden dolayı felsefe tarihinde Doğu'ya ait bilgilerin yer almaması gerektiği düşüncesini savunmuştur. İslam dininin hızlı bir yayılım göstermesinin sebebi olarak zorlama ve baskıcı bir din olduğu düşüncesini savunmuştur. Bu amaçla da İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'i kılıç zoru ile insanları İslam dinine ikna etmeye çalışmakla suçlamıştır.¹¹

---

⁸ Çetinkaya, "İslamofobi' nin Felsefi Kökenleri", s.72.

⁹ Çetinkaya, "İslamofobi' nin Felsefi Kökenleri", s.73.

¹⁰ Çetinkaya, "İslamofobi' nin Felsefi Kökenleri", s.73.

¹¹ Çetinkaya, "İslamofobi' nin Felsefi Kökenleri", s.74.

Batılı düşünürlerin ve filozofların Doğu toplumları, İslam dini, Müslümanlar ve Türkler hakkındaki ön yargı ve eleştirilerinin temelini baktığımızda, günümüzde halen devam etmekte olan tepkilerin ve eleştirilerin nedenleri daha anlaşılır olmaktadır. Görüyoruz ki günümüze kadar süregelen bu düşüncelerin temeli aslında ön yargılardan ibaret olup akademik bir duruştan uzaktır. İnsan haklarının en çok konuşulduğu ve insana insan olması bakımından değer verilmesi gerektiği üzerine belki de en çok düşünsel faaliyetin yapıldığı Batı toplumlarında İslamiyet'e, Müslümanlara, Türklere hatta tüm bir Asya kıtasına yönelik bu şekilde nefret söylemlerinden bahsetmek büyük bir çelişki oluşturmaktadır.

İslamiyet'in erken dönemlerinden itibaren Müslümanlara yönelik yapılan bu ayrımcılıklar ve ön yargılar bugün farklı bir kavram ile ifade edilmektedir. Her ne kadar dünyada genel bir kabule ulaşmamış olsa da tüm bu düşüncelerden *İslamofobi* olarak bahsedilmektedir.

Dozy'nin Hayatı

Dozy 21 Şubat 1920'de Hollanda'nın Leiden şehrinde doğmuştur. Dozy Fransız asıllı Protestan bir aileye mensuptur. Varlıklı bir ailede doğup büyüyen Dozy küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Üniversiteye hazırlandığı sıralarda Doğu ülkelerinin tarihine merak salmış, Arapça öğrenmeye başlamıştır. Lisans eğitimi boyunca dil, tarih, coğrafya gibi derslerde başarılı olmuş ve eğitimi süresince Arap tarihi hakkında incelemelerde bulunmaya başlamıştır.¹²

Lisans eğitiminden sonra siyasi bağlantıları da bulunan Dozy Leiden Üniversitesine profesör olarak atanmıştır. Burada yapmış olduğu çalışmalarından dolayı hükümet tarafından çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir.

Osmanlı düşünürü olan Abdullah Cevdet'in Dozy'nin yazmış olduğu Tarih-i İslamiyet kitabını tercüme etmesi ile birlikte Osmanlı coğrafyasından yoğun tepkiler almıştır. Osmanlı düşünürleri Batı'da meydana gelen Aydınlanma düşüncesi ve beraberindeki materyalist-pozitivist düşünceler karşısında savunmacı bir yaklaşım sergilemiştir.

---

¹² Mehmet Özdemir, Dozy, TDV Ansiklopedisi, C.9, 1994, ss.513-514.

Tarih-i İslamiyet Kitabı Yazmasının Nedenleri

İslam'a yönelik şiddetli eleştirilere sahip olması ve tek taraflı bir yargılama yaparak öznel düşüncelerin anlatılmış olduğu böyle bir kitabın tercüme edilmesi Osmanlı hükümeti ve düşünürleri tarafından büyük tepkiler verilmesine sebep olmuştur. Zaten Osmanlı düşünürlerinin Batı'daki bu tür çalışmalara cevaplar vermeye başladığı mecmualar da hemen hemen Tarih-i İslamiyet kitabının Abdullah Cevdet tarafından tercüme edildiği zamanlardadır. Daha öncesinde bu tür çalışmalar tercüme edilmeye gerekli görülmediği için topluma herhangi bir etkide bulunması mümkün olmuyordu. Fakat Batılılaşma hareketleri ile birlikte bu tarz çalışmalar da topluma sokulmaya başlandıktan sonra Osmanlı düşünürleri tarafından da reddiye ve eleştiriler yazılmaya başlanmıştır. Tarih-i İslamiyet kitabı, Dozy'nin içinde bulunduğu *Oryantalist* düşünceyi yansıttığını söyleyebiliriz. Fakat bununla beraber, Abdullah Cevdet'in etkisinde bulunduğu Materyalist düşünceyi destekleyen herhangi bir düşüncesi olmadığını da belirtmek yerinde olacaktır.

Dozy, Tarih-i İslamiyet kitabını yazarken *Oryantalist* düşünürlerin eleştirdiği tüm konulara değinmemiş, sadece en çok tartışılan ve en çok çarpıtmaların yapıldığı konulara değinmiştir. Dozy'nin Tarih-i İslamiyet kitabında dinlere karşı olan yaklaşımları, döneminde bazı düşünürleri tarafından *ateist* olmakla suçlanmasına sebep olmuştur. Fakat büyük bir çoğunluk Dozy'nin doğu araştırmaları yapan pozitivist bir Protestan olduğu fikrinde mutabıktır. Dozy'nin Tarih-i İslamiyet kitabını incelediğimizde, iddialarında kendi sübjektif yorumlarından öteye gidememiş olduğunu gördük. Bu nedenle Tarih-i İslamiyet kitabı büyük tepkilere sebep olmuşsa da kitap objektiflikten ve bilimsellikten uzaktır.

Dozy'nin Tarih-i İslamiyet kitabına baktığımızda, 17. ve 18. Yüzyıllar' da hakim olan aydınlanma düşüncesinin etkisi ile meydana gelen pozitivist düşünceler sonucunda yazılmış olduğunu görmekteyiz. Bu tarz bir çalışma Abdullah Cevdet tarafından yeni bir çalışma gibi görülmüş olsa da, esasında çok eski zamanlardan beri İslam Tarihi hakkında yazılmış olan kitaplardan farkı bulunmamaktadır. İçerik olarak bakıldığında İslam dini ve Hz. Muhammed hakkında ortaya atılmış olan iddiaların devamı niteliğindedir.

Tarih-i İslamiyet kitabının genelinde Hz. Peygamber'in kendisine peygamberlik geldiği zamanlarda hastalıklı bir bünyeye sahip olduğunu kanıtlamak amacını taşımaktadır. Bundan başka İslam dininin kutsallarını gerçek olmayan durumlar olarak yansıtmaya çalışmıştır. Bu amaçlarından dolayı Osmanlı düşünürlerinin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır.

1. BÖLÜM

İSMAİL FENNİ ERTUĞRUL

1.1. Hayatı ve Eserleri

İsmail Fenni Ertuğrul yazar, mutasavvıf, besteci, şair ve felsefeci bir düşünürdür. 1855 yılında Osmanlı toprakları içerisinde bulunan Bulgaristan/Tırnova'da dünyaya gelmiş ve 1946 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eğitim hayatına küçük yaşta Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. Daha sonra Tırnova Rüştüyesi'nde okurken dini eğitim almaya devam etmiştir. İlerleyen zamanlarda Tırnova'da memur olmuş, muhasebe işleri ile ilgilenmiştir. 1876 yılında Tırnova'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi ile birlikte İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. Sahip olduğu muhasebe bilgilerinden dolayı İstanbul'da da mali işlerde memur olarak çalışmıştır.¹³

İstanbul'a geldikten sonra eğitim hayatına devam etmiş, Fransızca dil okulunda lisans eğitimi almıştır. Ayrıca İngilizce dersleri de alarak kendisini geliştirmiştir. Her zaman dürüst ve çalışkan kişiliği ile tanınmış, pek çok ödül ve terfi almıştır. 1911 yılında emekliye ayrılmış ve kendisini ilme adamıştır. Pek çok yarım eserini tamamlamış, musiki ile ilgilenmiş ve besteler yapmıştır.¹⁴

İlgi alanı çok geniş olmakla beraber en çok ilgilendiği alan felsefe olmuştur. Emekli olduktan sonra felsefi anlamda birçok araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Özellikle Batılı düşünürlerin İslam'a yönelik olan eleştirilerine ve pozitivist, materyalist filozofların Türk düşünürler üzerindeki etkilerine karşılık olarak eserler yazmıştır. Bu eserlerinde pozitivist, materyalist düşünceleri çürütmeyi amaçlayan reddiyeler yazmıştır. Bu reddiyeleri yazarken düşüncelerinin temelinde vahdet-i vücud yani varlığın birliği düşüncesi bulunmaktadır. İsmail Fenni Ertuğrul'a göre varlık birdir, zorunludur. Bu da ezeli ve ebedi olan Allah'tır. Allah dışında

---

¹³ <https://www.biyografya.com/biyografi/9802>, (Erişim tarihi: 10.07.2019).

¹⁴ Süleyman Hayri Bolay, *İsmail Fenni Ertuğrul*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, 2001, ss.98-100.

hiçbir şeyin kendinde bir varlığı yoktur. Var olanların tümü Allah'ın varlığının yansıması şeklindedir.¹⁵

Vahdet- i vücud düşüncesini Panteizm düşüncesi ile aynı kabul eden görüşlere karşı çıkmış ve bunların birbirlerinden farklı olduğunu savunmuştur. Alemin içinde mevcut olan her şey geçicidir ve yokluk üzerine kurulmuştur. Bunların hiç birisi ezeli ve ebedi olan Tanrı ile özdeş kabul edilemez. Var olan nesnelerdeki bu yok oluş ve bozulma Tanrı'nın ezeli ve ebedi var oluşundan hiçbir eksiltme meydana getirmez.¹⁶

İsmail Fenni Ertuğrul, maddeci düşüncelere karşı ruhçu ve maneviyatçı bir düşünce benimsemiştir. Ruhun maddeden ayrı bir varlığının bulunduğunu savunan İsmail Fenni Ertuğrul, insanın gözle göremediği enerji, elektrik gibi unsurları, ruhun varlığının da mümkün olması konusunda delil olarak kullanmıştır. Madenin en küçük yapı taşı olan atomların parçalanması mümkün olduğuna göre, maddi olan şeylerin herhangi bir ezeli ve ebediliğinin bulunmadığı açık biçimde ortada olduğunu kabul eder. İnsanın çıplak gözle görmesi mümkün olmayan fakat bilimsel bir takım aletler yardımı ile varlığını gözlemleyebildiği enerjilerin mevcut olması, ruhun var olmasında da herhangi bir imkânsızlık olmadığını ispatlamaktadır.¹⁷

Vefatına kadar ilmi çalışmalarda bulunmuş ve hiç evlilik yapmamıştır. Bu sebeple sahip olduğu mirasını Darüşşafaka cemiyetine, zengin kütüphanesini de Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Eserlerinin tamamı yayınlanmamakla birlikte on beşten fazla telif ve tercüme eserleri bulunmaktadır.

1.2. İsmail Fennî' nin Felsefî Düşüncesi ve Buna Etki Eden Faktörler

İsmail Fenni Ertuğrul'un felsefe anlayışına baktığımızda, felsefenin ilk dönemlerindeki düşüncelerden ve düşünürlerden hareketle bir tanımlama

---

¹⁵ <https://www.biyografya.com/biyografi/9802>, (Erişim tarihi: 10.07.2019).

¹⁶ Süleyman Hayri Bolay, *İsmail Fenni Ertuğrul*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, 2001, ss.98-100.

¹⁷ Süleyman Hayri Bolay, age, ss.98-100.

yapmış olduğu gör÷lmektedir. Felsefe Yunanca' da hikmet sevgisi, filozofta hikmeti seven anlamına gelmektedir. İlk dönem felsefi düşünce hareketlerine baktığımızda tüm bilimlerin felsefenin içerisinde bulunduğunu ancak daha sonra gelişerek felsefeden bağımsız disiplinler haline geldiklerini görmekteyiz. İsmail Fenni Ertuğrul da aynı fikre sahip olmak ile birlikte fizik, kimya, psikoloji, sosyoloji vb. bilim dallarının felsefeden ayrılmasından sonra felsefe içerisinde yalnızca metafizik alanın kalmış olduğu kanaatindedir. Bu bakımdan metafiziği felsefe içerisinde bir alan olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Hatta değişen ve gelişen bilimsel faaliyetler sonucunda felsefenin elinde kalan tek alanın metafizik alan olduğunu düşünmektedir.¹⁸

Metafizik alanın bilimsel olarak incelenmesi mümkün olmadığı için felsefe bu bakımdan yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Düşünürlerin bir kısmı metafizik bilginin doğruluğunu kabul ederken, bir kısmı metafizik bilgiyi doğru kabul etmemektedir. Bu bakımdan düşünürlerin metafizik bilgiler hakkında pek çok farklı düşünceye sahip olduğunu görmekteyiz. Fakat ne metafizik bilginin varlığını kabul eden düşünürler ne de kabul etmeyenler, düşüncelerinin gerekçelerini sunamadıkları için metafizik bilgi ile ilgili tartışmalar bir sonuca ulaştırılamamıştır.

İsmail Fenni Ertuğrul'un felsefe düşüncesi din ile çatışmayan bir yapıdadır. O'nun felsefe anlayışına baktığımızda akla çok büyük önem vermesine rağmen, her şeyin akla indirgenerek açıklanmaya çalışılması kabul edilir bir yöntem değildir. Akıl bilimsel bilgilerin ortaya çıkartılmasını sağlamada en önemli araç iken sadece akli değerli görüp, vahye ve ilhama dayalı bilgileri reddetmek, hakikatleri reddetmekten başka bir şey olmayacağı için İsmail Fenni Ertuğrul bilgiyi akla indirgeyici anlayışa karşı çıkmıştır.¹⁹

---

¹⁸ Neşet Toku, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İlk Temsilcileri), İstanbul: Kum saati Yayınları, 2012, s.72.

¹⁹ Neşet Toku, age, s.73.

1.3. Varlık Düşüncesi

İsmail Fenni Ertuğrul'un varlık düşüncesine baktığımızda tasavvuf ile iç içe geçmiş vahdet-i vücud düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Ertuğrul'a göre iki tür varlıktan söz edebiliriz. Bunlardan biri zorunlu varlık, diğeri ise mümkün varlıktır. Zorunlu varlık, Tanrı'dır. Mümkün varlık ise varlığı Tanrı'nın iradesine bağlı bulunan varlıklardır. Tanrı dışında var olan tüm varlıklar bu kategoride değerlendirilebilir.²⁰ Tanrı, ezeli, ebedi ve her türlü yokluktan uzaktır. Tanrı'nın varlığı mutlak olduğu için var olan bir şeyin "yoktan var edilmesi" gibi bir şey söz konusu olamaz. Var olan her şey Tanrı'nın birer yansıması olarak mevcuttur. Alem ve içerisinde var olan şeylerin tümü Tanrı'dan meydana gelen ilk şey olan "külli ruh" sayesinde meydana gelmektedir.²¹

İsmail Fenni Ertuğrul'un *vahdet-i vücud* düşüncesini sistemli bir biçimde ortaya koymasındaki nedenlerden birisi Aristo, Eflatun gibi Antik Yunan düşünürlerinin yaratıcı bir Tanrı'yı kabul etmenin yanında, alemde meydana gelen olayların sebeplerini Tanrı dışında bir varlığa dayandırıyor olmalarıdır. Antik Yunan düşünürlerine göre alem kadimdir. Tanrı-alem ilişkisinde Tanrı'nın herhangi bir müdahalesi bulunmamaktadır. Buna karşılık Ertuğrul'a göre alemdeki en gelişmemiş mikro organizmadan en gelişmiş varlığa kadar her şeyde maddi alem dışında bir takım manevi haller bulunmaktadır. Bundan dolayı İsmail Fenni Ertuğrul, alemi meydana getiren sebebi alemin dışında değil içerisinde var olan her şeyde mevcut bulunduğunu söylemektedir. Bu da *vahdet-i vücud* temelli bir varlık anlayışını meydana getirmiştir.²²

Vahdet-i vücud anlayışındaki vücut kelimesi madde ile sınırlandırılmış bir vücut değildir. Bu vücudun herhangi bir şekli ve sınırı bulunmamaktadır. Herhangi bir sınırı ve şekli bulunmayan bu vücut anlayışı varlığın tümünü kapsamaktadır. Âlemde var olan her şey bu vücudun bilgisi dâhilinde ve

---

²⁰ Neşet Toku, age, s.74.

²¹ Neşet Toku, age, 74.

²² İsmail Fenni Ertuğrul, Materyalizmin İflası ve İslam, sad. Abdulhalim Kılıçsoy, İstanbul: Sebil Yaymevi, C.2, s.211.

özünde mevcuttur. Burada vücut kelimesi ile anlatılmak istenilen, tüm varlıkların tek bir vücuda ait olduğudur. Var olduğunu gördüğümüz şeyler kendi başlarına bir vücuda sahip değildir. Fakat sonradan yaratılmış olan varlıklar bu vücuda ne akıl ne vehim ne de havas ile bilemezler. Onu herhangi bir şey ile mukayese dahi edemezler. Sonradan yaratılmış olan varlıklar ancak kendileri gibi sonradan yaratılmış olan varlıkların bilgisine ulaşabilirler. Yaratıcının özünün bilinebilmesi mümkün değildir.²³

İsmail Fenni Ertuğrul için var olan her şeyin aslı Tanrı'nın ezeli ve ebedi bilgisinde saklıdır. O'nun bilgisi dâhilinde olmayan hiçbir şeyin varlığa gelmesi mümkün değildir. Kalam ilminde buna *ayan-ı sabite* denir. Bu, İbn'ül Arabî'nin kullanmış olduğu bir kavramdır. Ayan-ı sabite var olan şeylerin varlığa gelişini açıklamaktadır. Alemde mevcut olan varlıkların gerçek anlamda kendinde bir varlıkları bulunmamaktadır. Var olan bu varlıkların Tanrı'nın varlığını farklı şekillerde kendisini göstermesi olarak kabul edilir. Var olan her şey *vahdet-i vücud* ilkesine bağlıdır.²⁴ Varlık tek bir biçimde bulunmaktadır. Bu da vahdet-i vücud ilkesi ile açıklanır. Var olan şeylerin çokluğu, farklılıkları ve birbirlerinden bağımsız oluşu, ayan-ı sabitenin farklı şekillerde ve formlarda olmasından kaynaklanmaktadır.

*Çokluk vehim ve hayal olarak vardır; birlik gerçek olarak mevcuttur. Belli bir top kumaştan farklı elbiseler vücuda getirilebilir. Bu elbiselerin hepsi varlık olarak bir ve aynıdır, çünkü aynı kumaştan yapılmıştır. Farklılık şekillerden ileri gelmektedir. Şekilleri farklı kılan, modelleri ve kalıpları yani ayan-ı sabiteleridir. Kalıplar, hiçbir zaman elbiselerde var olmadıkları halde onlara şekil verirler. Bunun gibi dış âlemdeki bütün varlıkları farklı şekillere sokup çokluğun ortaya çıkmasına sebep olan a'yân-ı sâbite de hiçbir zaman dış âlemde var olmaz.*²⁵

---

²³ İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.212.

²⁴ Süleyman Uludağ, "A'yan-ı Sabite", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,1991, C.4, ss.198-199.

²⁵ Süleyman Uludağ, age, s.198-199.

Bundan dolayı *ayan-ı sabite* İbn'ül Arabi tarafından yok olan olarak tanımlanmıştır. Bizim âlemde var olduğunu gördüğümüz şeyler aslında *ayan-ı sabite*' nin kendisi değil onun şekil, özellik, benzerlik vs. bakımlardan bir yansıması şeklinde mevcuttur. Bu bakımdan İbn'ül Arabi de *ayan-ı sabitenin* yok olduğunu söylerken esasında onun hiçbir zaman var olmadığını, belli şekillere girerek varlık olarak görüldüğünü söylemiştir.²⁶ Yoksa ne *ayan-ı sabite* ne de algıladığımız ve varlık olarak kabul ettiğimiz şeyler varlığın kendisi değildir. İnsan algısı varlığı varlık olarak bilebilecek güce ve kapasiteye sahip değildir. Bizim bilebildiğimiz şeyler sadece görünür olan şeylerden ibarettir.

İsmail Fenni Ertuğrul' un *vahdet-i vücud* düşüncesinde, duyularımız tarafından bilebilmemiz bakımından *varlık* olarak kabul ettiğimiz eşya, esasında sürekli değişim ve dönüşüm içindedir. Ancak bizim duyularımızın bu değişim ve dönüşümü anlayabilmekte yetersiz kalması, bizim sürekli olarak eşyanın aynı olduğu fikrine sahip olmamıza neden olmaktadır. İsmail Fenni Ertuğrul'un bu düşüncesi, Leibniz'in doğada meydana gelen tüm olayları hareket ve eylemlere bağlayan düşüncesi ile benzerlik göstermektedir. Leibniz de maddi olan eşyanın varlığını hakikat olarak kabul etmemektedir. Ona göre varlık olarak kabul ettiğimiz eşyalar, esasında maddi olmayan varlığın, bizim duyularımız ve aklımız ile çeşitli şekillerde görülmesi ve o şekilde idrak edilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁷

İsmail Fenni Ertuğrul, varlığı çeşitli mertebelere taksim etmiştir;

1. Ehadiyet mertebesi: Burada Tanrı' nın özü ve tüm hakikati mevcuttur.

2. Vahdet mertebesi: Tanrı' nın kendisine ve mevcut olan şeylerin hiçbirisini birbirinden ayırt etmeden geneli kapsayan bilgilerdir.

3. Vahidiyet mertebesi: Tanrı' nın kendisine ve mevcut olan şeylere ait, bunları birbirlerinden ayırt ederek açıklayan bilgilerdir.

4. Ruhlar mertebesi: Burada eşyanın sahip olduğu suretler ve basit tözler bulunmaktadır. Burada görünen tüm şeyler Tanrı' nın ruh aracılığı ile

---

²⁶ Süleyman Uludağ, *age*, s.198-199.

²⁷ Neşet Toku, *age*, s.76.

görünür hale getirdiği şeylerdir. Tanrı, kendisi hakkında görünmeyen şeyleri ruhlar aracılığı ile görünür hale getirmektedir. İsmail Fenni Ertuğrul düşüncesinde *yaratma* bu şekildedir. Yaratılmış olan şeylerin tamamı ruh sonucunda oluştuğu için, ruhlar ve cisimler arasında özleri bakımından bir farklılık bulunmamaktadır.

5. Misal mertebesi: Bu mertebeye ruhlar âlemi ile cisimler âlemi arasında kalan bir mertebedir. Her iki âlem ile de etkileşim halindedir.

6. Cisimler mertebesi: Bu mertebeye sadece duyular ile algılanan ve maddi yapıda olanların bulunduğu bir âlemdir.

7. Kamil insan mertebesi: Şimdiye kadar saymış olduğumuz mertebelerin tümünü kendi bünyesinde barındıran bir mertebedir.²⁸

Vahdet-i vücud düşüncesinde “Nur’un eşya ile beraber olduğu gibi Allah da her şey ile beraberdir” düşüncesini panteizm düşüncesi ile karıştırılmakta ve Allah’ın mekâna ait olduğu gibi sonuçlar çıkartılmaktadır. Gerçekte böyle söylenmesinin sebebi, Allah’ın her şeyden önce ve her şeye gücü yeten bir varlık olduğu düşüncesidir. Bu sözlerden maksat Allah’ı zaman ve mekan ile sınırlandırmak değildir. İsmail Fenni Ertuğrul’un ontolojik düşüncesinin panteizm ile herhangi bir benzerliği yoktur. Panteizm düşüncesi ontolojik olarak, Tanrı ve âlemi özdeş kabul ederken, vahdet-i vücud düşüncesinde ontolojik anlamda böyle bir özdeşlik söz konusu değildir. Vahdet-i vücud düşüncesinde âlemde mevcut olan tüm suretler ve mevcut olan çokluk Tanrı’nın sıfatlarının birer yansıması olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda Tanrı’nın sonsuzluğu kabul edilirken, âleme herhangi bir sonsuzluk atfedilmemektedir.

1.3.1. Tanrı Anlayışı

İsmail Fenni Ertuğrul düşüncesinde Tanrı, varlığından şüphe edilmeyen, mevcut olan, her şeyin yaratıcısı ve sebebi olan varlıktır. Tanrı insan zihninden bağımsız olarak zorunludur. Tanrı’nın varlığı ve yokluğu hakkında çıkan tartışmalara verilmiş pek çok yanıt bulunmakla beraber, İsmail Fenni Ertuğrul bu konuda filozofların ve kelamcılarının vermiş olduğu

---

²⁸ Neşet Toku, age, s.77.

yanıtlara olumlu bakmaktadır. Bu hususta kelamcılar bir takım deliller sunmaktadır. Kısaca bunları aktarmaya çalışacağız.

Hudûs Delili:

Tanrı' nın varlığını kanıtlamak amacıyla kelamcılar tarafından kullanılan kozmolojik delillerden biridir. İnsanoğlu her dönemde yaratılmış olan varlıklara ve âleme bakarak, bunları meydana getiren bir gücün varlığını anlamaya ve ispat etmeye çalışmıştır. Hudûs delili var olan her şeyin yokluktan geldiği yani Tanrı' nın yaratmasından önce hiçbir şeyin var olmadığı düşüncesinden hareketle delillerini sunmaktadır.²⁹ Diğer bir deyişle âlem kendisine ait olmayan madde ve suretlerden oluşmaktadır. Bu madde ve suretin her ikisi de sonradan meydana gelmiştir. Var olan bu madde ve suretler bir yaratıcının varlığına muhtaçtır. Bu yaratıcı da kendiliğinden var olan Allah'tır.³⁰

Gayelilik Delili:

“Gâiyyet, sözlükte “son uç, nihai nokta, zirve, ideal örnek” gibi anlamlara gelen gâye kelimesinden türetilmiş olup varlık düzeninin mutlaka belli bir gayeyi gerçekleştirme esasına dayandığını, evrende tesadüf ve saçmadan söz edilemeyeceğini ileri süren felsefi-kelâmî doktrinler için kullanılan bir terimdir.”³¹

Buna göre âlemde meydana gelen olayların tamamı belli bir amaç ve sistem içerisinde işlemektedir. Âlemde hiçbir şey amaçsız ve başboş hareket etmez. Âlemde bu amaçlılığı ve işleyişi sağlayan bir yöneticinin bulunması gerekmektedir. Bu da Tanrı'nın varlığına delil olarak görülmektedir.

İmkân Delili:

Âlemde var olan her şey olabilmesi mümkün şeylerdir. Var olması mümkün olan bu varlıkları meydana getiren bir sebep olmalıdır. Örneğin; âlemde var olan bir kedinin var olması da yok olması da eşit derecede

---

²⁹ Bekir Topaloğlu, “Hudus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,1991, C.18, ss.304-309.

³⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.13.

³¹ İlhan Kutluer, “Gaiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,1996, C.13, ss.292-295.

imkana sahiptir. Eğer biz bir kedinin varlığından bahsediyorsak, bunu meydana getiren bir sebebe ihtiyaç duymaktayız. Bu sebep, Tanrı'dır. Varlığa gelenler kendi içlerinde bir döngüsel sistem ile oluşmazlar. İlk sebep Tanrı'dır ve varlığa gelen diğer şeyler ondan sonra meydana gelmiştir. Tanrı var olan her şeyin bizatihi sebebidir.³²

İbda ve ihtira Delili:

İbda ve ihtira sözcükleri "Varlıkları maddesiz, örneksiz ve benzersiz olarak hiçten ve yoktan var etme"³³ anlamına gelmektedir. Âlemde meydana gelmiş olan varlıklar belli başlı bir takım atomların bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Neredeyse birbirlerinin aynısı olan bu atomlardan âlemdeki çeşitliliğin ve birbirinden farklı varlıkların meydana gelmesi kendiliğinden mümkün değildir. Aynı toprakta yetişen çiçeklerin rengârenk oluşu, kokularının ve şekillerinin birbirinden farklı olması, tüm bunlara müdahale eden bir Tanrı olmadan mümkün değildir.³⁴

Bu anlamda İsmail Fenni Ertuğrul Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtları, âlemdeki çeşitli düzen ve mükemmelliklerden yola çıkarak rasyonel bir bakış açısı ile açıklamıştır. Bu konuda Batılı filozoflar tarafından ortaya atılan delilleri de tabii deliller, metafizik deliller ve manevi deliller olarak

Tabii Deliller:

Tabii deliller, insanın dış alemi idrak etmesi sonucunda insanın kalbine ve idrakine ulaşan delillerdir. Bu noktada Leibniz bu delil ile alakalı şu hususlardan bahsetmiştir: Âlemde var olan her şeyin bir sebebi vardır, bu da Tanrı'dır. Çünkü bu şeylerin kendi özünde bir varlıklarının olması mümkün değildir. Bundan dolayı var olan bu şeylerin bir meydana getiricisinin olması zaruridir. Diğer her şeyin sebebi olan bu varlık yani Tanrı, ezeli ve ebedi olması bakımından aslında var olan tek gerçek varlıktır.

Descartes'e göre âlemde ben varım. Peki, beni meydana getiren sebep nedir? Eğer ben kendi kendimin meydana getirici olsaydım o zaman bende mevcut olmayan tüm iyi özellikleri de kendimde toplardım. Oysa insanın herhangi bir şekilde kendisinin sebebi olmadığı açık şekilde anlaşılmaktadır.

---

³² İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.14.

³³ <https://www.luggat.com/ibda%20ve%20ihtira/1/1>, (Erişim tarihi: 11.10.2019).

³⁴ Neşet Toku, s.80.

Descartes'in sorgulamış olduğu tüm bu şeyleri esasında insanların tümü yapmaktadır. İnsan bir yaratıcısının olduğu fikrine ulaşamasa bile, alemde başı boş ve yalnız olmadığını hissetmektedir. Bunu hissetmemizi sağlayan nedir? Bu anlamda insanı ve diğer tüm eşyayı, mahlukatı meydana getiren bir yaratıcının var olduğu fikri açık biçimde anlaşılmaktadır.³⁵

Metafizik Deliller:

Bu deliller insanın aklında mevcut olan genel ve zorunlu tasavvurlardan oluşturulmuştur. Bu delillerden ilki insan aklında zorunlu olarak mevcut olan sonsuzluk fikridir. Descartes'in de belirttiği gibi zihnimize sonsuz bir varlık tasavvuru bulunmaktadır. Sonsuz olmayan bir varlıkta sonsuzluk fikri nasıl meydana gelmektedir? Kendisinde sonsuzluk gibi bir özellik bulunmayan insanın zihninde bu kavramı oluşturan bir insan olamaz. Sonsuzluk özelliğine sahip bir varlık olmalıdır. Bu varlık Tanrı' dan başkası değildir.³⁶

İnsan zihninde mevcut olan bir başka kavram, mükemmel varlık fikridir. Buna göre kendisinden daha mükemmeli ve büyüğü düşünemeyen bir varlık fikri insan zihninde kendiliğinden mevcut olamaz. Bu kavramın gerçeklikte bir karşılığının bulunması gerekmektedir. Descartes' e göre eğer böyle bir varlığın düşünülmesi mümkün ise var olması da mümkündür. Leibniz'in düşüncesine göre de var olmak için herhangi bir varlığa ihtiyaç duymayan, kendiliğinden var olan bir varlık imkan dâhilinde değil ise o halde var olmak için bir varlığa ihtiyaç duyan varlıklar da imkan dâhilinde değildir. Çünkü onların var olmaları kendilerini var edici bir varlıkla mümkündür. Bundan dolayı eğer zorunlu varlık olan Tanrı mümkün değil ise mümkün varlık olarak âlemde var olan tüm mahlukatın da olmaması gerekmektedir.³⁷

Maneviyata Dair Deliller:

Maneviyata dair deliller, insanın bir takım ahlaki durumlarda kalbi hisler yaşamasını örnek gösteren delillerdir. Bu deliller hemen herkes tarafından yaşandığı için var olduklarına dair bir inanç vardır. Tarihsel seyir

---

³⁵ İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.18.

³⁶ Neşet Toku, age, s.83-84.

³⁷ İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.21.

içerisinde baktığımızda insan her zaman yaratıcı Tanrı'yı bulma peşinde olmuştur. Bir yaratıcıdan haberdar olmasa dahi kendi kalbi hisleri ile her zaman kendisini yaratan ya da kendisini yöneten bir Tanrı fikrini kabul etmiştir. Bu sebeple insanlığın en eski zamanlarından itibaren Tanrı fikrine dair böyle bir genel kabul bulunmaktadır.³⁸

En eski zamanlardan itibaren toplumlarda her zaman iyilik, ahlaklı olmak, iyi işler yapmak gibi öğütler verilmektedir. İnsanlar bunu gerçekleştirmek için özverili olmaya çalışmaktadır. İnsan bunu bazen bir dini inancın gerekliliği olarak yaparken bazen de vicdani olarak böyle bir ihtiyaç içerisinde bulunmaktadır. Bu işleyişi sağlayan şey nedir? İnsanlar arasında böyle bir uzlaşmanın kendiliğinden sağlanması mümkün olmadığına göre, bunu sağlayan bir Tanrı'nın varlığı zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹

1.3.2. Ruh Anlayışı

İsmail Fenni Ertuğrul'un düşüncesine göre ruh, Tanrı'nın yaratmış olduğu ilk şeydir. Varlığa gelen şeyler ruhun başka suretlerde meydana gelmesinden oluşmuştur. İnsan ruhunun ne olduğu tam olarak bilinemez. Fakat başka suretlerde ortaya çıkan yansımalarından ruhun var olduğu hususunda bilgiler elde edilebilir. Ruhun sahip olduğu değerler insanın manevi yanını yansıtmaktadır. İnsan ne kadar fiziki varlığı olan bir varlık ise bir o kadar da manevi bir varlıktır. Var olan ruhların hepsi aslında tek bir ruhun farklı suretlerde görülmesidir. Tüm ruhların kendisinin suretleri olan tek bir ruh vardır. Bu da külli ruhtur. Daha sonra varlığa gelen ruhların hepsi bunun suretlerini oluşturmuştur. Bunlar da cüz' i ruhtur.⁴⁰

Ruhun varlığı-yokluğu, ebedi oluşu gibi konular felsefe tarihinde sıkça tartışılmış bir problemdir. Bu konuda bazı düşünürler ruhu maddeye indirgeyerek ruhun kendinde müstakil bir varlığının bulunmayacağı düşüncesini savunmuştur. İsmail Fenni Ertuğrul gibi düşünürler ise ruhun

---

³⁸ İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.23.

³⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, age, s.23.

⁴⁰ Neşet Toku, age, s.91.

maddeye bağılı değil, maddeden tamamen bağımsız bir varlığı bulunduğunu yani spiritüalizm düşüncesini savunmuştur.

“İsmail Fenni ise ruhu şöyle tarif eder: "O birdir ve emir âleminde, yani en evvel ve vasıtasız yaratılmış nurdur, şekil ve sureti yoktur. Bu, külli ruh veya ilahi emirdir ki, ona «Hakikat-ı Muhammediye» dahi denir. İstidat ve kabiliyetlere göre türlü şekillerle şahıslarda tezahür eder”⁴¹

“Sana ruhtan soruyorlar, de ki; ruh rabbimin emrindedir ve size bu hususta az bilgi verilmiştir”⁴²

İsmail Fenni Ertuğrul, ruhun maddeye indirgenememe nedenlerini ve materyalist düşüncenin iddialarına karşı durma sebeplerini bir takım deliller ile açıklamıştır. Bu hususta İmam Gazali, İbn Arabi, Fahreddin Razi gibi İslam âlimlerinin bu konu hakkındaki fikirlerine müracaat etmiştir. İlk olarak insan psikolojisinde ve bedeninde meydana gelen olayları birbirleri ile kıyaslayarak açıklamıştır. İnsanın psikolojisinde meydana gelen olaylar; üzüntü, sevinç gibi duygular sadece kişinin kendisinin hissedebileceği şeylerdir. Bunların herhangi birisi tarafından görülmesi ya da işitilmesi mümkün değildir. Fakat bizim bu gibi şeyleri duyularımız ile algılayamıyor olmamız bu duyguların olmadığı manasına gelmez. Subjektif durumlarda olsa herkes bunlardan kastedilen durumların neler olduğunu bilmektedir. İnsan bedeninde meydana gelen herhangi bir yaralanma durumunda, yarayı fiziki olarak beden almış olsa da burada duyulacak olan acı yine ruh tarafından hissedilmektedir. Bazı durumlarda sadece fiziki bedende gerçekleşmekte olup ruhun bunlarda herhangi bir müdahalesi söz konusu olmamaktadır. Mesela, nefes almak, konuşmak, öksürmek gibi durumlar. Bunlar ruhun müdahalesi dışında gerçekleşen fiziki olaylardır. Duyular aracılığı ile fark edilebilirler.⁴³

Ruhun varlığına ikinci bir sebep olarak ruhun birliği hususu gösterilebilir. İnsanın ruhu zaman içerisinde herhangi bir değişim ve

---

⁴¹ İsmail Yörük, İslam’da Ruh Tasavvuru, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Dergi park*, s.36, (1986) , <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30955>, (Erişim tarihi: 11.10.2019), s.15.

⁴² İsrâ Suresi, 17-65.

⁴³ Neşet Toku, age, s.92.

dönüşüm göstermemektedir. Yaşanmış olan her şey ve kişiliğimiz sürekli olarak bizimle olmaktadır. Bu sebeple insan yaptıklarından sorumlu bir varlık olmaktadır.⁴⁴

Üçüncü sebep olarak ruh tarafından gerçekleştirilen eylemlerde, dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın ruhun kendisi tarafından gerçekleştirilmesi gösterilebilir. İnsan yaşamını sürdürürken yürüme, konuşma, düşünme gibi eylemlerini gerçekleştirirken dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın kendi iradesi ile bunları gerçekleştirebilmektedir. İnsan dışındaki varlıklara baktığımızda dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın bir eylemde bulunmaları mümkün değildir. Örneğin bir masa kendi başına yer değiştirebilme iradesine sahip değildir. Bunu gerçekleştirebilmek için dışarıdan herhangi bir etkiye maruz kalması gerekmektedir. İnsanda bu iradeyi sağlayan ruhtur. Maddi formdaki varlıklar ruha sahip olmadıkları için iradeye bağlı olarak herhangi bir eylemde bulunmaları mümkün değildir. Belirtmiş olduğumuz tüm bu sebepler ruhun maddeden farklı olan yanlarını açıklamakta ve ruhun asla maddeye indirgenemeyecek bir yapısının olduğuna işaret etmektedir.⁴⁵

1.4. Bilgi Anlayışı

İsmail Fenni Ertuğrul bilgi konusunda, insanı akıl sahibi bir varlık olması bakımından diğer varlıklardan ayırmaktadır. İnsanda ayırt etme ve bilmeyi sağlayan şeyin *nefs-i natika* olduğunu söylemiştir. Bu yeti iki yönlüdür. İlki insanın dış alemde duyu yoluyla elde ettiği kelimelerden oluşur. İkincisi ise insanın kendi içinde bir takım anlamlar yükleyerek anlamlandırmalar yapmasıdır. İnsan, ilk önce gördüğü maddi şeylere anlamlar yükler. Daha sonra gördüklerini özelliklerine göre bir takım kategorilere ayırır ve bunları anlamlı hale getirebilmek için bir takım kelimeler ile ifade eder. Mesela; ağaç, kitap, masa gibi kelimeler ile somut ifadeler haline getirir. Daha sonra bir takım soyut değerler oluşturup bunları ifade edebilecek şekilde isimlendirir. Anlamlı hale getirilen maddi ve manevi olan bu kavramlar arasında mantıksal olarak bir ilişki kurulmaya

---

⁴⁴ Neşet Toku, age, s.93.

⁴⁵ Neşet Toku, age, s.93.

çalışılır. Bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere ulaşılmaya çalışılır. İsmail Fenni Ertuğrul, bilginin elde edilmesi sürecinde, mantık kurallarının uygulanarak tanım, yargı ve çıkarım sürecinin takip edildiği bir bilgi anlayışına sahiptir.⁴⁶

İsmail Fenni Ertuğrul'un bilgi anlayışının temelinde İbn Sina'nın felsefi düşüncesinden izler görülmektedir. İbn Sina'nın felsefi düşüncesinde insan dünyaya boş bir zihinle gelmektedir. Daha sonra zihninde oluşan kavramları iki yolla elde eder. Tecrübe ve tecrübeden bağımsız elde edilen kavramlar. Tecrübe tüm bilgilerin elde edilmesinde yeterli bir araç olarak görülmemektedir. Tecrübelerden hareketle elde edilmiş olunan bilgiler yalnızca tecrübeye konu olan varlıklarda geçerlidir. Tecrübe edilemeyen varlıkların bilgisi ancak *nefs-i natika* aracılığı ile elde edilmektedir. Bu da ilahî ilham ile sağlanabilmektedir.⁴⁷

Nefs-i natika aracılığı ile edindiğimiz bilgiler, duyularımız ile edindiğimiz bilgilere göre daha sağlıklıdır. Çünkü burada rasyonel ve duyuşal şeylerin akıl ile idrak edilmesi söz konusudur. Fakat buradaki idrak işleminin, duyularımız aracılığı ile elde edilen bilgilerden farklı olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Duyular bilgiyi elde etme sürecince belirli sınırlara bağlı olarak ancak bazı durumların bilgisine ulaşabilmektedir. Mesela çok yoğun bir uyarıcıya maruz kalındığında göz görme işlemini tam olarak yerine getiremez. Keza diğer tüm duyu organları için de bu durum geçerlidir. Ancak aklın işleyişine baktığımızda, akıl ne kadar soyut kavramlar ile mücadele ederse sınırlarını o denli genişletip daha soyut kavramlara ulaşabilmektedir. Duyu organlarında olduğu gibi bir bozulma yaşamamaktadır. Bunlar dışında duyu organları ile elde edilmiş bilgiler bazen yanıltıcı olabilmektedir. Uzaktaki bir cisim göz tarafından küçük boyutlarda algılanırken, akıl aracılığı ile gerçek boyutu bilinebilmektedir. Akıl eşyayı tasnif, mukayese gibi süreçlerden geçirerek var olan durumların sebeplerini ve sonuçlarını açıklıyor. Bu verilerin sonucunda da ilimler ortaya çıkmaktadır.⁴⁸

---

⁴⁶ Neşet Toku, age, s.98.

⁴⁷ Neşet Toku, age, s.98.

⁴⁸ Neşet Toku, age, s.99.

Nefs-i natıka insanı insan yapan yanıdır. Varlığı insan bedeninde de kendisini göstermesi bakımından maddi bir yapıda olsa da özü itibari ile insanın manevi yanını temsil etmektedir.⁴⁹ Dolayısı ile İsmail Fenni Ertuğrul'un bilgi anlayışında duyularımız aracılığı ile elde ettiğimiz empirik bilgilere çok önem verilmediğini söyleyebiliriz. O'nun tasavvufi bakış açısını bilgiye yaklaşımında da görüyoruz. Bilginin elde edilmesinin iki yolla mümkün olduğunu söyler. Bunlardan ilki akıl aracılığı ile idrak, ikincisi ise ilahi bir ilham aracılığı ile elde edilen bilgilerdir. İsmail Fenni Ertuğrul, akıl aracılığı ile elde edilen bilgilerinde hatalı olunabileceğini düşünmektedir. Çünkü akıl duyuların idrak edebildiği şekilde bilgilere ulaşır. Oysa ki duyular aldatıcıdır. Bu bakımdan akıl da tek başına hakiki bilgileri elde etmede yeterli değildir. Bu bakımdan duyulara konu olmayan metafizik varlıkların bilgisine ulaşmak akıl aracılığı ile mümkün değildir. Bu noktada insan ilahi bir yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bunun insan aklı ile bilinmesi mümkün değildir. Dini terminolojide bu noktada devreye inanç girmektedir. Kalp gözü diyebileceğimiz manevi bir halet-i ruhiye ile bu ilahi bilgilere erişmek mümkündür.⁵⁰

İsmail Fenni Ertuğrul, bilgiyi elde etme sürecinde duyuları da aklı da kabul etmekle beraber bunlardan herhangi birisini reddetme yoluna gitmemiştir. Yalnızca hakiki bilgiye ulaşmada kullanmış olduğumuz araçların hakikat ile olan ilişkisini değerlendirmiştir. Bu anlamda hakikatlere ulaşmak için duyuların ya da aklın gerçek vasıtalar olamayacağını, hakiki bilgilere ulaşmak için her zaman ilahi bir yardıma gereksinim olduğunu açıklamıştır.⁵¹

İsmail Fenni Ertuğrul'un, Dozy'nin Tarih-i İslamiyet isimli eserine getirmiş olduğu eleştirileri, onun yukarıda verilen varlık ve bilgi anlayışı temelinde kendini gösterir. Bu açıdan tezimizin ilerleyen kısmında düşünürümüz konu ile ilgili görüşleri verilirken bu temelin göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır.

---

⁴⁹ Nefs-i natıka, <https://www.luggat.com/nefs-i-%20nat%C4%B1ka/1/1>, (Son erişim: 09.08.2019).

⁵⁰ Neşet Toku, age, s.99.

⁵¹ Neşet Toku, age, s.100.

1.5. İsmail Fenni Ertuğrul’ un Kitab-ı İzale-i Şukuk Kitabında Dozy’ nin Tarih-i İslamiyet’i Üzerine Reddiyesi

1.5.1. Tarih-i İslamiyet Adı

İsmail Fenni Ertuğrul, kitabını yazmaya ilk olarak Dozy’ nin kitabında ‘İslam Tarihi’ isminin kullanılmasını eleştirmekle başlamıştır. Çünkü İslam Tarihi denilince bundan İslam dini anlaşılır ve dolayısıyla İslam dinine ait olan tarihi olayların ve hadiselerin anlatılıyor olması gerekmektedir.

Ancak kitabı okuduğumuzda çok açık bir şekilde görmekteyiz ki İslam Tarihi ismi altında, İslamiyet’e ait olan konularda ve olaylarda insanların zihinlerinde karışıklıklar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Buradaki amaç sahip olunan inançlarının temelini sarsmak ve içi boş bir inanç haline dönüştürerek kişilerin İslamiyet ile olan bağlarını kopartmaktır. Bunu yapmak amacı ile de İslamiyet açısından batıl sayılan mezhepleri ve onların İslamiyet ile hiçbir surette alakası bulunmayan anlatılarını kendisine referans almıştır. Fenni, bu eser okunurken “İslam Tarihi” ismine aldanmayıp, bu noktalarda hassasiyet gösterilerek okunması gerektiğini okuyucunun dikkatine sunmaktadır.⁵²

1.5.2. Hz. Muhammed’ in Nübüvveti İle İlgili İddialar

Teorik Açıdan Hz. Muhammed’ in Nübüvvetine Yöneltilen Eleştiriler:

1.5.2.1. Histeri-Sara Hastası Olduğu İddiası

Dozy, Peygamberin sahip olduğu Allah düşüncesinin putların varlığı ile çelişki oluşturduğunu bu sebepten putlara olan inancı sarsıldığını ve onları inkâr ettiğini belirtmektedir. Onun düşündüğü bu durum o dönemde pek çok insan tarafından da düşünülmekte olup putların Araplar için önemini yitirmekte olduğunu söylemektedir. Dozy Arapların düşünce olarak

---

⁵² İsmail Fenni Ertuğrul, *Şüpheleri Giderme Kitabı*, çev. Ahmet Çapku, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, ss.26-27.

o dönemde ileri bir seviyede olduklarını ve dini düşüncelere olan itibarlarının sarsıldığını, dine olan tek bağlarının sadece geleneklere karşı gelmemekten ibaret olduğunu söylemektedir. Muhammed' in onlardan farklı olarak kendisinin Allah' ın elçisi olduğunu düşünmesini eleştirmektedir. Bunun Muhammed' de olan bir hastalık durumundan kaynaklandığını belirtir.⁵³

Aslında Peygambere bu hastalığın atfedilmesinin temelinde Oryantalistlerin Kuran-ı Kerim' in ilahi bir kitap olmadığı fikrini zihinlere yerleştirmek için kendilerine zemin oluşturmak amacıyla oldukları görülmektedir.

Peygambere gelen vahyin kaynağının ilahi olmadığını iddia ederken, vahiy geleceği zamanlardaki fiziksel hallerini hastalığının bir parçası olarak göstermek için kullanmıştır. Oryantalist doktorların hastalığı önceleri sara olarak düşünürken, sonraları Dozy' nin fikirlerine önem verdiğini belirttiği Sprenger tarafından (kendisi hem doktor hem de Peygamberin hayat hikâyesini yazmıştır) bu hastalığın kas histerisi olarak tanımlandığını belirtir. Peygamberin hayatıyla ilgili yazılar yazmış olması sebebi ile Dozy için Sprenger' in düşünceleri önemli görülmektedir.⁵⁴

Dozy ve onun düşüncelerini destekleyen Oryantalist doktorların düşüncelerine karşın, İsmail Fenni Ertuğrul yine Batı' nın yetiştirmiş olduğu, ancak tarihi olayları değerlendirirken herhangi bir düşüncenin savunuculuğunu yapmadığını düşündüğü Paris Üniversitesi' nin ve akıl hastalıkları hastanesinin doktorluğunu yapan Mösyö A. Briairo de Boismont' un *Halüsinasyonlar* adlı eserindeki düşüncelerine *Şüpheleri Giderme Kitabı* ' nda 233. sayfasında alıntı yapılarak aktarılmıştır. Burada Tıp Üniversitesi üyelerinden Doktor Renaulden yazmış olduğu bir raporunda düşünceleri şu şekilde belirtilmektedir:

Hayır, nefsinin terk eyleyerek tercih ettiği o kadar fedakârlıklarıyla bütün bir kavmin din ve ahlak esaslarında o kadar hayret verici bir inkılap icra etmiş olan zat, asla mecnun değildir. Batıl fikirleri ve putperestliği devirip yerine yegâne ve ruhani bir Allah dinini kurmuş ve bu vasıta ile memleketini

---

⁵³ Dozy, a.g.e, ss.25-26.

⁵⁴ Dozy, a.g.e, ss.27-28.

*barbarlık karanlığından çıkarmış, bu kadar uzun süre Arap namına hümet ettirmiş ve ondan korkutmuş, torunlarına o kadar şan ve şerefli fetihlerin yolunu açmış olan zat mecnun değildir. Milletini onda büsbütün kaybolmuş olan ve İslamiyet' e tabi memleketlerde bin iki yüz seneden fazla bir süre geçtikten sonra henüz geçerli olan bir kanunlar mecmuası ile donatmış bulunan zat mecnun değildir.*⁵⁵

Kendi nefsi duygularını bastırarak, toplumun içinde bulunduğu karanlıktan çıkmasına yardım etmek için fedakârlıklarda bulunmak, karşılaştığı hiçbir zorluk karşısında pes etmeden gerek fiziki gerekse manevi anlamda karşılaştığı şiddetle mücadele edebilmek sağlığı yerinde olmayan bir kişinin yapması güç şeylerdendir. Böyle sıkıntılı bir dönem içerisinde önemli vazifeleri olan bir insanın, zaman zaman kendisini dinlemek, içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm bulmak maksadı ile yalnız kalmak istemesinde akılları karıştıracak bir durum gözükmemektedir. Sonuçta peygamber de olsa oda bir insandır ve bütün insanlar gibi ihtiyaçları olabilmektedir. Bu durumu bir hastalık durumu olarak göstermeye çalışmak asılsız iddialar olmaktan öteye geçemez.

“Doğrusu; akıllı ve ön yargı sahibi olmayan her insanın anlayabileceği gibi, inzivaya çekilerek düşüncelere dalmak herhangi bir rahatsızlığa kanıt sayılamaz. Kaldı ki “inzivaya çekilmek” işi, insanlık tarihinin hemen her evresinde, pek çok fikir adamı ve lider tarafından yapılmış bir şeydir. En basitinden, Eflâtun ve Sokrat gibi filozoflar buna örnek gösterilebilir. Bir başka filozof olan Kant, “Münzevilik, benim ruhumun gıdasıdır.”” diyerek kendisi açısından bu hareketin önemini ortaya koymuştur.⁵⁶

Dolayısıyla bir insanın tek başına kalarak içinde yaşadığı hayatı sorgulaması, kendisine hakikat olarak sunulan şeylere şüphe ile yaklaşması ve bunları akli süzgeçten geçirmeye çalışması bir hastalık durumunun göstergesi olamaz. Zira bahsedilen bu düşünceler sıradan insanların düşünmeye cesaret edemeyecekleri türden şeylerdir. Bu durum herhangi bir hastalık durumu olarak nitelendirilemez.

---

⁵⁵ Ertuğrul, a.g.e, s.223.

⁵⁶<https://medium.com/@turkibeg/hz-muhammed-histerik-ve-sara-hastas%C4%B1-m%C4%B1yd%C4%B1-6520040b01f4>, (Erişim tarihi: 07.12.2018)

Hz. Muhammed' in zaman zaman babam diye tanımladığı Hz. İbrahim Peygamber de putlara tapınan insanların en yoğun olduğu zamanlarda hiçbir zaman putlara tapmamıştır ve tek tanrı fikrine sahip olmuştur. Bu sebeple sürekli bu tanrının nerede olduğunu düşünmüştür. Sürekli gökyüzüne bakar, yıldızları gözlemler acaba benim tanrım bunlardan hangisi diye düşünürdü. Daha sonra sabah olunca kaybolan bu yıldızlardan hiçbirisinin tanrı olamayacağını düşünmüştür. Daha sonra Ay' ı gözlemlemiştir. Ay' ın da gökyüzünde ebedi olarak kalmadığını görünce Güneş'e bakmış ve onu gözlemlemiştir. Ancak bakmış ki bunların hepsi Dünya gibi maddi âlemden ibaret. Kendisinde var olan Tanrı fikrine hiçbirisi uymadığını fark etmiş, bunlara tapmaktan her zaman kaçınmış ve putlara her zaman karşı olmuştur.

Hakikati idrak etmede mahir Batılı araştırmacılar tarafından da Peygamberin güvenilirliği, doğru sözlülüğü, daha peygamber olmadan önce bile insanlar tarafından güvenilen ve sevilen bir insan oluşu kabul edilmektedir. İsmail Fenni Ertuğrul, bunlara rağmen hala Peygamberin akıl sağlığından şüphe edenlerin kendi akıl sağlıklarından şüphe etmeleri gerektiğini söylemektedir.⁵⁷

Dozy "İslam Tarihi" kitabında Peygambere atfettiği hastalık halini şu şekilde açıklamaktadır:

*Bu hastalık nöbet ve ateş yükselmesinden ibaretti. Nöbet hafif olduğunda hastalığa özgü kasılma belirtileri görülürdü. Dudak ve dil titrer, gözler bir süre bir bu tarafa bir diğer tarafa dönerdi. Baş sanki bir makinaymış gibi kendi kendine hareket ederdi vd.*⁵⁸

Dozy, bunların hastalığın fiziki bedende gözlemlenen etkilerinin olduğundan söz ettikten sonra asıl önemli olan etkilerin bilinçte meydana gelen psikolojik etkiler olduğunu söylemektedir. Bu etkiler ise kişinin yalan söylemeye meyilli olması (burada kesinlik belirtmeyip olasılıktan bahsetmiştir), kişinin kendisini aklında kurduğu bir şeylere inandırması, var olmayan şeyleri görmek ya da var olan şeyleri yanlış algılamak gibi şeylerden bahsetmektedir.⁵⁹ Zaten kendisinin bu hastalığa örnek olarak

---

⁵⁷ Ertuğrul, a.g.e, s.236.

⁵⁸ Dozy, "a.g.e, , s.26.

⁵⁹ Ertuğrul, a.g.e, s.235.

gösterebileceği somut delilleri bulunmamakla birlikte kendisinin yorumu olmaktan öteye geçmeyecek iddialarda bulunmaktadır. Zannımızca kendisi Peygamberde fiziki olarak bu etkileri hiçbir zaman gözlemleyemediği ve bunları iddia edecek kanıtları da bulunmadığı için hastalığın önemli etkilerinin kişide meydana getirmiş olduğu psikolojik etkiler olduğunu savunarak delil olarak sunduğu durumlarda aslında çarpıtmalar yaparak insanların zihinlerini bulanıklaştırmak maksadı taşımaktadır.

Gerçeklikten büsbütün uzak iddialarını kuvvetlendirmek maksadıyla tıptan yararlanmaya çalışan Dozy, iddialarına destek olarak hem doktor hem de Hz. Muhammed' in hayatını yazdığını söylediği Sprenger' in, dayanaksız tespitlerini kendi iddialarına delil olarak göstermektedir. Dayanaksız iddialar diyoruz çünkü bir doktorun, hastalığın teşhisini koyabilmesi için hastayı birebir görmeli, gerekli muayeneleri yapabilmelidir. Söz konusu hastalık, bugün tıbbın geniş imkânları içerisinde bile uzun incelemeler sonucunda bile tanısı zor konulurken, Sprenger'in iddia ettiği hastalık⁶⁰ ile ilgili tanılarında dikkate değer hiçbir husus görülmemektedir.⁶¹

1.5.2.2. Bazı Ayetlerin Hz. Ömer' in Arzularına Uygun Olarak İnmesi

Dozy İslam Tarihi kitabında Hz. Ömer'in Peygamber' e gelen vahiyler üzerinde etkisinin bulunduğunu söylemektedir. Sözde gelen vahiyler Hz. Ömer' in gerekli gördüğü konularda onun istediği şekilde inmektedir. Hz. Muhammed ve diğer Müslümanlar, Hz. Ömer' in istekleri doğrultusunda gelen bu vahiylerden şüphe duysalardı ve vahiylerin tanrısal bir kaynaktan gelemeceği hususunu düşünürlerdi, Hz. Muhammed' in vahiylerinin kaynağının ilahi olmadığını anlarıydı demektedir. Zannediyoruz ki böyle bir hususu yalnızca kendisinin düşündüğünün de farkındaydı.⁶²

Dozy, açıkladığımız ve açıklayacağımız diğer maddelerde de aslında hep aynı amaç için gerçekleri çarpıtarak zihinleri bulanıklaştırmaya çalışmaktadır. Hz. Muhammed histeri hastası mıydı? Yoksa diğer ilahi

---

⁶⁰ Dozy, *a.g.e*, ss. 26-27-28.

⁶¹ Ertuğrul, *a.g.e*, s.236.

⁶² Dozy, *a.g.e*, s.40.

kaynaklardan aşırma yoluyla kendisi kitap mı yazmıştı? Yâda Hz. Ömer' in istekleri doğrultusunda vahiy mi alıyordu? Şimdiye kadar saldırılacak tüm noktalardan peygambere saldırıda bulundu.

Peygamber efendimiz ashabından kendisine sorulan sorularda yâda yaşanan hadiselerde kendi keyfiyeti ile hareket etmez, kendisine bildirilecek olan vahiy bekler o doğrultuda hareket ederdi. Onun söylemiş olduğu sözlerde yâda yapmış olduğu eylemlerde hiçbir zaman kendi keyfi hareketleri söz konusu olmamıştır.⁶³ Zira Peygamber Allah'ın dinini insanlara öğretmek için görevlendirilmişti aksini yapması mümkün değildi.

Her mevzuu içinden çıktığı şartlar içerisinde değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde söylenen şeyler asılsız iddialar olmaktan öteye gitmeyecektir. Dozy' nin yapmakta olduğu şey olayları ve hadisleri yanlış yorumlamak ve gerçeği çarpıtmak işidir. Hz. Ömer' in Peygamber Efendimizin övgülerine mazhar olmasından kendisine pay çıkartarak onu peygamberden üstün bir konuma yerleştirmeye çalışarak peygamberin Allah'ın nebisi olduğu gerçeğini şüpheyeye düşürmeye çalışmaktadır.⁶⁴

Hz. Ömer güçlü ve sert bir kişiliğe sahipti. Öyle ki İslamiyet ile müşerref olmadan evvel de güçlü karakteri herkes tarafından bilinmekteydi. Doğru bildiği bir şey için hiç kimseden çekinmez, her ne pahasına olursa olsun savunduğu şeyi yapardı. Fiziki olarak da oldukça güçlü idi. Öyle ki sokakta yürürken onu gören insanlar onun atın üstünde olduğunu zannettikleri rivayet edilmektedir. O dönemde Mekke insanların birçoğunun okuma yazma bilmediği, dini inançların yozlaştığı, insanların kendi adaletlerini uygulamaya çalıştığı, kadınlara ve kız çocuklarına her türlü kötülüklerin yapıldığı bir yer halinde idi. Bu karanlık dönemde Hz. Ömer ve ailesi Mekke' nin okuma yazma bilenlerin en fazla olduğu sayılı ailelerdendi. Bu sebepten olacak babası gibi oda Mekke' nin yönetim işlerinde söz sahibi olan bir kimseydi. Güzel konuşan, mantıklı düşüncelere sahip, hakikati algılamakta yetkin bir kimse olduğunu söylemekte yerinde

---

⁶³ Ertuğrul, a.g.e, s.247.

⁶⁴ <https://sorularlaislamiyet.com/peygamberimiz-asm-benden-sonra-peygamber-gelseydi-omer-olurdu-diyor-hz-ebu-bekir-icin-ise-butun>, (Erişim tarihi: 07.12.2018).

olacaktır.⁶⁵ Hz. Ömer' in babası da hiçbir zaman putlara tapmamış, öyle ki putlar için kesilen etleri yememiştir. Kendi akrabaları içinde putlara tapanları vazgeçirmek içinde elinden geleni yapmıştır. Soyları bir koldan Hz. İbrahim' e dayanmaktadır. Hanif dinine mensup olduğu söylenmektedir. Hz. Ömer' de babası gibi putlara tapmamıştır. Ancak İslamiyet' i de hemen kabul etmemiş, Peygamber'e karşı gelmiştir.⁶⁶

Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra Peygamber efendimizin her zaman yanında olmuş, her türlü sıkıntıyı birlikte göğüslemişlerdir. Kuran' ın tamamının henüz inmemiş olmasından dolayı bazı durumlarda kendi keyfiyetlerine göre davranmamak için vahyin inmesini beklemişlerdir. Devlet yönetiminde Hz. Ebu Bekir ile birlikte Peygamberin en büyük yardımcısı olan Hz. Ömer karşılaştıkları sorunlar karşısında fikirlerini beyan eder ve bazen bu fikirler inen vahiyler ile benzerlik gösterir, bazen Hz. Ömer fikrini henüz söylememiş olurdu. Bazen de inen vahiyler Hz. Ömer'in fikirlerine büsbütün karşıt olarak inmiştir. Fenni Ertuğrul *Şüpheleri Giderme Kitabı'nda* buna örnek olarak; Kureyşli kâfirler Peygamberin kölelere ve fakir olan Müslümanlara iyi davranmasından ve onları yanında tutmasından rahatsız olmuşlardı. Onları kendileri ile denk göremiyor ve eğer onları yanından kovarsa ona daha çok saygı duyacaklarını amcası Ebu Talip' e söylemişlerdir. Ebu Talip bunu Peygambere söylediğinde, Hz. Ömer bu durum karşısında onların niyetlerini anlayana kadar söyledikleri şeyi yapmayı, onları yanından uzaklaştırmayı teklif etmiştir. Ancak bu olayın akabinde “Sabah akşam Rablerine iman edenleri kovma” ayeti inmiş ve Hz. Ömer Peygamberden söyledikleri için pişmanlığını dile getirip özür dilediği olaydan bahsetmiştir.⁶⁷

Hz. Ömer'in bazı görüşleri ile inen vahiylerin birbirleri arasında benzerlik göstermesi Peygamberin Hz. Ömer'e minnet duymasını gerektirmez. Peygamber zaten Hz. Ömer'deki bu yeteneğin farkındaydı.

---

⁶⁶ Fahri Sağlam, “Hz. Ömer'in Hadis Anlayışı”,(Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2017, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez no. 470295), s.13.

⁶⁷ Ertuğrul, a.g.e, s.247.

Onun hakikatleri kendi akli ile öngörebildiğini, herkeste bulunmayan akli meziyetlere sahip olduğunu bilmektedir. Bu sebeple ona *Faruk**⁶⁸ lakabını takmıştır. Bu sebepten ötürü Hz. Ömer' in belirttiği fikirlerin inmiş olan ayetler ile benzer düşüncede olması, ne ayetlerin ilahi olmadığını ne de Peygamber' e bu ayetlerin Allah tarafından gönderilmediğini gösterir. Dozy'nin bahsetmiş olduğu gibi Peygamber bu ayetleri ilahi bir kaynaktan almayıp, Hz. Ömer' den duyduklarına göre tebliğ ediyor olsaydı bunu ilk önce Hz. Ömer fark ederdi ve şüpheye düşerdi. Çünkü o hakikatlere her zaman sadık kalmış bir insandır. Böyle bir aldatmacayı fark etmemesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'i eksik göstermek maksadı ile Dozy de Hz. Ömer' in akli olarak büyük meziyetlere sahip olduğunu kabul etmektedir. O halde nasıl böyle bir iddiada bulunmaktadır?

Hz. Ömer kendisinin bir şeyi istediğinde, üç kez ilahi vahiy ile benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Bunu Kuran' daki ayetlerin tamamında böyle olduğunu söylemek yanlış fikirler ortaya çıkartmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Peygamberin bazı zamanlar aralarında bir karar alırken, Hz. Ömer' in fikrini değil de başka fikirleri uyguladığı ve sonuçta gelen vahyin Hz. Ömer'in teklif ettiği şekilde olduğu da olmuştur. Ancak bunların sayısı da Kuran' daki tüm vahiylerde bu şekilde olmuştur denilecek kadar değildir.⁶⁹

Dozy Hz. Ömer' in İslam'ı kabul etmesinde şaşırarak bir şey bulunmadığını, onun kalbine İslam' ı kabul etme isteğinin birden doğmadığını, İslamiyet' in ilanından sonra geçen altı yılda bu fikre yavaş yavaş alıştığını söylemektedir.⁷⁰ O halde Dozy' nin bu iddiasına karşılık Hz. Ömer' in Müslüman olmasından önce geçen altı yılda Hz. Peygamber' e gelen vahiylerin kaynağı neydi? Yâda Hz. Ömer'in kalbi karşı olduğu

---

⁶⁸ <http://www.nedirnedemek.com>, (Erişim Tarihi: 07.12.2019).

* Hak ile batılı birbirinden ayıran. Haklıyı haksızı ayırmakta çok mahir olan demektir. (Hak ile batılı birbirinden tam ayırarak İslamiyet'i kabul ettiği ve İslam nurunu izhar ettiği ve iman ve küfrün arasını fark ve faslettiği için Hz. Peygamber (A.S.M.) tarafından Hz. Ömer'e (R.A.) bu isim verilmiştir.)

⁶⁹ Mustafa Asım Köksal, "Caetani' ye Reddiye", İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, C.1, s.192.

⁷⁰ Ertuğrul, "Şüpheleri Giderme Kitabı", s.247.

İslamiyet' e karşı nasıl ısınmıştı? Hz. Ömer altı yılda yavaş yavaş alışırken neden diğer müşriklerde bu duruma alışmadılar? İddialarını okuduğumuzda akıllarımıza gelen bu soruların cevaplarını Dozy' nin vermiş olması gerektiğini düşünüyoruz.

1.5.2.3. Mucizeler; Göğsün Açılması, Miraç, Dualarının Kabul Olması

Mucize kavramı Kuran' da açıkça geçen bir kelimde değildir. Kuran' da yer almayan bu kavram, hicri 3. Yahut 4. Yıllarda İslam düşüncesinin içerisinde anılmaya başlamıştır. Mucize şeklinde belirtilmese de daha evvelden beri, maddenin varlığına aykırı olarak meydana gelen olaylar, peygamberlik gibi bu kavrama karşılık gelen olaylar mevcut bulunmaktaydı. Hz. Muhammed kendisinden önce gönderilmiş peygamberlerin bazılarında mevcut olan, doğaüstü güçlere sahip değildi. O yalnızca Tanrı' dan aldıkları buyrukları insanlara iletme ile görevlendirilmişti. Henüz Müslüman olmamış olan kimseler Hz. Muhammed' in peygamberliğine inanmak için ondan bir takım mucizeler göstermesini istiyorlardı. Bu durum zaman zaman Hz. Muhammed' i sıkıntıya sokmaktaydı. Kendinde bir mucize görmüş olsalar, belki birçok kişi kendisinin peygamber olduğuna inanacak ve İslamiyet' i seçeceklerdi. Ancak müşriklerin beğenisini yahut onayını almak için böyle bir mucize Hz. Muhammed tarafından insanlara gösterilmesine izin verilmiyordu. Çünkü onlar, daha önceleri birçok kez bu türden mucizeler yaşamışlardı. Ancak o mucizeler bile onların inançlarına bir etkide bulunmamıştır.⁷¹

Zaten İslamiyet' in ilanından sonra ilk inananlar peygamberden herhangi bir mucize talebinde bulunmamışlardı. Gördükleri ve yaşadıkları olaylar onlar için zaten mucize etkisi yaratmıştı. Hz. Muhammed' in peygamberliğinden hiçbir şüphe duymuyorlardı. Yeni vahiylerin gelmesi ile birlikte, bu müşriklerin rahatları kaçmış, Hz. Muhammed' den mucize taleplerinde bulunmuşlardı. Temelde ona inanmak gibi bir amaçları zaten yoktu. Amaçladıkları şey peygamberi zor durumda bırakmak ve insanların gözünde aciz duruma düşürerek kaybettikleri otoritelerini sağlamaktı. Allah

---

⁷¹ Mustafa Öztürk, "Kıssaların Dili", Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006, ss.14-15-16-17.

onların asıl niyetlerini bildiği için böyle bir mucize ortaya koyulmayacağını ayetler ile belirtmiştir.⁷²

‘‘Dediler ki: ‘‘Yerden bize bir pınar fişkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğın gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah' ı ve melekleri karşımıza getirmediğçe yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğē çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğē çıktığına da inanacak değiliz.’’ De ki: ‘‘Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim.’’⁷³

Dozy, İslam Tarihi kitabında Hz. Muhammed hakkında bilinen mucizelerin uydurma hikâyeler olduğunu, bunların başka toplumlar ile etkileşimde bulunulmasından sonra, onlardan etkilenip, İslamiyet’ te hiç bulunmayan mucizelerin ortaya çıktığını iddia etmektedir. İslamiyet’ in ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren mucizesi olmayan bir din olduğunu söylerken, yine her zaman yapmış olduğu kendi düşüncelerine uyacak şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Mucizelerin olmamasını ilerlemeci bir din olduğunun anlaşılmasını sağladığını söylemektedir. Ancak bu tutumu çok uzun sürmemekle birlikte, İslamiyet’ in Arabistan dışındaki topluluklar arasında da yayılmaya başlaması ile birlikte bu özelliğini yitirip, intihal ile mucizeler eklenen bir din olduğunu söylemektedir.⁷⁴ Araplar mucizelerin bulunduğu dinler ile etkileşimlerde bulduktan sonra bu durumu bir eksiklik olarak görüp kendilerinin mucizeler meydana getirdikleri iddia ediliyor.

Fenni Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı’nda Mekkelilerden bir kısmının hiçbir zaman iman etmeyeceklerinin belli bir şey olduğunu söylemektedir. Eğer Allah onların istedikleri mucizeleri onlara nasip etseydi ve onlar hala iman etmeselerdi, Allah tarafından daha önce bazı kavimlere getirildiği gibi bir azap gelirdi demektedir. Eğer böyle bir azap yine de

---

⁷² Yasin Ulutaş, ‘‘Mucize ile Delâilü’n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları’’, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi, S:30,(2017), s. 572.

⁷³ İsra Suresi-89.

⁷⁴ Dozy, a.g.e, s.115.

başlarına gelmediyse bunun âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed sayesinde olmadığını bildirmektedir.

Nitekim Göğsün açılması ve Miraç olaylarını Dozy ve bir takım Batılı düşünürler Kuran' ı ve Hz. Muhammed' i değersizleştirmek amacı ile kullanmaya çalışmışlardır.

H. Muhammed' in göğsünün yarılması hadisesi siyer kitaplarında çeşitli rivayetler ile anlatılmaktadır. Genel kanaat bu olayın bir kez değil, birden fazla şekilde yaşanmış olduğu şeklindedir. Kimi rivayetler bize bu hadisenin Hz. Muhammed henüz on yaşlarında sütannesinin yanında iken yaşamış olduğu şeklindedir. Kimi rivayetlerde ise miraç olayı gerçekleşmeden önce yaşanmış olduğu şeklinde. Kimiler ise bu üç durumda da yaşandığını, onun da bir insan olmasından dolayı, ilahi konula mazhar olabilmesi için kalbinin Allah tarafından buna hazırlanmış olduğu şeklindedir.

Kalp, İslam inancında insanın ruhani yanını temsil etmektedir. Bu olay siyer kitaplarında şu şekilde aktarılmaktadır; “Bir gün Cebrail veya insan şekline girmiş iki melek Resulü Ekrem'in yanına gelip göğsünü yarmış, kalbini çıkardıktan sonra ondan bir kan pıhtısı almış, ardından kalbi yıkayıp yerine koymuş, yarığı da kapatmıştır”.⁷⁵

Bu olayın Hz. Muhammed' in henüz sütanesi yanındayken gerçekleşmiş olduğu anlatılmaktadır. Daha sonra buna miraca çıkmadan evvel, ilk vahyi almadan evvel gibi rivayetler de eklenmiştir. Bu durum Dozy tarafından, Arapların kendilerinde eksik olan mucizeleri ortaya koymuş olmaları şeklinde iddia olunmaktadır. Aslında peygamber için böyle bir olayın yaşanmış olması durumunu bir eksiklik olarak göstermeye çalışmaktadır. Hz. Muhammed' den rivayet edilen henüz sütannesinin yanında geçirdiği zamanlarda on yaşında iken Cebrail tarafından kalbinin yarıldığını ve içerisinden bir pıhtı çıkarıldığı rivayetini, hem bu zamanda böyle bir olayın yaşanmamış olduğu iddiasıyla⁷⁶ hem de Hz. Muhammed' in

---

⁷⁵ Erdinç Ahatlı, “*Şakk-ı Sadr*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010, ss.309-310.

⁷⁶ İsrail Balcı, “*Şakkı Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği*”, İSTEM, S.21, (2013), ss.13-14.

bu olayı itiraf ederek kendisinin de putlara tapmak yanlışlığına düştüğünü kendisinin beyan ettiğini söylemektedir.

Fenni Ertuğrul bu hususta, Şüpheleri Giderme Kitabı'nda Dozy' nin Hz. Muhammed' i putlara inanmış olması iddiasından dolayı eleştirmektedir. Zira çocukluğundan beri hiçbir vakit putlara bir meyli olmamıştır. Allah tarafından da uzak tutulmuştur. Eğer öyle olmasaydı, müşriklerin kendisini sende bunlara inanıyordun şimdi neden inkâr ediyorsun diye ayıplamaları gerekirdi. Hâlbuki onlar tam aksine putlarını ona kabul ettirebilmek için uğraşmaktaydılar.⁷⁷

1.5.2.4. Garanik Meselesi

İslam' ı ve Peygamberi karalamak adına en çok çarpıtmaların yapıldığı konulardan birisi de şüphesiz *Garanik* meselesi olmuştur. Kuran-ı Kerim İslam' ın en temel kutsalıdır. İnanan bir Müslüman için Kuran' ın bütününde yahut tek bir ayetinde dahi hiçbir kusur ve noksanlık yoktur. Bazı ayetlerinin şüpheli bazılarının şüphesiz olması gibi bir durumdan söz edilemez. Bir ayetinde dahi yanlışlık olduğunu söylemek bütününe zarar verecektir. Bu sebepten ötürü İslam düşünürleri, Batılı ve Oryantalist düşünürler tarafından Kuran'ın bazı kısımları ile ilgili ortaya attıkları iddialara cevap vermek zorunluluğunda hareket etmişlerdir. Bunu yaparken İslam âlimlerinin çeşitli yollar izlediklerini görmekteyiz. Kimileri böyle bir olayın yaşandığını kabul etmezken, kimileri anlatılandan başka türlü meydana geldiğini söylemekte, kimileri ise yanlış yorumlamadan kaynaklanan hatalar bulunduğu görüşünü savunmaktadır. Bunun sebebi de bu olay ile alakalı kaynaklarda yer alan bilgilerde çelişkiler olup kesin bir bilginin bulunamamasıdır.

Dozy İslam Tarihi kitabında Garanik meselesi üzerindeki iddialarını beyan etmektedir. Hz. Muhammed' in İslamiyet' i tebliğinden sonra Mekkeli müşrikler tarafından hakaretlere ve eziyetlere uğratıldığını daha öncede söylemiştik. Ona inananların sayılarının artması sebebiyle Mekkeli müşrikler bu durumdan iyice rahatsız olmuş ve Hz. Muhammed ve ona inananlara Mekke' de sıkıntılı günler yaşatmaya başlamışlardı.

---

⁷⁷ Ertuğrul, a.g.e, s.323.

Müslümanlar alışverişi kesmiş, geçimlerini sağlamaları için ticaret yapmalarına izin verilmez olmuştu. Hz. Muhammed de kendisine tabi olan bu insanların başlarına bir hal gelmesinden endişelenmiş ve onların Habeşistan' a göç etmelerini istemişti.

Dozy bu göç sonrasında Hz. Muhammed' in Mekke' de yalnız kaldığını, yaşanan sıkıntılar karşısında Mekkeliler ile bir anlaşma yapmanın yollarını aramaya başladığını söylemektedir. Mekkeli müşriklerin dine karşı herhangi bir sorunu bulunmamaktaydı. Tek kaygıları dinin, ticari ve siyasi hayatlarını etkilemesiydi. Bu sebepten ötürü Mekke' de ticari ve siyasi yönetimi elinden bulunduran kabileler, ticaret yaptıkları diğer kabilelerin kutsal saydıkları putların Hz. Muhammed tarafından tanınmasını istiyorlardı. Çünkü bu putları Hz. Muhammed' e kabul ettirebilirlerse ticaret kervanları da güvende olmuş olacaktı. Dozy, kendi putları ile ilgili herhangi bir teklifte bulunmadıklarını, zaten onlar için putlar yalnızca atalarından kalma bir gelenek gibi görünmekte olduğunu söylemektedir. Bunun karşılığında da Mekke halkı Hz. Muhammed' in Allah tarafından gönderilen sahih bir peygamber olduğunu kabul edeceklerine dair teklifte bulundular. Hz. Muhammed'in içinde bulunduğu çaresizlik durumu sebebiyle bu teklifi kabul etme zayıflığında bulunduğunu söylemektedir. Bunun üzerine Hz. Muhammed'in "Lat, uzza ve diğer üçüncü menatı görüyor musunuz? Bunlar yüce graniktirler, şefaatleri umulur" şeklindeki ayeti okuduğunu ardından sessizce "Allah' a secde ediniz ve ibadet ediniz" ayetini söylerken Hz. Muhammed dâhil herkesin secdeye gitmiş olduklarını söylemektedir. Ancak diğerlerinin ikinci ayeti duymadıklarını onların ilk söylediği ayette graniklere yüce demesinden dolayı secde ettiklerini söyler. Üstelik Hz. Muhammed' in bunu bir zafer olarak gördüğünü, putlara ettiği övgülerden dolayı herkes tarafından alkışlandığını ancak bir süre sonra ona inanmayanlar tarafından bile kararlı ve azimli duruşundan şahsi kazanma hırsı için vazgeçtiğinden eleştirilmeye başladığını söylemektedir. Bu eleştirilerden sonra yaptıklarından pişman olup sözlerinden geri dönmeye çalıştığını, ertesi sabah Cebrail tarafından kendisine ikazda bulunduğunu söyleyip, sözlerinden vazgeçtiğini söylemektedir. Ancak Dozy, Hz. Muhammed' in sözlerinden pişman olmasının ve Cebrail' den vahiy

gelmesinin ertesi sabah değil daha geç bir tarihte olduğunu iddia etmektedir. Bunun delili olarak da Habeşistan' a göç etmiş olan Müslümanların, Mekke müşriklerinin peygamberi kabul ettiklerinin haberini alıp Mekke' ye geri dönmüş olmalarını göstermektedir. Bu olayın nasıl vuku bulduğunu hem Dozy' nin iddia ettiği hem İslami düşünürler hem de felsefi açıdan değerlendirmeye çalışacağız.⁷⁸

Ertuğrul *Şüpheleri Giderme Kitabı' nda* Ibn Abbas, Ibn Cerir, Keşşaf gibi bir kısım İslam âlimlerinin konuya yaklaşımlarından bahsederek konuyu açıklık getirmeye çalışmıştır. Bahsettiğimiz kişiler, Hz. Muhammed'in tüm çabalarına rağmen Mekkelilerin kendisine yanaşmamlarından üzüntü yaşadığını ve onları kendi tarafına çekebilecek bir şeylerin vahiy olmasını çok istediğini, şeytanın bu zaafından faydalanıp peygambere Allah tarafından gelmeyen sözleri söylettiğini, devamında gelen secde ayeti ile o sözlerinin üzerine Peygambere secde ettirdiği şeklinde düşünceleri kabul etmişlerdir. Hatasının farkına vardıldıktan sonra çok üzülmeleri sebebiyle Allah tarafından kendisine “Allah şeytanın ilka ettiği şeyi kaldırır, sonra kendi ayetlerini muhkem kılar ve Allah her şeyi bilen ve hikmet sahibidir” şeklinde peygamberi teselli edecek ayetlerin indiğini düşünmüşlerdir.⁷⁹

Ancak bu bahsettiklerimiz günümüzde çoğunluğun kabul etmiş olduğu bir düşünce değildir. Çünkü bahsedilen bu hadiseye ilişkin belgeler sunulamamaktadır. Bu olayın nerede, nasıl gerçekleştiğine dair de çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kimileri bunun bir uyku halinde olduğunu, kimileri bir meclis içerisindeyken, kimileri kalbinden geçirirken yanlışlıkla ağzından dökülen sözcükler olduğunu, bazıları ise şeytanın peygamberin sesini taklit ettiğini söylemektedir.

Bu düşüncenin karşısında bazı İslam âlimleri böyle bir olayın asla yaşanmamış olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Bu kişiler herkesin bildiği bu garanik meselesini Kuranın ayetlerini örnek göstererek böyle bir durumun yaşanmasının imkânı olmadığını delillerini sunmaya çalışmışlardır. Fahreddin Razi, İbn Kesir, Ebu' s Suud, Sıddık Han ve Kadı

---

⁷⁸ Dozy, a.g.e, ss.47-48.

⁷⁹ Ertuğrul, a.g.e, s.253.

İyaz, böyle bir olayın olmasının mümkün olmadığını savunan kişilerden bazılarıdır.⁸⁰

İlk olarak şu söylenebilir ki, daha evvel de peygamber ile alakalı iddia edilen pek çok durumun var olduğunu ve bunları Hz. Muhammed' in peygamberliğini geçersizleştirmek için kullanıldığından bahsetmiştik. Peygamberde olduğu iddia edilen bir takım hastalık hallerinin onun peygamberliğinin şüpheye düşürülmesi yahut geçersizleştirilmesi amacıyla kullanılmaya çalışılmıştır.

Burada da bahsettiğimiz İslam âlimleri tarafından onun bir insan olması sebebiyle, sıradan insanlar gibi hatalar yapan, nefsinin istekleri doğrultusunda davranan ve en önemlisi şeytanın aldatabildiği birisi olarak gösterilmeye çalışılması reddedilmektedir. Çünkü Allah Hz. Muhammed' i tabiatı gereği kötülüklerden uzak duran bir fitratta yaratmıştır. Onun Allah adına söylediği hiçbir şeyde şeytanın etkisi bulunamaz çünkü o kendi adına değil Allah' ın bildirdiklerini insanlara iletmekle mükelleftir.

“ Eğer bazı sözleri kendinden düzüp bize isnat etseydi, biz onun sağ elini tutardık ve sonra kalbinin damarını keserdik, yani onu helak ederdik. ”⁸¹

“ Eğer seni sabit kılmasaydık şu gerçek idi ki, onlara biraz meyledecektin. ”⁸²

“ O kendi arzusuna göre söz söylemez. Kuran vahiyden başka bir şey değildir. ”⁸³

“ Ona (Kuran' a), ne önünden, ne ardından asla halel arız olmaz. ”⁸⁴

“Onların sözlerinin seni üzdüğünü biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah' ın ayetlerini inkâr ediyorlar. ”⁸⁵

Kuran' ın farklı ifadeler ile defalarca tekrar edilen ayetlerden anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed, Allah tarafından bildirilmeyen hiçbir şeyi

---

⁸⁰ Ertuğrul, a.g.e, s.253.

⁸¹ Hakka Suresi ,44.

⁸² İsrâfil Suresi,76.

⁸³ Necim Suresi,3.

⁸⁴ Fussilet Suresi, 42.

⁸⁵ En' am Suresi,33.

Allah kelamı diyerek insanlara nakledemez. Çünkü Allah onu yalandan ve iftiradan korunan bir tabiatla yaratmıştır. Biz insanlar dahi kendimizi temsil etmek için bir kimseyi görevlendirecek olsak, en az kusura sahip, güvenilir, ahlaklı kimseleri seçmek isteriz. Her şeye hükmedebilen sonsuz güç sahibi Allah, kendi kelamını tebliğ edecek olan insanı alelade bir şekilde görevlendirip, başıboş bırakmış olabilir mi?

Kaldı ki, Hz Muhammed, kendisini koruyan amcası Ebu Talib' in vefatı ile kimsesiz kaldığı bir zamanda, öz amcası Ebu Süfyan' ın, söylediklerinden vazgeçmesi karşılığında onu koruması altına alma teklifini bile kabul etmemiştir.

Garanik olayı ile ilgili, sahih hadis kitaplarından hiçbirisinde bu olayın yaşanmış olduğuna dair rivayetlere rastlanmadığı ve bunlar ile ilgili kanıt olacak şeylerin bulunmadığı Kadı İyaz' ın Şifa-i Şerif' inde belirtilmektedir. Bu olayın var olduğunu söyleyen hadis kitaplarında da olayın kimler tarafından rivayet edildiğinin delillerinin sunulmaması sebebiyle, dikkate değer bulunmamıştır. Müşriklerin Hz. Muhammed ile birlikte secdeye gitmesi hususunda da Hz. Muhammed' in hicret etmeden önce Mekke dönemlerinde Necm suresi indiği vakit Peygamber bu sureyi okuyup secdeye varmıştır. O secdeye vardığında var olan tüm insanlar, cinler, müşrikler secdeye varmıştır şeklinde rivayet olunmaktadır. Ancak söz konusu edilen Necm suresinde müşriklerinin secde ettiği iddia edilen Garanik olayı yer almamaktadır.⁸⁶

‘Biz senden önce hiç bir Resul ve Nebi göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan, onun dilediğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir. Allah, gerçekten bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.’⁸⁷

İslam âlimleri bu ayet üzerinde iki farklı yorum geliştirmiştir. Garanik olayının yaşandığını kabul edenler, bu ayetin peygambere teselli amacı ile inmiş olduğunu söylemektedir. Sen şeytana kanarsın hata yaparsın ama

---

⁸⁶ Kadı İyaz, “Şifa-i Şerif Şerhi”, çev. Prof. Dr. Yaşar Kandemir, İstanbul: Tahlil Yayınları, 3.cilt, ss.29-30-31.

⁸⁷ Hac Suresi, 52.

Allah bu hatayı düzeltip kendi emirlerini uygular anlamına gelmektedir. Ancak garanik olayını kabul etmeyenlere göre ise anlam daha değişik bir şekildedir. Onlar, şeytanın peygamberin kendi isteği üzerinde bir takım etkilerde bulunmak isteyeceği yönündedir. Zira onlara göre Allah' ın kelamına karşın şeytanın hiçbir etkisinin bulunmayacağını savunurlar.

Böyle bir olayın yaşandığını söyleyenlere baktığımızda kendi aralarında bile tutarsızlık söz konusudur. Herkes tarafından farklı cümleler ile aktarılmıştır. Bu da Peygamberin putları övdüğü iddia edilen sözlerin gerçek olması ihtimalini düşürmektedir.⁸⁸

Bu olayın gerçekliğini savunanların ortaya attıkları bir diğer husus Peygamberin söylemiş olduğu sözlerden pişman olması ve sözlerini geri almasının hemen ertesi gün değil, daha ileri bir tarihte gerçekleşmiş olduğudur. Eğer hemen pişman olsaydı Habeşistan'a giden Müslümanlar geri dönmez ve kendilerini tekrar sıkıntılı günlerin içerisine sokmazlardı diyerek bu olayın yaşanmış olduğunu savunmaktadırlar.

Bu hususta Peygamberin eşi Ümmü Seleme' den nakledilen bir rivayette şöyle anlatılmaktadır. Müslümanlar Habeşistan'a gittikten sonra rahata kavuşmuşlardı. Çünkü Habeşistan'ın Kralı En-Necaşi kimsenin inancına karışmayan anlayışlı bir kimseydi. Daha sonra Mekkeli müşrikler Habeşistan'a elçiler gönderip burada bulunan Müslümanların kendilerine teslim edilmesini istemiş, dinlerinden dönerek kendi kafalarına göre bir din çıkarttıklarını ve bu dinin ne Hristiyanlık ne de Yahudilik olduğunu krala söylediler. Bunun üzerine kral muhacirleri dinlemek üzere huzuruna çağırıp neden dinlerinden döndüklerini sordu. İçlerinden Cafer krala cahiliye devrinde yaptıkları kötülükleri anlatır. Ve Hz. Muhammed' in kendilerine getirmiş olduğu din ile bu kötü alışkanlıklardan kurtulduklarını, hiçbir ortağı olmayan Allah' a ibadet etmeye başladıklarını anlattı. Kral yanlarında dinleri ile alakalı ne bulunduğunu sordu ve Cafer Meryem suresini okumaya başladı. Bunun üzerine en-Necaşi ağladı ve Hz. Muhammed' in kendi kitaplarında bahsi geçen son peygamber olduğunu anladı.⁸⁹

---

⁸⁸ Ertuğrul, "*Hakikat Nurları*", s.90.

⁸⁹ Muhammed İbn İshak, "*Hz. Muhammed'in Hayatı*", İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 2012, ss.278-279.

Bahsedilen olayda Mekkeli müşriklerin, Müslümanlara olan nefretinin Habeşistan' a göç etmeleri ile dahi geçmediği görülmektedir. Bir anlaşma ile nefretlerinden vazgeçmeleri ve Hz. Muhammed' in peygamberliğini kabul etmeleri çok inandırıcı gözükken bir durum gibi gözükmemektedir.

Ayrıca Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasında bir anlaşma sağlanmış olsa idi Peygamber Kâbe' de rahatça ibadetlerini yapabilirdi. Ancak Peygamber ibadetlerini hala Mekkelilerin Kâbe' de olmadığı zamanlarda ve geceleri yapabiliyordu.

Peygamber'in ağzından putlara övgü içeren sözlerin çıktığını varsaysak bile müşriklerin birden bu sözler karşısında hiç şaşırmadan hepsinin secde etmelerinde bir tuhaflık gözükmemektedir. Zira bu onların çokça şaşırılmalarını gerektirecek bir durumdur. Yine şeytan ayetleri de denilen, şeytanın vesveseleri sonucunda peygamberin söylediği iddia edilen ayetler gerçekten olsaydı, bunun Kuran'ın başka ayetlerinde de olması gerekmez miydi? Kuran' ı inceleyenlerin Kuran' da tutarsız bir yapı görmeleri ve aralarında anlaşmazlıklar oluşturan ayetlerin olması gerekirdi. Nitekim ileride bahsedeceğimiz, her ne kadar Dozy başka amaçları uğruna böyle bir gerçeği kabul etmiş olsa da o dönem ile ilgili rivayetler aktarılırken olayların aslına sadık kalınmış, yanlış anlaşılmaların olması pahasına bile sahih bakılan hadislerde doğruyu söylemekten kaçınılmamıştır.

Putların isimlerinin geçmekte olduğu ve sonunda secde ayetinin indiği Necm Suresine incelediğimizde, anlatılmak istenilen şeylerin surenin başından sonuna kadar mantıklı bir şekilde ilerlediğini, mantıksal olarak herhangi çelişkili bir durum olmadığı görülmektedir.

1.5.2.5. Hayatının Son Devresinde Peygamberliğine İncancının Şüpheli Gösterilmesi

Dozy Peygamber için iddia ettiği histeri hastalığının davranışlar üzerindeki etkilerini şu şekilde ifade etmektedir:

Hastalığın davranış üzerindeki etkisi büyüktür. Ünlü Schönlein, histeri hastası olanların yalan söylemeye ve yalanla karşılıklarını aldatmaya

*çok eğilimleri vardır ya da hiç yoktur. Öyle ki, kimi zaman kendi kendilerini aldatırlar.*⁹⁰

Dünya tarihine bakıldığında acaba hangi histeri hastası vardır ki hakikat olmayan şeyleri insanlara hakikat olarak sunmuş, insanları buna inandırmış ve hatta 14 asırdan beri insanlar onun hakikat olarak gösterdiklerine hala iman ediyor olsun.

Dozy Peygambere bir hastalık durumu atfetmeye çalışmakla birlikte, onun sahip olduğu güzel ahlakını insanların gözünde bir hastalığın göstergesi olarak göstermeye çalışıp, onun peygamberliğinin güvenilirliğini sarsmaya çalışmaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde peygamberlik henüz kendisine bildirilmemişti. Bu nedenle çocukluk ve gençlik dönemlerinde peygamber olduğunu ilan etmediği için hastalık durumu ile ilgili iddialarını peygamberliğinin ilanından sonraki dönemler için kullanmış ama öncesi için de bu etkilerin olup olmadığının bilinemeyeceğini söylemektedir. Öyle ki Peygamber için iddia etmiş olduğu yalan söylemek, halüsinasyon görmek gibi etkilerinin yanında ikna kabiliyetlerinin yüksek olması, yumuşak huylu ve yüce bir kişiliğinin bulunması, savundukları düşünceye sıkı sıkıya bağlı olmaları gibi etkilerinin de olduğunu söyleyerek peygamberin yüce kişiliğine atacağı iftiralar için kendisine zemin hazırlamaktadır.⁹¹

Dozy, Peygamberliğin varlığı yâda yokluğu ile ilgili delillerin eşit düzeyde olduğunu belirterek peygamberliğin bilinmesi yâda bilinmemesinin eşit düzeyde delillere sahip olduğunu iddia etmektedir.⁹² Fenni Ertuğrul, *Şüpheleri Giderme Kitabında* Dozy'nin bu iddiasını eleştirmektedir. Eğer Dozy'nin bahsetmiş olduğu gibi iddialarının delilleri bulunuyorsa bunların açık bir şekilde açıklanmış olmasının gerektiğini, ancak Dozy'nin bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamış olması hususunu eleştirmektedir. Fenni Ertuğrul, bu konuda herhangi bir delil

---

⁹⁰ Dozy, a.g.e, ss.27-28.

⁹¹ Ertuğrul, "*Şüpheleri Giderme Kitabı*", s.243

⁹² Dozy, a.g.e, s.28.

olmayacağını, çünkü onun fitratı gereği doğru sözlü ve temiz kalpli yaratılmış olduğunu belirtir.⁹³

Peygamberin çocukluk ve gençlik dönemlerine baktığımızda, ondaki güzel ahlakı, güvenilirliği insanlar tarafından sevilen özellikleri olmuştur. Henüz çocukken kendisine ‘Emin’ lakabını layık görmüşlerdir. İnsanlara yapmış olduğu şakalarda bile asla yalan söylemez, şakalarını daima gerçekler üzerinden yapardı. Yalan konusunda bu kadar hassas bir insanın Allah kelamı diyerek insanlara tebliğ ettiği ayetlerin kendi sözlerinden ibaret olması durumu söz konusu edilemez.⁹⁴ İddia edilen bu şeyi o dönemde Peygambere inanmayanlar dahi düşünmemişlerdi. İslamiyet’i kabul etmeyen birçok kimse Peygamberden şüphe duydukları için değil kabileleri tarafından dışlanma korkusu ile dinlerini değiştiremiyorlardı.

Ayrıca Kuran’ ı ve hadisleri kıyaslama yaparsak bu ikisinin birbirlerinden farklı yapılarda olduğu görülmektedir. Ertuğrul, Arap dilinin gramerini bilen kimselerin bu farkı daha rahat anlayabileceklerini *Hakikat Nurları* kitabında hem Arapça lisanını hem de İngiliz lisanını çok iyi bildiğini söylediği Stanley’den yapmış olduğu alıntıda “Hiç kimse bu dikkate şayan kitabı heyecansız okuyamaz” şeklinde ifade etmektedir.⁹⁵

Ne kadar iyi eğitim alırsa alsın, ne kadar çok yazı yazmış olursa olsun hiç kimsenin bu kadar mükemmel bir eser ortaya çıkartması mümkün değildir. Hz. Muhammed’ in okuma yazma bilmediğini ve hiçbir zaman okula gitmediğini ve onun da bir insan olduğunu göz önünde bulundurulursa, ilahi bir yardım olmaksızın böylesine mükemmel ifadeye sahip şeyleri varlığa getirmesi mümkün gözükmemektedir.⁹⁶

Savaş zamanları Peygamberi koruma amacı ile çadırının başında bekleyen kimseler bulunurdu. Kendisine “Allah seni nastan muhafaza eder”⁹⁷ ayetinin inmesi ile birlikte çadırını bekleyen kimselere Allah’ın kendisini koruyacağını söyleyip onları çadırından uzaklaştırması sahip

---

⁹³ Ertuğrul, a.g.e, s.243.

⁹⁴ Ertuğrul, “*Hakikat Nurları*”, s.11.

⁹⁵ Ertuğrul, a.g.e, s.11.

⁹⁶ Ertuğrul, a.g.e, s.11.

⁹⁷ Maide Suresi, 71.

olduğu imanın en büyük delillerindendir.⁹⁸ Zira imanında bir şüphe bulunsa idi kendisine yapılan türlü suikastlar ve eziyetler karşısında kendini emniyetsiz hissetmesi ve daha çok korunma talep etmesi gerekirdi.

Herkesin kendisinden bu denli emin olduğu yüce bir insanın, kendisinin imanının şüpheli gösterilmeye çalışılması gerçek ilim ehli olan kişilerin iddia edeceği türden şeyler değildir.

1.6.Pratik Açıdan Hz. Muhammed’ in Nübüvvetine Yöneltilen

Eleştiriler

1.6.1. Pratiklik ve Azim Olmaması Hakkında Ortaya Konulan

Yanlış Düşünce

Dozy İslam Tarihi kitabında Hz. Ömer’ in İslamiyet’ i seçmesinin öneminden bahsediyor. Ve bunu İslamiyet’ in başarı kazanmasına bağlıyor. Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir İslamiyet’ i seçmiş olmasalardı, İslamiyet’ in başarıya ulaşamayacağını çünkü Hz. Muhammed’ in bunu gerçekleştirecek uygulayıcı zekâya ve bunları başarmak için yeterli cesarete sahip olmadığını söylemektedir. Hz. Muhammed’ in sadece teorik olarak başarılı olduğunu Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir’ in O’ nun eksik yanlarını telafi ettiklerini bu sayede başarıya ulaşabildiğini söylemekte. Hz. Muhammed’ in teorik olmasının yanında Hz. Ebu Bekir’ in bu teorileri uygulamakta yetenekli, Hz. Ömer’ in ise kararlı duruşundan ve cesaretinden bahsetmektedir.⁹⁹ Hz. Ebu Bekir Hz. Muhammed’ in bilgili olmasından, Hz. Ömer ise Hz. Muhammed’in kendisine gereksinim duymasından dolayı yanında bulduklarını, yani Hz. Muhammed’ in her zaman yanında bulunmalarını aslında bir mecburiyet ve çıkar ilişkisi durumu gibi göstermeye çalışmaktadır.

Fenni Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı’nda bu konuya açıklama getirmektedir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’ in ne kadar kıymetli olduklarının ve İslam’a yapmış oldukları katkılarından hiç kimsenin

---

⁹⁸ Ertuğrul, a.g.e, s.13.

⁹⁹ Dozy, “İslam Tarihi”, s.39.

şüphesinin olamayacağını, ancak bu durumun Peygamberin kıymetsiz gösterilmesi gibi bir durum için kullanılamayacağından bahseder.¹⁰⁰

Cesaret Peygamber'in önemli sıfatlarından birisidir. Öyle ki Peygamberliğinin ilanından sonra Mekkeli müşrikler tarafından türlü eziyetlere, hakaretlere ve ithamlara maruz kalmış, kendisine çeşitli suikastalar düzenlenmiştir. Küçüklüğünden beri yanında olduğu amcası Ebu Talip Müslüman olmasa da Peygamber' in her zaman koruyucusu olmuştur. Bu durumlar karşısında endişelenmesi, başına bir şey gelmesinden korkmasından dolayı O'nu vazgeçirmek istemiştir. Ancak Peygamber: "Güneş' i sağıma ve Ay' ı soluma koysalar yine de Allah' ın tebliğinden vazgeçmem" demiştir.¹⁰¹ Savaşlarda hiçbir zaman geri planda durmamış, hem komutanlık, hem askerlik yapmıştır. Öyle ki gücünün son aşamasına kadar savaşmaktan geri kalmamıştır.

Hz. Muhammed her türlü noksanlıktan ve kusurdan Allah tarafından korunmuştur. Allah tarafından korunan ve hiçbir zaman keyfiyetine bağlı olmadan yalnızca Allah' ın buyruklarını insanlara ileten bir insanın eksik olması gibi bir durum söz konusu olamaz. Hz. Muhammed' in hiç kimsenin kararlılığına yâda pratikliğine ihtiyacı olması gibi bir durum yoktur. Sonuç itibari ile O insanlığa gönderilmiştir ve O'da bir insandır. Karşılaştığı meseleleri çözümlerken, insanüstü bir güç ile her şeyi tek başına yapması insanların İslamiyet' i benimsemesi konusunda çekimser bırakabilirdi. Yâda bu kadar büyük bir mucize karşısında herkes etkilenerek yâda korku ile İslamiyet'i seçebilirdi buda çok kıymetli bir durum olmazdı.

1.6.2. Acımasız Gösterilmeye Çalışılması: Şaire Asma ile Şair Ebu Afk' ın Öldürülmeleri

Dozy İslam Tarihi kitabında Şaire Asma ve Şair Ebu Afk' ın öldürülmeleri ile ilgili düşüncelerini belirtmiştir. Bu hususta Asma ile ilgili düşüncelerini aktararak konuyu izah etmeye çalışalım. Bedir Savaşı' nın Müslümanlar tarafından kazanılmasından sonra, kendilerinden sayıca çok üstte olanlara karşı kazanılan bu zaferin Muhammed'in gücünü ispat ettiğini

---

¹⁰⁰ Ertuğrul, "Şüpheleri Giderme Kitabı", s.250.

¹⁰¹ Ertuğrul, "Hakikat Nurları", s.3.

ve artık kendisinde bir üstünlük görmekte olduğunu ifade etmektedir. Artık gücünü ispat eden Muhammed' in düşmanlarına, (düşmanlarından kasıt Medineli Yahudiler) karşı zalimce davranmaya başladığını, haksız yere onları cezalandırdığını söylemektedir.

Avs kabilesinden Şaire Asma denilen bir kadın Bedir Savaşı' nın kazanılmasının ardından Muhammed' in dininin nüfuzunun artmasından, kendi kabilesinden olanlar arasında da İslamiyet' in yayılmaya başlamasından büyük rahatsızlık duyuyordu. Öyle ki bu rahatsızlığını dile getirmek için hem Müslüman olanlara hem de onların bunu yapmasına izin veren kabilesinin büyüklerine yazdığı hicivlerde ağır tahrirlerde ve eleştirilerde bulunuyordu. Dozy bu durumun Araplar için dayanılması zor bir durum olduğunu, çünkü Arapların yapıları gereği eleştiri kabul etmeyen hoşgörüsüz kimseler olduklarını söylemektedir. Bundan dolayı Muhammed' in tamamen hoşgörüsüzlüğünden dolayı kendi keyfiyeti ile Müslümanlar içerisinde birisini bu kadını öldürmek için görevlendirdiğini, gece uyurken Asma'nın katledildiğini söylemektedir. Bu durumu kendisi "katliam" olarak nitelendirmiştir.¹⁰²

Çok geçmeden buna benzer durumların tekrar yaşandığını, kendilerine yergide bulunan herkesi öldürdüklerini söylemektedir. Bu kez Ebu Afk adında bir şairin aynı suçtan dolayı katledildiğini ifade etmektedir. Ebu Afk' ın yaşı geçkin bir ihtiyar olduğunu, yine hoşgörüsüzlük sebebiyle gece uykusunda katledildiğini söylemektedir.¹⁰³

Aktarmış olduklarımız elbette Dozy' nin empatiden yoksun ve taraflı olarak belirtmiş olduğu çoğunluğunun kendi fikrine ait olduğu anlaşılabilir ifadeleridir. Ertuğrul bu durumu bitaraf olarak ifade etmeye çalışmıştır. Öncelikle Arapların o dönemdeki toplumsal yapısına baktığımızda şiirlerin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Öyle ki savaşarak bile benimsetilemeyecek düşünceler şiirler yolu ile insanlar üzerinde büyük etkiler bırakabilmekteydi. Bu durumu göz önünde bulundurarak topluma bakacak olursak toplumun çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktaydı. Ve Peygamber Efendimizin hiçbir dönemde Yahudilere karşı kötü

---

¹⁰² Dozy, a.g.e, s.64.

¹⁰³ Dozy, a.g.e, s.65.

davranışlarda bulunmamıştır. Yalnızca Yahudilere değil Mekkeli müşriklere karşı bile onlardan bir saldırı gelmediği sürece hiçbir zaman onlara karşı savaş açmamalarını ashabına emretmiştir. Bu denli hoşgörülü tutumlarına karşılık Peygamber Efendimiz bu topluluklardan her zaman düşmanlık görmüştür. Çeşitli suikastlar ve hileler ile canına dahi kastetmekten geri durmamışlardır. Yine de onların gönüllerine girerek İslamiyet' i benimsetmeye çalışmıştır. Şaire Asma' ya bakacak olursak kendisi herhangi bir zorlamaya maruz bırakılmamış, kendi dinini yaşamaktadır. Ancak o başka insanların da İslamiyet' i kabul etmesini istemiyor, kabul edenlere karşı aşağılayıcı, gönüllerini kırıcı sözler söylemekten çekinmiyordu. Yalnızca tenkit etmekle kalmıyor kabilesinin büyüklerini Müslüman olanlara karşıda kışkırtıyor toplum içinde fitne ve fesat çıkartıyordu.

Bahsettiğimiz sebepler Ebu Afk içinde geçerli olmaktadır. Çok yaşlı olmasına rağmen insanları tahrik edecek hicivler yazmaktan geri durmamış, fitne ve fesat çıkartmak için çalışmıştır.¹⁰⁴

Elbette bu durumlar Müslümanlar için zor olan hayatı daha da zor hale getirmekteydi. İnsan haklarının geliştiği, düşünce ve vicdan hürriyetinin varlığından söz ettiğimiz günümüz şartlarında bile din, insanlar arasında halen tartışılmakta olan, insanlar arasında ayrımcılıklara sebep olabilen, nihayete ulaştırılamamış bir konu iken, cahiliye olarak tanımlanan bir dönemde insanların bu konuda ne kadar acımasız davranışlarda bulunabileceği herkes tarafından tahmin edilebilecek bir durumdur.

İnsanların ıslah edilebilesine imkân veren bir sistemin bulunmaması, günümüzdeki gibi hapisanelerin olmaması sebebiyle yapılabilecek tek şey insanların uyarılmasıydı. Uyarılardan sonuç alınmaması sonucunda bazı insanlar ölmüştür. Zira yapmış oldukları kötülükler sadece kendilerini ilgilendirmemekteydi. Başka insanların düşüncelerine ve hayatlarına müdahalede bulunmak, onların zarar görmesine sebep olmak tepkisiz kalınacak bir şey değildir.¹⁰⁵

Hz. Muhammed' in ve ona inananların kelime-i tevhidi insanların kalplerine yerleştirmeye çalışırken yaşadığı zorlukları ifade etmeye

---

¹⁰⁴ Ertuğrul, "Şüpheleri Giderme Kitabı", s.264

¹⁰⁵ Ertuğrul, a.g.e, s.266

“katliam” kelimesinin anlamı dahi yeterli gelmeyecektir. Kureyşli müşrik kadınlar savaşta ölen Müslümanların kulaklarından ve burunlarından gerdanlıklar yapmış, Ebu Süfyan’ ın karısı Hind Peygamberin amcasını öldürmüştü, kalbini yerinden söküp dişleriyle parçalamıştır. Hz. Muhammed amcası Hz. Hamza’nın öldürülmesine hiçbir şeye üzülmeye kadar üzülmüştü. Ancak o hiçbir zaman kendi nefsi için intikam almaya uğraşmamıştır. Kendisini ve en yakınlarına karşı her türlü fenalığı yapanlara karşı bile bağışlayıcı olmuştur.¹⁰⁶

Şaire Asma ile Şair Ebu Afk’ ın ölmelerinin Dozy tarafından “katliam” olarak görülmesi, zannediyoruz ki gerçeklerin görmezden gelmesinden kaynaklanmaktadır. Zira İslamiyet’ i kabul etmiş olanların Mekkeli müşrikler tarafından uğramış oldukları zulüm ve eziyetler bitaraf olarak ele alınsaydı Asma ve Ebu Afk’ ın yaşadıkları Dozy tarafından bile yazılmaya değer görülmecektir.

1.6.3. Evlilikleri ve Hz. Zeynep İle olan Evliliği

Dozy İslam Tarihi kitabında Peygamber’ in yapmış olduğu evlilikler ile ilgili iddialarda bulunuyor. İlk eşi Hatice ’nin vefatından sonra kendisini harem kurmak ile suçlamaktadır. Kitapta Hatice’ nin vefatından hemen sonra Suda adında dul bir kadınla evlendiğini söylemektedir. Aynı zaman içerisinde Hz. Ebu Bekir’ in yedi yaşındaki kızı Ayşe ile de nişanlandığını on yaşında iken de Medine’ de evlendiğini söylemektedir. İlerleyen zamanlarda Bedir Savaşı’nda kocasını kaybeden Hz. Ömer’in kızı Hafsa’yı da eşlerinin arasına kattığını bu evlilikleri ile Peygamber’ i nefsinin istekleri doğrultusunda hareket eden birisi gibi gösterme çabası içerisinde bulunmuş ve bunu kuvvetlendirmek içinde Peygamber’ in Zeynep ile yapmış olduğu evliliği kullanmıştır. Zeynep Peygamber’ in köle iken azat ettiği ve evlatlığı Zeyd ile evlidir. Zeyd’ in evde olmadığı bir zamanda Peygamber’ in evlerine gittiğini, Zeynep’ i üstüne başını toparlarken gördüğünü ve Zeynep’e karşı nefsi duygularının oluştuğunu söylemektedir. Zeynep’ in de bu durumun farkında ve memnun olduğunu, bunları kocası Zeyd’e anlatmakta gecikmediğini söylemektedir. Bu durum karşısında Zeydi’ n

---

¹⁰⁶ Ertuğrul, a.g.e, s.265

Peygambere gidip isterse eşini onun için boşayacağını söylediğini ve Peygamberin tepkisinden bunu istemediğini söylese de aslında istekli olduğunu anlayarak Zeynep' i boşadığını söylemektedir. Bir diğer sebebin de Zeyd' in Peygamber' in kendisine karşı beğeni duymasından hoşnut olan bir kadınla evli kalmayı istememesi olarak belirtmektedir.¹⁰⁷

Boşanmalarının hemen ardından Peygamber' in Zeynep ile evlenmeye cesaret edemediğini çünkü Zeydi' n kendisinin evlatlığı olmasından dolayı bu durumun hoş karşılanmayacağını farkında olduğunu belirtmektedir. Arap toplumunda evlatlığının eşi ile evlenmenin öz oğlunun eşi ile evlenmek kadar kötü görüldüğünü belirtmektedir. Bu durumun uzun sürmediğini ve sonunda Muhammed'in "Zeynep' in evine gitsinler ve ona, Allah' ın onu bana eş olarak verdiğini söylesinler"¹⁰⁸ dediğini belirtir.

Bu konu Dozy ve onun gibi İslamiyet' e ve Peygamber' e kusur atfetmeye çalışanlar için çarpıtmaların en çok yapıldığı konulardan birisidir. Kuran-ı Kerim bu hususlarda en güzel cevapları tayin etmiş, hakikati görmek isteyenlere en mantıklı cevapları sunmuştur. Kuran'da "Allah bir adam için içinde iki kalp yapmamıştır. Kendilerinden zihar* yaptığınız eşlerinizi analarınız kılmamıştır. Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır. O sizin ağızınızdaki lafınızdır. Allah ise hakkı söylüyor ve doğru yolu gösteriyor."¹⁰⁹

Bu ayetlerde bir insanın iki kalbi yoktur demekle, bir erkek için annesi ve eşinin aynı kadın olamayacağı hususu anlatılmak istenmiştir. Bir kalbe sahip olduğumuza göre bir kadın annemiz ise eşimiz değildir. Eğer eşimiz ise annemiz değildir. Üçüncü bir durumdan söz edemeyiz. Aksi takdirde hem mantıksız hem de inanan insanlar Allah' ın emirlerine karşı konuşmuş oluruz. "Onları, babalarının adlarıyla çağırın. Bu Allah katında

---

¹⁰⁷ Dozy, a.g.e, s.70.

¹⁰⁸ Dozy, a.g.e, s.71.

¹⁰⁹ Ahzap Suresi, 4.

*zihar: İslam' dan önce Araplar arasında, kocanın karısına, "sen bana annemin sırtı gibisin!" diyerek hanımından uzaklaşmasıdır. Boşanma olmadığı halde tekrar karı koca olmak için kefarete ödenmesi gereken bir durumdur.

daha doğrudur. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır...'¹¹⁰ İlgili ayet Peygamberimiz ve Zeyd arasındaki ilişkiden mütevellit zuhur olmuştur. Çünkü evlatlığı Zeyd olarak anılmaktadır. Ancak ilgili ayetten de anlaşılacağı gibi eğer bir kimsenin babasının kim olduğunu biliniyorsa babasının adı ile anılmalıdır. Eğer bilinmiyorsa ve Müslüman bir kimse ise onun ancak din kardeşi yahut dost olarak anılmalıdır. Örneğin o zamana kadar Muhammed oğlu Zeyd olarak anılırken Harise'nin oğlu Zeyd olarak anılmaya başlanmıştır.

İslamiyet gelmeden evvel cahiliye döneminde Araplar arasında evlat edinilen erkek çocuklarından soylarının yürüdüğü, kendi öz evlatları gibi olduğu inancı hâkimdir. Hatta Peygamberimizin de nübüvvetten önce evlat edindiği çocukları bulunmaktaydı. Fakat bu ayetin inmesi ile birlikte bu durum geçersiz olmuştur.¹¹¹

Zeynep, Peygamberin halasının kızı olmakla birlikte İslamiyet gelmeden evvel, örtünmenin kadınlara emredilmediği zamanlarda da onu her hali ile görmüştür. Eğer Peygamber Dozy'nin İslam Tarihi kitabında belirttiği gibi Zeyd yokken Zeynep'i evinde görüp ondan etkilenecek olsa idi bu daha önceden olurdu ve Zeynep ile kendisi evlenirdi. Zira o Zeyd ile Zeynep'in izdivacını bizzat kendisi yapmıştır. Zeynep peygamberin soyundan, güzel ve akıllı bir kadındır ve bir köle ile evlenmeyi kendisine yakıştıramamışsa da peygamberin isteği ile Zeyd ile evlenmiştir. Ancak Zeynep bu evlilikten hiçbir zaman memnun olamamış ve kocası Zeydi de memnun edememişti. Zeyd bu durumun farkındadır ve Peygambere aralarındaki bu durumdan sıklıkla söz etmektedir. Ancak bu durum Dozy'nin ilgili sayfada belirttiği gibi Zeynep'in Peygamberin ilgisini çekmekten memnun olmasından dolayı değildir. Çünkü Zeyd Zeynep'in ahlakı, iffeti ve imanından asla şüphe etmiyordu. Yalnızca kendisinin bir köle olmasından dolayı, kendine yakışır bir eş olarak göremediğinin farkındaydı. Zeyd'in

---

¹¹⁰ Ahzab Suresi, 5.

¹¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *“İnsanların Birer Kalbe Sahip Oldukları ve Karı Kocalık Meselesi, Evlilikten Doğan Akrabalık”*, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, C.6, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, ss.86-87-88.

kendisine boşanmak istediğini söylediği bu durumlar karşısında Peygamber ona sabırlı olmasını ve Allah' tan korkmasını söylüyor, hiçbir zaman boşanmasından yana durmuyordu. Bu durum için Fenni Ertuğrul, Zeynel Abidin' in rivayetini daha gerçek bulduğunu belirtir. Zeynel Abidin' in rivayetine göre Peygamber Allah' ın Zeynep' i kendisine nikâhlayacağını bilmekteydi. Ancak böyle bir şeyi açığa çıkartmamış, Allah' ın emri gelene kadar da bunu kimseyle paylaşmamıştır. Zeynep'in de kocasına karşı olan bu durumunun geçmesi için, kocasının köle olmasına karşın soylu bir aileden gelmekte olduğunu söyleyerek onun gönlünü hoş etmeye çalışıyordu. Dozy' nin hem iddia ettiği hem de eleştirdiği durum, Dozy gibi hakikati göremeyen akıllar tarafından bile ayıplanırken, Hz. Muhammed gibi Allah' ın en sevdiği, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir Peygamberin düşünememesi yahut nefsinin bu denli zapt edilemez oluşu nasıl düşünülebilir?¹¹²

Peygamberin evlilikleri genellikle şefkat evliliği olmuştur. Öyle ki henüz yirmi beş yaşında bir delikanlı iken kendisinden on beş yaş büyük iki kez evlenmiş dul bir kadın olan Hz. Hatice ile evlenmiştir. Ve Hz. Hatice vefat edene kadar hiçbir kadını nikâhına almamıştır. İnsanın duyguları ile hareket ettiği, nefesine göre işler yapmaya daha müsait olduğu bir zamanda bile o bunu yapmamıştır. Üstelik Hz. Hatice oldukça varlıklı ve akıllı bir kadındır. Eşleri vefat ettiği için dul kalmıştır. Kendisiyle evlenmek isteyen çok fazla kişi bulunmaktadır. Ancak o Peygamber'in insanlar arasında methini ve yüce bir insan olacağı yönündeki sözleri işitmiştir ve görmüş olduğu bir rüya ile Peygamber ile evlenmek istediğini bildirmiştir. Yirmi beş sene süren bu evlilik sonrasında Hz. Hatice vefat etmiştir.

Hz. Hatice' nin vefatından sonra Hz. Sevde ile evlenmiştir. O da eşini kaybetmiş yaşlı ve dul bir kadındır. Dört yıl kadar evli kaldıktan sonra boşandı. Ancak Hz. Sevde Peygamber efendimizden kıyamet günü hanımı

---

¹¹² Ertuğrul, a.g.e, ss.268-269.

olarak diriltilmek için hiçbir beklentisi olmaksızın nikâhında olmak istediğini söyleyince onu tekrar nikâhına almıştır.¹¹³

Daha sonra Hz. Ayşe ile nikâhlanmıştır. Hz. Ayşe bekâr olarak aldığı tek eşidir. Bu evliliği Hz. Ayşe' nin yaşının küçüklüğü hususunda başta Dozy olmaz üzere pek çokları tarafından çok fazla eleştiriye ve istismara uğratılmıştır. İslam tarihi araştırmacıları tarafından Hz. Ayşe' nin evlilik yaşı ile ilgili kesin bir rakam verilememektedir. Bu düşünceleri destekleyen deliller bulunmamaktadır. Ancak başka olaylara bağlı olarak tespitlerde bulunmaktadır. Fakat şu da kabul edilmesi gerekli bir gerçektir ki, rivayet edilen yaşlardan hangisi olursa olsun, o dönemin şartları içerisinde kimsenin garipsemediği bir durumdur. 20.yy'a gelinceye kadar Hz. Ayşe' nin yaşı sorun yapılmamıştı. Hz. Muhammed' i hiç kimse pedefoliden suçlamamıştır. Eğer Dozy'nin iddiaları doğru olsa idi o dönemde bu konu elbette Hz. Muhammed' in aleyhinde kullanılırdı. Hz. Ayşe' nin evlendiği yaş ile ilgili çeşitli yollardan rivayetleri aktarmaya çalışacağız.

Hz. Muhammed, Hz. Ayşe' yi babası Hz. Ebubekir' den istettiği zamanın İslamiyet' in ilan edilmesinden on sene sonra olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Ayşe' nin doğum tarihi de vahyin bildirilmesinden beş-altı sene evvel olarak aktarılmaktadır. Bu durumda Hz. Ayşe' nin babasından istetildiği zaman 16-17li yaşlara tekabül etmektedir. Bir sürede nişanlı kalmışlar ve bir-iki sene sonra evlenmişlerdir.¹¹⁴

Birçok rivayette Hz. Ayşe' nin doğum tarihi, peygamberliğin ilanından dört yıl sonra olarak aktarılmaktadır. Ancak bunun aslı peygamberlikten dört yıl sonra değil, peygamberliğin ilanından altı yıl öncedir. Hz. Muhammed' in Hz. Ayşe ile evlenmek istediği tarih peygamberliğin ilanından on yıl sonra olmuştur. Hatta bu isteğini belirttiği dönemde babası Ebu Bekir, Ayşe' yi başkalarının da istediğini belirtmiştir. Demek ki Hz. Ayşe başkaları tarafından da istenebilecek kadar büyük bir yaştaydı. Bu verilere göre Hz. Ayşe' nin istenmesinde on altı yaşlarında olması gerektiği

---

¹¹³ Muhammed İbn İshak, “*Hz. Muhammed'in Hayatı*”, İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 2012, s.323

¹¹⁴ Muhammed İbn İshak, a.g.e, s.325.

sonucuna varılır. Ayrıca Hz. Ayşe' yi isteyenler İslamiyet'in kabulünden sonra putperest inancı sürdürmüşlerdir. Eğer Hz. Ayşe' yi istediği zamanda Hz. Muhammed peygamberliğini tebliğ ettiği yaşta olsa idi, en yakın dostu Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ayşe' yi Müslüman olmayan bir aileye vermek istemezdi. Nitekim Hz. Ayşe' nin Müslüman olmasından dolayı, onunla evlenmekten vazgeçtikleri de belirtilmektedir.¹¹⁵

Hz. Ayşe' ye Mekke yıllarında inmiş olan Kıyamet suresinin tam olarak ne zaman indiği sorulduğunda, kendisinin oyun oynayan bir çocuk olduğunu söylediği rivayet edilmektedir. Bu sure peygamberliğin üçüncü yâda dördüncü yıllarında inmiştir. Hz. Ayşe' nin de bu surenin iniş zamanı ve ayetlerinin hatırlayabilmesi göz önünde bulundurulursa büyük bir çocuk olması gerektiği anlaşılır.¹¹⁶

Birçok kaynakta Hz. Ayşe' nin ablasının, hicret esnasında 27-28 yaşlarında olduğu bilinmektedir. Hz. Ayşe ile aralarında 10 yaş bulunduğu da yine rivayetler arasında bulunmaktadır. Bu durumda hicret zamanında Hz. Ayşe' nin 17-18'li yaşlarda olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Hz. Ayşe ile ilgili olarak yaş konusunda muammaların bulunmasının en büyük sebeplerinden birisi de cahiliye döneminde kadınlara ve kız çocuklarına değer verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Kız çocukları değersiz görüldüklerinden olsa gerek, kayıt altına alınmamıştır.

Daha sonra Hz. Ömer' in kızı Hz. Hafsa ile nikâhlanmıştır. Hz. Hafsa' nın eşi vefat etmiştir. Hz. Ömer onu yakın dostları olan Hz. Ebubekir ya da Hz. Osman' a vermek istemiştir. Ancak her ikisi de evlenmek istememişlerdir. Bu durumdan üzülen ve İslam' a büyük hizmetlerde bulunan Hz. Ömer' in gönlünü almak için Peygamber, kızı Hafsa ile

---

¹¹⁵ Yaşar Nuri Öztürk, "Asrısaadet 'in Büyük Kadınları; Hz. Ayşe", İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 2013, ss.29-60.

¹¹⁶ Muhammet Emin Yıldırım, "Hz. Aişe Validemizin Evlilik Yaşı", Siyer Vakfı. <https://www.siyervakfi.org/hz-aise-validemizin-evlilik-yasi/>, (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

¹¹⁷ Muhammet Emin Yıldırım, "Hz. Aişe Validemizin Evlilik Yaşı", Siyer Vakfı. <https://www.siyervakfi.org/hz-aise-validemizin-evlilik-yasi/>, (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

nikâhlanmıştır. Ümmü Seleme; İslam' ı en önce kabul eden ve ilk hicret edenlerdendir. Oda dul kamıştır ve Peygamber nikâhı altına almıştır.

Ümmü Habibe; kocası ile birlikte İslam' ı ilk benimseyenlerden olmuştur. Kocası ile Habeşistan'a hicret edenlerdendir. Ancak orada kocası dinini değiştirmiş ve Seleme' yi de buna zorlamıştır. Tüm baskısına rağmen Seleme inancından vazgeçmemiştir. Daha sonra eşinin vefat etmesiyle yalnız kalmıştır. Kendisine denk kimseyi bulamadığı için evlenememiştir. İncasında sabit kalması sebebiyle Peygamber kendisini nikâhına alma teklifi göndermiştir ve Seleme bundan büyük mutluluk duyarak kabul etmiştir.

Cahş kızı Zeynep ile olan evliliğinden yukarıda bahsetmiştik. Hz. Zeynep peygamberin hanımlarından olduktan sonra “Sizi babalarınız, beni ise yedi kat göğün üzerinde Cenab-ı Allah evlendirdi” dediği rivayet olunmuştur. Zira peygamberin onunla olan evliliği cahiliye adetlerinden olan evlatlık oğulların olması geleneğini ortadan kaldırmış önemli bir evliliğdir.

Huzeyme el-Hilaliye kızı Zeynep; kocası Uhud' da öldürülmüştür. Evlendikten birkaç ay sonra vefat etmiştir.

El Haretül- Hilaliye kızı Meymune; kendisi dul kaldıktan sonra hiç kimse ile evlenmek istememiştir. Kalbinde sürekli olarak peygamberin eşi olma şerefine ulaşabilmek arzusu bulunmaktaydı. Öyle ki bunu rüyalarına girecek kadar istemekteydi. Hislerini kız kardeşine söylemiş ve oda bu duruma sessiz kalamamış durumu eşine açmıştır. Hz. Abbas durumu peygamberimiz ile paylaşmış onları evlendirmiştir.

El-Haris kızı Cüveyriye; kocası öldürülmüş ve kendisi esir alınmış ve satılığa çıkartılmıştı. Peygamberimizden yardım istemesi üzerine bedelini ödeyip onu kurtarmış ve eşleri arasına katmıştır. Oluşan akrabalık bağından dolayı Cüveyriye'nin diğer akrabaları da esirlikten azat edilmişlerdir.

Huyey kızı Safiye; Musa ve Harun Peygamberlerin soyundandır. Yahudi olan kocası Hayber'de ölmüş kendisi de esir alınmıştır. Bu evlilik ile birlikte Yahudiler ile geniş akrabalık bağı oluşmuştur. Onlarla etkileşime

geçebilmesi ve İslamiyet' in sınırlarını genişletebilmesine katkı sağlayacak bir bağ oluşmuştur.

Görüldüğü gibi peygamberin evliliklerinden maksadı şehvet olmayıp, büyük çoğunluğu şefkat evliliği olmuştur. Bunun dışında siyasi sebepler için yapılan evlilikleri de bulunmaktadır.

1.6.4. Kurazya Oğulları Vakasında Muaz oğlu Sad' ın Hakem Tayini

Dozy İslam Tarihi kitabında, Medine' den kovulmuş olan bazı Yahudilerin, Mekkeliler tarafından Hz. Muhammed' e duyulan nefreti kullanarak, bir savaş yapmak istediklerini anlatmaktadır. M.S 627 yılında Ebu Sufyan komutasındaki Yahudilerden ve Mekkelilerden oluşan büyük bir grup Hz. Muhammed' i hedef alan bir saldırı için Medine'ye doğru yürümüşlerdir. Hz. Muhammed bu olayı çok geç haber aldığı için herhangi bir savunma planında bulunamıyordu. Yanlarında bulunan savaş esiri Selman Farisi' nin önerisiyle şehrin girişine büyük hendekler kazılmış ve büyük toprak yığıntıları oluşturulmuştu. Ebu Sufyan ve ordusu daha önce hiç görmedikleri bu durum karşısında şaşkınlık içinde kalmışlardır. Havva şartlarının sert olması sebebiyle, oluşan şiddetli rüzgârlardan dolayı Ebu Sufyan ve ordusu bu hendekler karşısında bir şey yapamamış ve geri çekilmişlerdir. Evet, bu savaşta Hz. Muhammed' e karşı bir şey kazanmamışlardı ama ona tabi olmuş olan Beni Kariza kabilesini kendi taraflarına çekmişlerdi. Beni Kariza kabilesi daha önce Peygambere vermiş oldukları sözden dönmüşler ve ihanette bulunmuşlardı.

Savaş sona erdikten sonra Cebrail' den gelen emirle birlikte Hz. Muhammed bu kabileye kuşatma yaptı ve kuşatmaya hazırlıksız yakalanan Beni Kariza kabilesi çok fazla direniş göstermeden kendileri hakkındaki kararları Beni Avs' ın vermesi şartı ile teslim oldular. Beni Avs onların affedilmesi ve serbest bırakılmaları konusunda ısrarcı oluyordu. Dozy, bu durumun Hz. Muhammed'in çıkarlarına uymadığı için yine kendi içlerinden olan ama hem Müslüman olmuş hem de bu savaşta ağır bir ok yarası alarak Beni Kariza' ya karşı öfkeli olan Saad Ibn Muaz' ın kendileri hakkında karar vermesi için hakem olarak atama teklifini sundu ve kabul ettiler.

Ancak Saad Ibn Muaz' ın haklarında vermiş olduğu karar Beni Kariza eli silah tutan kim varsa başlarının kesilmesi, kadınların ve çocukların esir olarak satılmasıydı. Bunlardan kalan ganimetlerinde ordunun askerleri arasında paylaşılmasına karar verilmişti. Dozy, bu karar için Muhammed' i çok memnun etmişti demektir. Onun bu karara sevinmesinin nedenini çevresinde bulunan kendisine düşman olan bir topluluktan tamamen kurtulmuş olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu olaydaki hatanın yalnızca Peygamberden kaynaklanmadığını, en az Peygamber kadar toplumunun da suçu olduğunu söylüyor. Bu olayı katliam olarak tanımlayan Dozy, bu olayı Peygamberin ve toplumların kendi istekleri için yapıp bunu tanrısal bir emir gibi gösterdiklerini iddia etmektedir.¹¹⁸

Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı'nda Dozy' nin İslam Tarihi kitabında yaptığı tespitlerin olayların çarpıtılması ve yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermesinden dolayı, açıklanmasını gerekli gördüğünü belirtmiştir. Dozy'nin anlatım şekli ile olay yalnızca, Peygamberin Yahudilere düşmanlık beslemesinden dolayı 800 Yahudi' nin öldürülmesi için bilinçli olarak Muaz oğlu Saad' ı hakem yapmış olması şeklinde aktarılmaktadır.

Hz. Muhammed Hendek Savaşı başlarken, Kurazya kabilesinin kendisi ile yapmış olduğu anlaşmaya ihanet ettiklerini ve müşrikler ile anlaşıp Müslümanlara karşı savaşıacaklarını işitmişti. Ancak yine de bu durumun doğruluğunu öğrenmek maksadı ile birkaç kişiyi Kurazya kabilesinin yanına göndermişti. Yaptıklarından derhal vazgeçmelerini söyleyen elçilere türlü hakaretlerde bulunmuş, Peygamber hakkında kötü sözler söylemişlerdi. Bu durumun doğruluğunun duyulmasından sonra Müslümanlar kendi içlerinde tedirgin olmuşlardı. Düşman hem içlerinden hem de dışlarından saldırmaktaydı. Düşmanları kendilerinden sayıca çok üstündü. Gerçekten iman etmiş olanlar tüm bunlara rağmen yerlerini terk etmemişlerdi.¹¹⁹

“Onlar size yukarıınızdan ve aşağıınızdan gelmişlerdi. Gözler yuvalarından fırlamış, yürekler ağızlara gelmişti; Allah hakkında da farklı

---

¹¹⁸ Dozy, a.g.e, ss.75-76-77-78.

¹¹⁹ Ertuğrul, “Şüpheleri Giderme Kitabı”, s.286.

düşüncelere dalmıştınız. İşte orada, inananlar denenmiş ve şiddetli bir sarsıntıyla sarsılmışlardı.”¹²⁰

Müslümanlara yaşatmış oldukları tüm bu korkulara rağmen Hendek Savaşı'ı bittikten sonra Hz. Muhammed onların peşlerinden intikam arzusu ile gitmemişti. Medine'ye döndüğü sırada kendisine gelen vahiy doğrultusunda hareket etmiş tekrar geri dönüp Kurazya kabilesinin buldukları kaleyi kuşatmıştır. Hendek Savaşı daha önce yapılmış olan hiçbir savaşa benzememektedir. Uhud ve Bedir savaşları Mekkeli müşrikler ile yapılmıştı. Ancak Hendek Savaşı tüm İslam düşmanlarının Beni Nadir Yahudileri, Kureyşli müşrikler ve Hristiyanlar birlikte hareket ettiği büyük bir saldırı olmuştur.

Hz. Muhammed Yahudilere karşı her zaman hoşgörülü olmuş, hiçbir zaman onları zorla İslamiyet'e inandırmaya çalışmamıştır. Müslümanlara zarar vermemek şartı ile Yahudi ve Hristiyanların inançlarını yaşamalarına izin vermiştir. Buna rağmen kavminin ve kendisinin en zor zamanlarında onlardan her zaman kötülük ve hainlik görmüştür. Hendek Savaşında yaptıkları anlaşmaya uymamalarından dolayı elbette bir ceza alacaklardı. Bu konuda Peygamberin merhametsiz ve katliam yapan birisi olarak göstermek çok sığ ve gereksiz iddialardır. Peygamberin merhametinden şüphe duyanları, kendisine senelerce suikastalar düzenleyen, en sevdiklerini canice öldürenlere bile göstermiş olduğu merhametin hatırlanması gerekmektedir.

Üstelik Peygamberin kendileri için karar vermesini reddetmiş ve kendileri Muaz oğlu Saad'ın hakemliğini istemişlerdi. Sonucundan memnun olunmaması Peygamberi gaddar ve merhametsiz yapmaz. Daha evvel Beni Nadir kabilesi ile yaşanan sorunlar neticesinde Hz. Muhammed onların sürgün edilmeleri emrini vermişti. Eğer gerçekten Beni Kurazyalı Yahudilerden de kurtulmak isteseydi onlarla anlaşma yoluna gitmek yerine onlarında sürgün edilmelerini isteyebilirdi. Ancak sözlerinde sadık kalmayarak bütün Müslümanlara karşı kötülük yapmışlardır.

Kendilerinin hata yaptıklarını Hz. Muhammed' in yolladığı elçiler ile bildirmesi, doğru yola çağırması üzerine, Peygamberliğine ve aralarındaki

---

¹²⁰ Ahzâb Suresi, 10-11.

anlaşmaya ağır sözler söyleyip kendilerine hiçbir açık kapı bırakmayan bu kabilenin neticede aldıkları cezanın gaddarca ve merhametsizce olduğunu söylemek bir sonuç vermeyecektir.¹²¹

1.7.Vahiy Açısından Yöneltilen Eleştiriler

1.7.1. Kur' an' ın İfade Üslubu

Dozy, İslamiyet Tarihi kitabında Kuran' ın kendisi ile ilgili iddialarına şu şekilde başlamaktadır: “Fakat benim fikrim sorulacak olursa, ben şunu düşünüyorum ki, az bilinen Arapça eski kitaplar içinde Kuran kadar az zevki güzellik gösteren, Kuran kadar az asli olan, Kuran kadar ifrat derecede abartılı ve usandırıcı bir kitap tanımıyorum. Hikâyelerinde bile, hikâyeler en iyi kısımdır, pek çok tekrar var” demektedir.¹²²

Kuran' ın asli olmaması, diğer dini kitaplardan aşırma ile yazılmış olduğu iddiasına bakacak olursak; Fenni Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı' nda bu hususta ortaya atılan iddiaların dikkate bile alınmaması gerektiğini savunmuştur. Kuran' ı Kerim' de kıssaların bulunma amacı önceki ümmetlerin yaşamış oldukları vaziyetlerin insanlara bildirilmesi ve insanların bunlardan kendilerine ders çıkartabilmeleridir.¹²³ Kuran' ın benzerlik gösterdiği kaynaklar putperestlere ait değildir. Yine Allah'ın peygamberleri aracılığı ile göndermiş olduğu kitaplardır. İnsanlar tarafından değişikliği uğratılmadan evvel bu kitaplarda hakikati ifa etmekteydi. Bu bakımdan Kuran' ı Kerim' de herhangi bir aşırma yahut intihal durumundan söz edilemez. Allah'ın göndermiş olduğu her peygamber kendisinden önce gelen peygamberleri onaylamış, kendisinden sonra gelecek olan peygamberlerin de habercisi olmuştur.¹²⁴ İlahi kitapların gelişi de aynı insanlık tarihi gibi bir süreci oluşturmaktadır.

Kıssalar şeklinde anlatım yöntemi, yalnızca Kur' an' da var olan bir durum değildir. Kur' an' dan önceki tüm dinlerde birbirlerine ait kıssalar bulunmaktaydı. İlahi kitap gönderilen tüm topluluklarda benzer kıssalar

---

¹²¹ Ertuğrul, a.g.e, s.288-290.

¹²² Dozy, a.g.e, ss.98.

¹²³ Ertuğrul, a.g.e, ss.294-295.

¹²⁴ “ Kur'an, önce gelmiş olan kitapları tasdik edicidir.” (Bakara-97)

vardır.¹²⁵ Örnek vererek açıklayacak olursak, bütün ilahi kitaplarda Hz. Âdem' in yaratılması ve cennetten kovuluşu kıssası anlatılır. Kuran diğer dinlerde bahsi geçtiği için bu olayı yaşanmamış kabul edip kendisi farklı şeyler anlatmış olsaydı Dozy ve onun gibi düşünen Oryantalist düşünürlerin nazarında kabul edilip, ilahi bir kitap mı olacaktı? O zamanda insanlık tarihi ile ilişkisi bulunmayan kopuk bir kitap olduğu gerekçesi ile uydurulmuş bir kitap olarak eleştirilmez miydi?

Bir başka eleştiri noktası da Kuran'ın dili konusudur. Dozy' nin iddialarına göre, Kuran o dönemde Arapların konuştukları dile benzememektedir. Arapça dil bilgisi kurallarını bilen insanların bu farkı çok kolay bir şekilde anlayabileceklerini söylemektedir. Arap âlimler de bu sorunun farkında oldukları için eserlerinde hiç bir zaman Kuran'dan örnekleri kullanmadıklarını söyler. Bahsettiği farkındalık durumunu ispat edecek bir delili olmadığından olacak, bu durumun Arap âlimler ve dilbilimciler tarafından ifade edilme cesaretinde bulunulmadığını da söylemektedir.¹²⁶

Böyle bir durum olsa idi inen ayetler insanlar tarafından anlaşılamazdı ve benimsenmezdi. Dolayısı ile insanların eleştirilerine maruz kalırdı. Kuran' ı Kerim' in içerisinde Arapça olmayan kelimelerin var olması da herhangi bir noksanlık sebebi değildir. Zira hiçbir toplum ile etkileşime girmemiş, saf bir dilden bahsetmek ne dünün ne de bugünün şartlarında söz konusu değildir.¹²⁷ İslamiyet' in kabulü ve İslami fetihlerin başlamasına kadar Arapların derlenmiş yazılı dilbilgisi kaynakları bulunmamaktaydı. Bu çalışmaların yapılması yaklaşık hicri ikinci asırdan sonrasında olmuştur. Dolayısıyla İslamiyet' in tebliğ edildiği dönemdeki Arap dilbilgisinin yapısı ile ilgili bize bilgi veren bir kaynak bulunmamaktadır. O döneme ait bilinen yazılı dilbilgisi çalışmaları da, Hz. Muhammed' in kendisine gelen Kuran

---

¹²⁵ Namık Kemal Okumuş, “*Tahrif Edilen Hakikat*”, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016, ss.114-115.

¹²⁶ Fenni Ertuğrul, “*Hakikat Nurları*”, s.14.

¹²⁷ Fenni Ertuğrul, *a.g.e.*, ss.14-15.

ayetlerini ezberlemesi ve bunları yazacak kâtiplere de ezberletip yazdırması şeklinde başlamıştır.¹²⁸

Kuran-ı Kerim' in ifade biçiminin o dönemdeki eserlere bezememesi Kuran-ı Kerim'de olan bir yanlışlık durumuna kanıt olarak gösterilemez. Aynı dili kullanan ama birbirlerinden çok farklı eserler oluşturan birçok yazar vardır. O zaman bu insanlar içinde birbirlerinin aynısı ifadeler ile eserler oluşturmaları gerektiğini mi söylemeliyiz? Ya da toplumsal kuralların, kanunların yalnızca hukukçular tarafından anlaşılabilen üst düzey bilgi gerektiren ifadeler ile yazılıp, diğer insanlar bu bilgilerden mahrum mu bırakılmalıdır?

Kuran' ın içeriğinin düzensiz olduğu iddiası; Bu iddialar henüz kuran ayetlerinin yeni indirilmeye başladığı zamanlarda Yahudiler tarafından da söylenmekteydi. Tevrat'ın kronolojik yapısını benimsemiş olan Yahudiler, Kuran ayetlerini karışık, birbirleri ile alakasız ve düzensiz bulmuşlardır. Orta Çağ Yahudilerinin eserlerinde de bu hususa sıkça değinilmiştir. İslamiyet'i sıklıkla Tevrat ile kıyaslama yoluna gidip, farklılıkları üzerinden inanmayışlarını temellendirmeye çalışmışlardır. Mekke döneminde Hz. Muhammed' e gelen Yahudiler, Kuran'ın ayetlerinin ilahi olmadığını, çünkü Tevrat'takiler ile birbirlerine hiç benzemedikleri yönünde iddialarda bulunmaktaydılar. Bu iddialar karşısında Hz. Muhammed, Kuran' ın ilahi bir kitap oluşunun kendilerinin inandıkları Tevrat' ta da açık şekilde yazdığını belirtmiştir. Bunlarla yetinmeyip, Mekkeli müşrikler ile iş birliği yaparak, Yahudi bilginleri Tevrat' tan öğrenmiş oldukları bazı olayları Hz. Muhammed'e sorarak onun ilahiliğini denemişlerdir. Bunu yaparken, amaçları elbette Hz. Muhammed' i yalancı çıkartmaya çalışmaktadır. Ancak o vahyin yardımı ile sormuş oldukları tüm sorulara doğru cevaplar vermiş ve yalnızca ilahi yardım alan kimselerin cevaplandırabileceği bu sorulara doğru cevaplar vermiştir.¹²⁹ Bu tür olaylar karşısında, Kuran' ın Allah tarafından indirildiği ve dünyadaki tüm insanlar bir araya gelse yine de onun

---

¹²⁸ Şehabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lah'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007/1, c. 6, sayı: 11, ss.155-156.

¹²⁹ Yasin Meral, "Yahudi Geleneğinde Kur'an ve İbranice Kur'an Çevirileri", Ankara: Divan Kitap,2016, ss.20-21.

bir benzerini dahi yapamayacakları Kuran' da ayetler ile de belirtilmiştir. Zaten hakiki Yahudiler, Tevrat'tan ve babalarından, ahir zamanda Harun soyundan gelecek olan peygamberi ve onun alametlerini bildikleri ve onun gelmesini bekledikleri rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed'in İslamiyet' i tebliğinden sonrada inanmakta gecikmediler. Onlar Hz. Muhammed' in peygamberliğinden şüphe duymadıkları için Kuran'ın ayetlerinden de herhangi bir şüphe duymadan iman etmişlerdir.

Kuran-ı Kerim' de dilin kullanımında başarılı olunamadığı, yapılan tekrarlar dilin bu başarısız kullanımından dolayı meydana geldiğini söylemektedir. Kuran' da bir düşüncenin farklı şekillerde ifade edilmesi, Dozy' e göre başarısız olduğunun göstergesidir.¹³⁰ Ancak bu iddialar karşısında akla şunlar gelmektedir; bir konu herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmaz. Kişilerin anlama seviyelerine göre farklı ifade tarzlarının kullanılması gerekir. Nitekim Kuran-ı Kerim, tüm insanlığa gönderilmiş bir kitaptır ve hiçbir millete yahut bir sınıfa ait olarak gönderilmemiştir. Farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar farklı algılama şekillerine ve zeka düzeylerine sahiptir. Dozy tarafından kusur olarak görülen tekrarlar, insanların daha rahat anlamaları ve herkese hitap etmek maksadını taşımaktadır.¹³¹

Nitekim bunun ilk örneklerinden birisi Abdullah İbn Selam olmuştur. Cahiliye döneminde ismi Husayn'dır. Beni Kaynuka kabilesinden, Yahudiler tarafından çokça saygı duyulan bir Yahudi âlimidir. Tevrat ve onun tefsirini babası ile birlikte okumuş, babasından da duyduğu şekli ile ahir zamanda bir peygamber gelecek olduğunu bildiği rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed' in Mekke' ye geleceğini işittiği vakit onunla görüşmüş ve Müslüman olmuştur. Yahudiler' in tepkilerinden çekindiği için Müslüman oluncaya kadar bu düşüncelerini onlarla paylaşmamıştır.

---

¹³⁰ Dozy, *a.g.e.*, ss.104.

¹³¹ <https://kuran-ikerim.org/kuran-i-kerimin-uslubu>. (Erişim Tarihi:7.12.2018)

1.7.2. Kuran' ın Çağdaşları Üzerine Pek Az Nüfuz ve Tesiri Olması İddiası

Dozy, İslam Tarihi kitabında Kuran' ı Kerim' in öğretilerinin insanlar üzerinde bir etki oluşturamadığını iddia etmektedir. Bunu söylemesinde temel gerekçe olarak dönemin Arap düşüncesinin Kuran' ın sahip olduğu düşünceden daha ileri bir seviyede olduğunu, Kuran' ın belirttiği şeylerin onlar açısından önemsiz kaldığını iddia etmektedir. Kimileri ahlak, düşünce ve bilgi alanlarında, Hz. Muhammed' den daha ileri bir seviyede bulunmaktaymış. Kur' an' ın insanlar üzerinde oluşturmaya çalıştığı eğilimlerin, Arap insanı tarafından asla benimsenmediğini söylemekte. Ayrıca, akli bir problemi olmayan kimsenin Kuran' ı güzel ve ilahi bir şey olarak göremeyeceğini söylemektedir. Dozy' nin iddiasına göre Kuran Arapların içinde buldukları toplumun ahlakından, bilgi düzeyinden çok geride bir şey imiş. Bu sebeple de Kuran' ı benimseyen kişileri akılsızlıkla itham etmektedir.¹³²

Zannımızca, Dozy Arapların İslamiyet' ten önce cahiliye döneminde yaptıkları birtakım insanlık dışı ve cahilce adetlerini bilmemekte yâda daha doğrusu, bilmiyormuş gibi davranmaktadır. Aklını kullanmakta ne kadar ileri seviyede olursa olsunlar, Arap insanı için Kuran' ın benimsenmesi ile akılsız kalınacak ne bulunmaktadır? Hristiyanlar ve Yahudiler kendi dinlerinden ve kitaplarından bir başka dini ilahi olarak kabul edemediler, çünkü onlar bunu bir gurur meselesi gibi gördüler. Özellikle Yahudilerin bir kısmı gelecek olan peygamberin kendi milletlerinden olacağına kendilerini inandırmışlardı. Ve bu sebeple Hz. Muhammed' in peygamberliğini sert bir şekilde reddettiler ve bunun için her şeyi yaptılar.

Ancak Arap toplumunda Hristiyanlık ve Yahudilik inancı pek yaygın değildi. Hatta Mekke' de Yahudilerin hiç olmadığı bile söylenebilir Araplar din konusunda sınırsız bir özgürlük içerisinde bulunmaktaydılar. Kimisi putperestti, kimisi yıldızlara, kimisi güneşe, kimisi öldükten sonra bir hayatın bulunmadığına, bir kısım insanda Hz. İbrahim' in sahip olduğu Hanefilik düşüncesine tapıyordu. Hurafelere ve batıl düşüncelere sahip bir

---

¹³² Dozy, a.g.e, ss.106-107.

inanç sistemleri bulunmaktaydı. Kabileler birbirleri ile acımasızca savaşıyor, birbirlerini öldürmekten hiç çekinmiyorlardı. Bu nedenle aralarında sürekli devam eden kan davaları bulunmaktaydı. Herhangi bir küçük suçta bile birbirlerini öldürmeye kadar gidebiliyorlardı. Kız çocukları vahşice öldürülmekte, bir mal gibi alınıp satılmakta, isteğe bağlı olarak kaçırılmaktaydı. Savaşlardan esir ettikleri kadınları, içki meclislerinde kendilerini eğlendirmek maksadı ile kullanıyorlardı. Türlü yollarla bu kadınlar zinaya sürüklenip, kendileri için normalleştirdikleri bir para kazanma yolu haline getirmişlerdi.¹³³ Çevrelerindeki ticaret yollarından geçen ticaret kervanlarına saldırırlardı. Birbirlerinin haklarına dikkat etmez, miras vb. konularda da hakkaniyetten uzak davranırlardı.

Eğer Dozy' nin bahsetmiş olduğu gibi ileri seviyede olmak, bu bahsettiğimiz unsurları kapsamaktaysa bunların hiçbirisi kuran metninin içerisinde yer almamaktadır. Ancak İslamiyet ile müşerref olduktan sonra Araplar kısa zamanda kendilerini toplamışlar ve bu cahiliye alışkanlıklarını terk etmeye başlamışlardır. Kuran' da da cahiliye dönemi alışkanlıklarının terkedilmesi için inmiş olan çeşitli ayetler bulunmaktadır.

Gerçekten de Dozy, Cahiliye dönemi ve İslamiyet' ten sonrası dönemi mukayese edecek olsa, iddialarını kendisinin dahi gülünç bulacağı açıktır. Fenni Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı' nda Kuran' ın dönemin insanları üzerinde etkide bulunmadığını söylemenin insafsızlık olacağını, değil etkide bulunmamak Arap insanının hayatında bütünüyle bir devrim meydana getirmiş olduğunu söylemektedir. Ahlaki çöküntü içerisinde bulunan bir toplumda dini, sosyal, ahlaki, siyasi pek çok konuda yenilikler getirmiş ve toplumda köklü bir reform yapmıştır.¹³⁴ Kendi yapmış olduğu putlara tapınmak, bunlardan ilahi bir yardım beklemek, onlar adına kurbanlar kesmek manevi olarak ileri seviyede olmanın göstergesi olabilir mi? Seyahate çıkacakları zamanlarda helvadan putlar yapıp, acıktıklarında bu putları yemek ne kadar da akli olgunluğu işaret etmektedir değil mi?

---

¹³³ Murat Sarıcık, “İslam Öncesi Dönem: Cahiliye Kültürü”, Isparta: Fakülte Kitapevi, 2002, ss.142-143.

¹³⁴ Ertuğrul, a.g.e, ss.307.

Cahiliye döneminde Araplar şiir ve edebiyata düşkünlükleri ile bilinmektedirler. Antik Yunandaki şölenlere benzeyen, şiirlerin okunduğu, içkilerin içildiği geceler düzenlerlerdi. Kuran ayetleri inmeye başladıktan sonra, kuranın söyleyiş ve kendisi içindeki uyumundan etkilenecek Müslüman olmuş Araplarda bulunmaktadır.

1.7.3. Kuran'ın Zevksiz, Usandırıcı Olması ve İntihal ile Yazıldığı İddiası

Dozy, İslam Tarihi kitabında Kuran' ı Kerim' in zevksiz ve tekdüze bir yapıya sahip olduğunu ve insanı geliştirebilecek türden şeylerden mahrum olduğu iddiasında bulunmaktadır. Kuran' da anlatılanların Hristiyanlıktan, Zerdüştlük ve Haniflik gibi düşüncelerden etkilenip bunların karmasını oluşturmuş bir kitap olduğunu söylemektedir. Kendisine ait konuların, insanların sorunlarını çözmekte yetersiz olduğunu, ifade ettiği şeylerin zevksiz ve okuyana bıkkınlık veren bir yapıda olduğunu da söyler. Kendisine özgü bir içeriğinin bulunmadığını ve zaten Kuran' ın böyle bir iddiasının da olmadığını ifade etmektedir. Bunun kanıtı olarak, kendisinden önce gelmiş peygamberlerin İslamiyet'in geleceğini bildirmiş olmasını göstermektedir.¹³⁵

İslamiyet' in asli olmasının delilleri pek çok şekilde gösterilebilir. Nitekim kendisinden önceki dinlerin peygamberleri tarafından bilindiğini ve halklarına o geldiği vakit ona tabi olmaları hususunda söz verdirdiklerini bilmekteyiz. Asli olmayan, bir insan tarafından tüm dinlerden esinlenerek oluşturulmuş bir din, kendisinden çok önce var olmuş dinler tarafından bu şekilde tebliğ edilebilir mi?

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, O'nu (Hz. Muhammed'i) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Fakat kendilerini zarara sokanlar iman etmezler”¹³⁶.

“Meryem oğlu İsa da; ‘Ey İsrail oğulları, ben size gönderilen Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak gönderildim’, dedi”¹³⁷.

¹³⁵ Dozy, a.g.e, ss.101-102-103.

¹³⁶ En'am Suresi, 6-20.

Yukarıdaki ayetlerde belirtildiği gibi Kuran-ı Kerim, Hz. Muhammed'in diğer peygamberler tarafından açık şekilde bilindiğini bildirmektedir.

Ertuğrul, Şüpheleri Giderme Kitabı'nda bu iddiayı cevaplandırmaktadır. Allah'ın dininin tek olduğu ve Hz. Âdem'den beri de bu şekilde olduğunu söylemektedir. İslam'ın esasında tevhit inancının bulunduğu, İslam dininin geleceği zamanın belli olduğunu, bu zamana kadar insanların Allah'ın kendilerine göndermiş oldukları peygamberleri aracılığı ile sapkınlıktan ve şirkten uzak kalmalarını istediğini söylemektedir. Ancak insanların bu hususlardan uzaklaşması sonucunda Allah onları doğru yola sevk etmesi için peygamberlerini göndermiştir. Bu sebeple tek din olan İslamiyet'in gelecek olduğu bu peygamberler tarafından da bilinip, insanlara tebliğ edilmişti.¹³⁷ Peygamberlerin birçoğunun ismi bilinmemektedir. Dört tane peygamber dışında bunların sahip oldukları ilahi bir kitapları da olmamıştır. Ancak Hz. Âdem'den beri var olan tevhit inancı kimi toplumlar tarafından bozulmuş, farklı anlamlara getirilmiştir. Örneğin Hristiyanlık da tevhit kelimesi anlamından çıkartılmış, bugünkü Hristiyanların da kabul ettikleri şekilde bir teslis inancına dönüştürülmüştür. Kuran-ı Kerim bozulmuş olan bu inançlara karşı ilahi olanı tebliğ eden kendi hükümlerini tekrar varlığa getirmiştir.¹³⁸ İslam'ın Allah anlayışını Hz. Muhammed'in kendisi tarafından uydurulmuş bir şey olduğunu düşünmek cahilce bir düşüncedir. Eğer Hristiyan din adamları yahut papazları, Kitabı Mukaddesin kendi dillerine yapılan tercümesini değil de, Müslümanların Kuran-ı Arapça aslından okudukları gibi İbranice aslından okusalar, Hz. Muhammed'in asıl olanı söylediğini anarlardı.¹³⁹

Ertuğrul'a göre, Hz. Âdem'den itibaren tek bir dinin olmasından dolayı, bozulmuş olan yahut yenilikleri olmayan bir din söz konusu değildir. Kuran-ı Kerim'den önce gelmiş olan ilahi kitaplar, insanların o zamanki durumlarına göre indirilmiş kitaplardır. İnsanın hayatını düzenleyen; nikâh,

---

¹³⁷ Saf Suresi, 61-6.

¹³⁸ Ertuğrul, a.g.e, s.326.

¹³⁹ Ertuğrul, a.g.e, s.327.

¹⁴⁰ Peder David Benjamin Keldani, "Kutsal Kitaplarda Hz. Muhammed Gerçeği", İstanbul: Ara Kitap, 2008, s.20.

miras, namaz, oruç vb. birçok konu İslamiyet’ te daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bu bakımdan İslamiyet’ te yenilik olmaması hususundan bahsedilemez. Kuran’ da var olan kuralların ve kıssaların aynı şekli ile var olması, Kuran’ ın asli olmadığı değil, bunların bozulmaya uğramaması sebebiyle aslına uygun olarak Kuran’da yer alması şeklinde düşünülmelidir.

141

Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı’ nda, Barthelemy-Saint-Hilaire’ nin fikirlerine değinmiştir. Kısa zaman içinde birçok kavim tarafından kabul edilen Kuran- Kerim’ e karşı, onun neye karşı olduğu yâda hangi kitaplara benzediği gibi noktalara takılmanın bir anlamı olmadığını söylemektedir. Kısa sürede böyle bir başarıya ulaşmış olan bir dine karşı saygı duyulmasının gerektiğini söylemektedir.¹⁴²

Dozy, Kuran-ı Kerim’ in içerisinde etkileyici bir anlatımın kullanılmadığı ve içeriğinin değersiz olduğunu söylemekte. Kuran zaten bir şiir kitabı değildir. Edebi kaygılar sonucunda ortaya çıkmış bir üründe değildir. Kuran bir kurallar kitabıdır. İçeriğinde bulunan kuralları ve kıssaları ile insanlara öğütler vermek, doğru yola sevk etmek amacını taşımaktadır. Kaldı ki Kuran’ ın insanları etkileyen bir söyleyiş güzelliği de bulunmaktadır. Öyle ki Müşrikler geceleri peygamberin evinin etrafına saklanır gizlice ve hayranlıkla O’ nun Kuran okumasını dinlerlerdi.

Dozy, Kuran’ da çözüme kavuşmamış, insanlara cevaplarının verilmediği mevzular bulunduğunu, bu sebeple Kuran’ ın insanların hayatlarına etki etmekte yetersiz kaldığından bahsetmektedir.¹⁴³ Ancak yetersiz olunan bu mevzuların ne olduğu konusunda bir açıklama yapmamıştır. Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı’ nda bu hususa cevap vermektedir. Kuran-ı Kerim, ölüm-ölüm ötesi, ruh, ahiret, insanın var olma sebebi gibi pek çok hususu daha önce hiçbir kitapta açıklanmamış olduğu kadar açık şekilde anlatmaktadır. Ancak bu konular da insanın akli ile algılamasının mümkün olmadığı hususların bulunduğunu belirtmiştir. Günümüzde İslam Felsefesi çalışmalarında da bu konular hala

---

¹⁴¹ Ertuğrul, *a.g.e*, s.328.

¹⁴² Ertuğrul, *a.g.e*, s.328.

¹⁴³ Dozy, *a.g.e*, s.107.

cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. Ancak insanın akli ile bu sorulara cevaplar bulmasının imkânı olmadığını da söylemektedir.¹⁴⁴

1.7.4. Kuran' ın Değişmez Olmasına Yönelik Eleştiriler

İslam' ın kurallarının değişmez olması konusu Dozy' nin Kuran-ı Kerim' in bir eksikliği gibi göstermeye çalışılmıştır. Kuran-ı Kerim' in sahip olduğu kuralların değişmez olmasının ilerlemeye engel teşkil ettiğini bu nedenle İslam' da aşırı bir durağanlık bulunduğunu söylemektedir. Zamanında dönemin ihtiyaçları içinde doğru görülen bir kuralın, ilerleyen zamanlar içinde doğru görülmesini eleştirmektedir. Kuran' ın hükümlerini, Batı' ya ihtişamlı günler yaşatan kralların otoritelerine benzetmekte. Zamanı geçen kralların, kurallarının da geçerliliğini kaybettiğini söylemektedir.¹⁴⁵ İlahi bir yardımı olmayan sıradan bir insan ile bir peygamberi mukayese etmektedir. Bu şekilde düşünmesinin ardında, Kuran-ı Kerim' in Hz. Muhammed tarafından yazılmış bir kitap olduğu inancını taşımasının olduğunu düşünmekteyiz. Zira ilahi bir kitap olduğunu düşünüyor olsa idi, onun düşündüğü bu durumun, ilahi yaratıcı tarafından düşünülmemiş olması gibi bir boşluğa düşmezdi. Kuran- Kerim ile ilgili iddialarına daha önce cevap verdiğimiz için ayrıntılarına burada tekrar girmeyeceğiz. Ancak Dozy'nin şimdiye kadar bahsettiğimiz iddialarının hepsi aslında aynı sorunlardan meydana gelmektedir. İslamiyet insanların hayatlarında toplumsal hayattan şahsi hayata dair tüm konularda düzenleyici ve kural koyucu bir din olmuştur. Tüm bu alanlarda tek bir kişinin her konunun uzmanı gibi kurallar ortaya koyması ve bunların en doğru bilgiler olması, üstelik bunu hiç okul görmemiş bir adamın yapması, aklını kullanan insanlarda ilahi bir destek olmaksızın yapılması mümkün olmayan şeylerdir.¹⁴⁶

Hiz. Muhammed' den önce gelmiş olan tüm peygamberler, toplumlarına Tanrı' nın tek olduğunu ve ondan başka bir varlığa ibadet edilmesinin uygun olmadığını bildirmek ile görevlendirilmişlerdi. Kuran-ı Kerim' in bütününde

---

¹⁴⁴ Ertuğrul, *a.g.e.*, s.329.

¹⁴⁵ Dozy, *a.g.e.*, ss. 102.

¹⁴⁶ Ertuğrul, *a.g.e.*, ss.331.

hâkim olan düşünce de tevhit inancıdır. Tüm insanlara kendinden önce gelmiş olan peygamberlerin ve kitapların bildirdiği orijinal bilgileri sunmak ve bunların daima koruyuculuğunun yapılacağını bildirmiştir. Herhangi bir millete ait olarak gönderilmemiştir. O sebeple tüm insanlara yollanmış evrensel mesajlar içermektedir.¹⁴⁷

Fenni Ertuğrul, Şüpheleri Giderme Kitabı'nda, şariat yönetiminin olduğu zamanlarda fıkıh kitaplarında birbirinden kopuk şekilde yer alan kurallar sebebiyle Batılılar tarafından yoğun eleştirilere maruz kalınmakta olduğunu belirtmektedir. Bu duruma yapılan eleştirilerin dışında, hukukçular tarafından da işlerin zor yürütülmesi sebebiyle iyileştirilmesi gereken bir durum olarak görülmüştür. Cumhuriyet yönetimine geçildikten sonra hukukçuların da en iyisi olduğunu düşündükleri Medeni Kanuna geçmek ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu sebepten dolayı, Batılılar tarafından yoğun şekilde eleştirilere maruz kalan bu konunun tartışılma konusu yapılmasına da gerek kalmadığını belirtmektedir.¹⁴⁸

1.8.Tarihsel Açıdan Hz. Muhammed' in Nübüvvetine Yöneltilen Eleştiriler

1.8.1. Âlimlerin Hz. Peygamber' i Olduğu Gibi Arz Ettikleri

Dozy İslam Tarihi kitabında, hadis kitaplarında yer alan bilgilerde yanlışlıklar olmasının doğal bir durum olduğunu görüşünü savunmaktadır. Bu davranışı ile genel olarak taraflı bakış açısını bir kenara bırakmış gibi duran Dozy devamında; Hz. Muhammed hakkında, yer alan bilgilerin içerisinde, peygambere karşı yapılan kusurlu davranışların, onunla alay edenlerin, düşmanlarının ona karşı aşağılamalarının gizlenmemesini, açık şekilde anlatılmasından şaşkınlık duyduğunu ifade etmektedir. Bunların anlatılırken de tarafsız ve objektif olarak yapılmış olduğunu ifade etmektedir. Dozy' e göre bu bilgiler utanılıp saklanması gereken bilgilerdir. İnanan bir Müslüman' ın bunları yazmaktan utanç duyması gerektiğini

---

¹⁴⁷ Hadi Sağlam Ve Selahattin Tuz, “ *Din ve Şariat Sorunsalı Üzerine Bir Tahlil*”.
Universal Journal of Theology 2 (4), 302-310.

¹⁴⁸ Fenni Ertuğrul, a.g.e, ss. 334.

söylemektedir.¹⁴⁹ Demek ki Dozy'nin yazmış olduğu "İslam Tarihi" kitabı okunurken, hakikatten ne anladığı, ne kadar sadık kalmış olabileceğinin unutulmaması faydalı olacaktır.

Kitabında Taif'li bir adamın peygambere "Madem ki Allah hakikaten peygamber göndermek istiyordu, senden daha iyi birisini bulamaz mıydı?" sözleri Dozy'nin oldukça hoşuna gitmiş gibi görünmektedir. Allah dileseydi onu insan dışında bir formda da yaratabilirdi. Hz. Muhammed'e kadar hangi peygamberi farklı bir varlık olarak yaratılmıştır ki, Hz. Muhammed'in insan olması eleştirilmektedir? Sanki daha evvel gelmiş olan peygamberler insan dışında farklı bir formda yaratılmışlardı.

*"Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Siz nasıl unutuyorsanız ben de unutturum. O bakımdan unutacak olursam bana hatırlatınız."*¹⁵⁰

*"Sana (Kur'an'ı), okutacağız, unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediğini unutursun. O, açığı da bilir, gizli olanı da."*¹⁵¹

Hiz. Muhammed kendisinin insan olması itibari ile hata yapabileceğini ifade etmektedir. Herkes gibi unutabileceğini ancak Allah'ın istediği kadarını demektedir. Peygamberin insan olmasından dolayı vahiylerinde herhangi bir noksanlık addedilemez. Çünkü ayetlerle de ifade edildiği gibi Allah dilediğini unutturup dilediğini ezberletmekte, dilediğini hatırlatmaktadır.

Dozy'nin bu beyanlarında dikkate sunulması gereken husus, hadislerde ihtilafların bulunması durumunu doğal karşılıyor görünmekle birlikte, ihtilaflı ve peygamberin aleyhinde olan hadislerin aslında hadisçiler tarafından aktarılmış doğru bilgiler olarak göstermeye çalışması ve bu durumu İslam âlimlerinin objektif olmasının sonucu olarak göstermesidir. Dozy, İslam âlimlerinin objektif olduğu hususunu söylemesinin arka planında Peygamberleri hakkında onu küçük düşürücü bilgileri saklamayan İslam âlimlerinin, sahte hadislerde uydurmuş olabilecekleri iddiası bulunmaktadır.

---

¹⁴⁹ Dozy, *a.g.e.*, ss.109-110.

¹⁵⁰ Buhari, Salat, 31; Ebû Davut, Salat, 189, 190; Nesaî, Sehv, 25; İbni Mace, İkame, 129,133.

¹⁵¹ A'la Suresi, 87/6-7.

Fenni Ertuğrul, Şüpheleri Giderme Kitabı'nda, Dozy gibi hakikatleri görmekte kusurlu olan kimselere, gerçeği anlatmaya çalışmanın beyhude bir çaba olacağını söylemektedir. Bu tarz kimselerin, dünyanın her tarafını aydınlatan güneşe, tüm dünya aydınlık dese bile, onların karanlık diye iftira atabileceklerini söylemektedir. Ancak âlemlere rahmet olarak gelmiş olan, gelişi ile tüm dünyaya daha evvel hiç kimsenin getirmemiş olduğu biricik bir din getirmiş olan bir peygamberin, peygamberliğinin ihtilafı gösterilmeye çalışılmasının kibrin ve dik başlılığın neticesi olduğunu söylemektedir.¹⁵²

İslam âlimlerinin peygambere yapılan kötülükleri ve aşağılamaları gizlemelerini gerektirecek bir durumu bulunmamaktadır. Gerçekleri saklamak hakikati konuşan insanların işi değildir. Eğer böyle bir çabaya girilmiş olsaydı o zaman bir kusur aranması lazım gelirdi. Hz. Muhammed'e karşı günümüzde de çeşitli yazılar yazılmaya, karikatürler yapılmaya devam etmektedir. Bunların hiç birisi ona inananların fikirlerinde hiçbir etkide bulunamamaktadır.

1.8.2. Bedevi Araplarının Fıtraten Dindar Olmadığı İddiası

Dozy Araplardan bahsederken, Arapların dini konularda pek fazla düşünmeyen, sahip oldukları dini inançların zayıf olması sebebiyle başka bir dinden etkilenmeye ve din değiştirmeye uygun fıtrata sahip insanlar olduklarını söylemektedir. Arapların hiçbir zaman tek tanrılı bir dini inancı peşinde olmadıklarını, hatta onların edebi şiirlerinde dahi hayal gücünden yoksun, gerçekliklere sıkı sıkıya bağlı bir düşünce sistemine sahip olduklarını söyler. Onlar için doğaüstü varlıklar yoktur. Arap şairler şiirlerinde bile doğaüstü imgelere yer vermemektedirler. Arapların bu dönemde düşünsel olarak iyi bir düzeye ulaşmış olduklarını ve mantığa daha yakın insanlar olduklarını söyler. Bu nedenle din gibi içerisinde soyutluk ve hayal gücü barındıran unsurlar onlara pek inandırıcı gelmiyordu. Mantığı ön planda olan insanların ilahlara gerçekten inanmadıklarını, fakat süregelen alışkanlıklar sebebiyle sembolik bir şekilde sürdürüldüğünü anlamaktayız.

---

¹⁵² Ertuğrul, *a.g.e.*, ss.312-313.

Çünkü inandıkları putlara herhangi bir kutsallık atfetmiyor, onları istedikleri gibi eleştirip hakaretlerde hatta küfürlerde bulunabiliyorlardı.¹⁵³

Hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, kendi fitratları gereği o dinin gereklerini yerine getirmeye elverişsiz insanlar olduklarını, bir dini inancı kabul etmiş gibi gözükseler bile ibadetlerinde samimi olmayacaklarını söyler. Bu sebepten ötürü Arapların İslamiyet' i seçmiş olmalarını önemsiz bir şekilde göstermeye çalışmaktadır.¹⁵⁴

Fenni Ertuğrul, Arapların dindar bir fitrata sahip olmadıkları hususunda İbn Haldun'un "Mukaddime" de yazmış olduğu bedevi ve hadari toplumların özelliklerinden bahsederek bu duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Şehir hayatında ve çöl ikliminde yaşayan insanların yaşam şartlarına göre fitratlarının ve beklentilerinin nasıl değiştiğini anlatır. Şehir hayatındaki insanlara baktığımızda bunlar nefsinin isteklerine daha düşkün, eğlenceyi seven, kötülöklere daha yakın bir fitratta olduklarını belirtir. Böyle insanlar kendilerine hakikat olarak gösterilen şeyleri kabul etmekte ve uygulamakta zayıf kalırlar. Çünkü onlar dünyevi zevkleri istedikleri gibi elde etmektedir. Kendilerine herhangi bir şekilde kısıtlama gelmesini kabul etmezler. Buna karşın çöl ikliminde yaşamakta olan insanları düşündüğümüzde, bunlar yaşamlarını sürdürebilmek için zor şartlarda yaşamakta olup şehir hayatındaki gibi dünyevi zevklerin rahatça yaşanabildiği yerler değildir. İnsanların keyfi davranışlarının az olması sebebiyle ahlaki bozulmalar ve kötölöklere daha az yaşanmaktadır. Bedevi toplumda yaşam şartlarının zor olması sebebiyle insanlar fitrat olarak daha sert mizaçlı olup kolay ikna edilebilen kimseler değildir. Ancak kendilerine hakikat olarak gösterilen şeyleri kabul etmekte hadari toplumlara göre daha ılımlı olmaktadır. Çünkü bu toplumda insanlar henüz bozulma aşamasına gelmemiş ahlaki olarak bozulma yaşamamışlardır. Bu nedenle hakikati kabul etmeye daha elverişlidirler. Fenni Ertuğrul, Arapları yaşadıkları coğrafya itibari ile yakından tanımayan, tespitlerini kilometrelerce

---

¹⁵³ Ertuğrul, a.g.e, s.231.

¹⁵⁴ Dozy, a.g.e, s.15.

uzaklıktan yapan Dozy' nin tespitlerinde isabetsiz olmasını çok şaşırılacak bir durum olarak görmemektedir.¹⁵⁵

Kaldı ki Araplar İslamiyet' i Dozy' nin söylediği gibi çok kolay bir şekilde kabul etmemişlerdir. Aksine çok zor olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman olduklarını öğrendikleri kişilere türlü eziyetler ve işkenceler yapmışlardır. Peygamber'in soyundan olanlar toplumdan dışlanmıştır. Onlarla her türden alışveriş yasaklanmıştır. Geceleri ağlayan çocukların ve bakıma muhtaç kimselerin sesleri her yerden duyulmaktaydı. İşkencelere dayanamayanların birçoğu daha rahat yaşam sürebilmek için göç etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu onlar için yeterli olmamış eziyetlerini devam ettirmişlerdir. İçinde bulunan durum artık Peygamber için de oldukça zor olmuştu. Kendilerine yapılan suikastlardan zor olan hayatı daha da zorlaşmaktaydı. Bunlara rağmen açık şekilde Peygamberliğini ilan etmiş ve Kâbe' deki putları yıkmıştır.¹⁵⁶

Peygamber' in maruz kaldığı onca zulme rağmen davasında kararlı oluşu ve azmi, kalbi büsbütün katılaştırmamış bazıları kendisine inandırmıştı. İman etmeye karar verememiş bazı kimselerde vardı. Ancak şu söylenilebilir ki, Arap halkından bazı kimselerin İslamiyet'i kabul etmesi onların zayıf bir imana sahip olmalarından kaynaklanmamıştır. Hz. Muhammed' i tanımış ve gerçeklerin farkına vardıklarından dolayı onun peygamber olduğuna iman etmişlerdir.

1.8.3. Etraf Kabilelerin Korku veya Yağmacılık Sevgisiyle İman Etmiş Oldukları Hakkındaki Saçma İddia

Dozy, İslam Tarihi kitabına, çevre kabilelerin hızlı bir şekilde İslamiyet'e iman etmeye ve Hz. Muhammed' in peygamberliğine de inanmaya başladıklarını kendisi kabul edip, buna kendince deliller getirmeye çalışmaktadır.¹⁵⁷ Bir önceki meselede de açıkladığımız üzere Dozy peygamberi sahip olduğu vasıflarından uzak, merhametsiz, gaddar,

---

¹⁵⁵ Ertuğrul, a.g.e, ss.231-232.

¹⁵⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, "Hakikat Nurları", İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., 1949, s.10

¹⁵⁷ Dozy, a.g.e, s.78.

nefsinin bitmeyen arzuları içerisinde katliamlar yapan ve intikam duyguları besleyen bir insan olarak hayal etmektedir. Güya bu özelliklerinden dolayı çevresinde bulunanlar ondan korkmuş ve mecburiyetten iman etmişlerdi.

Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabı'nda, böyle bir durumun imkânının bulunmadığı belirtilmektedir. Çünkü nübüvvetin ilk yıllarında Hz. Muhammed'in çevresindeki kabilelere korku salabilecek durumda değildi. Müslüman olanların sayısı henüz çok azdı. Yeterli gücü bulunmadığı için kalabalık kabileleri korkutabilmesi, düşünen insanlar açısından mümkün gözükmemektedir. Zaten bahsedilen dönemde amcası Ebu Talib' in korumasında olduğu halde Hz. Muhammed birçok eziyetlere maruz kalmaktaydı. Müşrikler her türlü hakaret ve zulmü yapmaktan geri kalmıyorlardı. Amcası İslamiyet'i kabul etmediği halde yeğenine karşı korumasını geri çekmiyor, yapılanlara karşı çok üzülüyordu. Amcası Ebu Talib'in vefatından sonra korumasız kalmış olan Hz. Muhammed, Mekkeli müşriklerin eziyetleri karşısında Mekke' den ayrılmak, Habeşistan' a hicret etmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁸ Böyle bir durumda Hz. Muhammed'in insanları korkutmak suretiyle onları dinlerinden vazgeçirmesi mümkün olabilir mi?

Dozy, iddialarına bir de bu kabilelerin yağma yapabilmek arzusu İslamiyet'i benimsediklerini eklemektedir. Peygamber' in, İslamiyet' i kabul etmek istemeyen bu insanları, dış savaşlarda elde ettiği ganimetleri kendilerine bölüştürmek şartı ile onların İslamiyet'i seçmelerini sağlamıştır demektedir. İslamiyet' i seçmiş gibi gözüken bu insanların aslında sadece şeklen Müslüman olarak gözüksüklerini, temelde zayıf bir imana sahip olduklarını, onların ganimet sevgisi ile rahatça kandırılacak insanlar olduklarını söylemektedir.¹⁵⁹ Bahsetmiş olduğu dönemde kabilelerin iştahlarını kabartacak bir ganimet elde edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Müşriklerin koyu inanç ve inatları karşısında ne ganimet sevgisi nede korku onları dinlerinden döndüremezdi. Allah' ın yardımı olmaksızın ne korku, ne yağma arzusu müşriklerden bir kişiye dahi İslamiyet'i kabul

---

¹⁵⁸ Ertuğrul, "Şüpheleri Giderme Kitabı", s.292.

¹⁵⁹ Dozy, a.g.e, s.94.

ettirmezdi. Çünkü onlar inançlarında ve fikirlerinde çok inatçı ve tutkulu insanlardı.¹⁶⁰

1.8.4. Hz. Osman' ın Hz. Rukiye ile Evlenmek İçin İslam' ı Kabul Ettiği Hakkında Ortaya Konulan Yanlış Fikir

Dozy İslam Tarihi kitabında Hz. Osman için Müslüman olmadan evvel hiç şarap içtiği görülmemiş olmakla birlikte, edep yerleri açıkta dünyayı gezmek isteyen bir çilekeş olarak yaşayan Osman' ın, Peygamberin kızı Rukiye ile evlenmek amacıyla Müslüman olduğunu iddia etmektedir.¹⁶¹

Fenni Ertuğrul Şüpheleri Giderme Kitabında Hz. Osman' ın Peygamberin kızı ile evlenmek istemesinde garipsenecek bir durumun bulunmadığını, bunun çok doğal bir istek olduğunu belirtmektedir. Bu evliliği bir çıkar ilişkisi olarak göstermeye çalışmak ciddiyyetenden uzak iftiralarlardır. Dini hassasiyetleri bulunan insanların böyle basit nefsi hevesler için din değiştirmesi güç şeylerdendir.¹⁶²

Henüz İslamiyet ilan edilmeden önce Peygamber iki kızını Rukiye ve Ümmü Gülsüm' ü, İslam' ın en azılı düşmanlarından olmuş olan Ebu Leheb' in oğulları Utbe ve Uteybe ile nikâhlanmıştır. Henüz düğünleri yapılmadan Hz. Muhammet Peygamberliğini insanlara ilan etmesi ve insanları İslam' a davet etmeye başlaması üzerine Ebu Leheb hiddetle Peygamberin kızlarından boşanmalarını oğullarına emretmiştir. Peygamber kızları bu evlilikler nihayete ulaşmadan boşanmışlardır. Bunun üzerine Hz. Osman, Peygamberin kızı Rukiye' ye talip olmuş ve peygamber hayâ ve edep incisi Osman' ın bu teklifini kabul etmiştir.¹⁶³

Fenni Ertuğrul'un da ifade etmiş olduğu üzere, insanın nefsi istekleri doğrultusunda din değiştirmesi çok kolay gerçekleşen bir durum olmamaktadır. Zira öyle olsa idi Ebu Leheb ve oğulları peygambere karşı çıkmaz ve çıkarları için İslamiyet' i seçmiş olurlardı.

---

¹⁶⁰ Ertuğrul, a.g.e, s.291

¹⁶¹ Dozy, a.g.e, s.34.

¹⁶² Ertuğrul, a.g.e, s.246.

¹⁶³ Mustafa Necati Bursalı, "Haya ve Edep İncisi Hz. Osman (r.a)", İstanbul: Çelik Yayınevi, s.15.

Hz. Osman'ın İslamiyet'i seçmesi, İslam' ı ilk kabul edenlerden Hz. Ebu Bekir' in kendisini davet etmesi vesilesi ile olmuştur. Hz. Ebu Bekir' de Hz. Osman gibi itibarlı, dürüst ve maddi gücü oldukça yerinde bir tüccardır. Hz. Ebu Bekir' in kendisini Hz. Peygamber' in müjdelediği İslamiyet' e davet etmesi üzerine hiç beklemeden bu daveti kabul etmiştir. Bunun sebebi Şam' dan Mekke' ye gelirken yolda uyuduğu bir zamanda, Peygamber' in Mekke' de olduğunun kendisine işittirildiğini söylemesidir. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir' den davet alması ile birlikte içerisindeki mevcut iman ateşi tutuşmuştur.¹⁶⁴

---

¹⁶⁴ Bursalı, a.g.e, s.12.

2. BÖLÜM

MANASTIRLI İSMAİL HAKKI'NIN DOZY' NİN TARİH-İ İSLAMİYET KİTABINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Osmanlı' da Batılılaşma hareketlerinin yaşandığı bir dönemde yaşamış ve dönemin tartışmaları ile alakadar olmuş olan Manastırlı İsmail Hakkı, Osmanlı'nın son dönem düşünürleri arasında yer almaktadır. Sırat-ı Müstakim dergisinde yazmış olduğu yazılarında, *Hak ve Hakikat* isimli kitabında, dönemin oryantalist düşüncelerini ve düşünürlerini eleştirmektedir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, yapılmış eleştirilere baktığımızda bu reddiyenin yazılmasına sebep olan kitabın yazarı Dozy' e karşı olan eleştirilerin, kitabın çevirmeni olan Abdullah Cevdet' e yönelik eleştirilerden daha yumuşak olduğu görülmektedir. İslam düşünürlerinin genel kanaatine göre İslam karşıtı çalışmalar tarihin her döneminde olmuştur. Abdullah Cevdet, Dozy' nin ilgili eserini hem tercüme etmiş, hem de bu kitaptaki tezleri doğrulamak adına kanıtlamalar ileri sürmüştür. Bu sebepten ötürü İslam düşünürlerinin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı' nın kaleme aldığı yazılar, Dozy' nin Tarih-i İslamiyet kitabına bir reddiye olmanın yanı sıra dönemin din karşıtı problemlerini de çözüme kavuşturmaya yöneliktir. Bunu yaparken zaman zaman sorunların kaynağı araştırılıp özeleştirilerde bulunulmuştur. Bu bakımdan İsmail Hakkı' nın yazıları tamamen savunmacı bir bakış açısı ile ele almış olduğunu söyleyemeyiz.

2.1. Manastırlı' ya Göre Din-Akıl İlişkisi

Manastırlı' ya göre insanı diğer canlılardan ayırt etmesi bakımından aklın önemi büyüktür. Akıl, insanı nefsinin kötü isteklerinden uzaklaştırıp Allah' a yönelten bir güçtür. İnsanın bu dünyaya geliş gayesi yemek-içmekten oluşsa idi, akıl sahibi olarak yaratılmasına gerek kalmazdı. Dolayısıyla akıl sahibi olmak, insan olmanın en büyük özelliğidir. Dinî konularda akıl ile her şeyi bilemeyeceğimizi ama akıl olmadan dini

sorumluluğumuzda olmayacaktır.¹⁶⁵ Manastırlı aklın üç çıkarımından bahsetmektedir. Bunlar;

a. Akli Gereklilik

Bir önermenin kesin biçimde doğru olması, başka türlüünün mümkün olmaması durumudur. Mesela iki sayısının dördün yarısı olması ve içinde yaşadığımız kâinatın bir var edicisinin bulunması gibi. Ancak bu iki örnek arasında ispat edilebilirlik açısından farklılıklar bulunmaktadır. Birinci örneğin doğruluğu kesin olarak doğru olup ispat edilmesine gerek duyulmazken, ikinci örneğin ise ispatı yapıldıktan sonra doğru olarak kabul edilir.¹⁶⁶

b. Akli İmkânsızlık

Bir önermenin doğru olmasının mümkün olmaması, bu sebeple yokluğunun zorunlu olmasıdır. Mesela on sayısının yarısı ikidir ve kâinatın yaratıcısının ortağı vardır. Bu iki önerme de insan aklının doğru olarak kabul edemeyeceği, mümkün olmayan ve saçma önermelerdir. Birinci önerme bilimsel olup ispat etmeye bile gerek olmazken, ikinci önermede ise öyle olmadığına ilişkin deliller sunulması gereklidir.¹⁶⁷

c. Akli Olabilirlik

Bir olayın meydana gelme durumunun, gelmeme durumu ile eşit olması durumudur. Her iki durumun gerçekleşmesi de birbirleri ile eşit olasılığa sahiptir. Mesela; güneşli bir günde havayı bulutların kaplaması ve yağmur yağması yâda sıradan bir demirin yâda taşın altına dönüşmesi durumu. Bunların gerçekleşmesi hakkında kesin olarak bir iddiada bulunulamaz. İlk önerme insanı hayatında sıkça rastlamış olduğu bir durum olabilecekken bunun ispat edilmesi gerekmez, ancak ikinci önerme insanın hayatında normal şartlarda çok sık rastlayamayacağı ancak rastlamıyor olmasından dolayı kesinlikle böyle bir şeyin olmayacağını ispat edemediği bir durumdur. İlk önermenin gerçekleşmesi kâinat kurallarına uygun bir durum

---

¹⁶⁵ Süleyman Baki, *Manastırlı İsmail Hakkı ve Telhisul- Kelam Eseri*, Üsküp: Logosa, 2006, s.66.

¹⁶⁶ Süleyman Baki, age, s.67.

¹⁶⁷ Süleyman Baki, age, s.67.

olabilecekken, ikinci durumun gerçekleşmesi olağanüstü bir durum niteliği kazanır.¹⁶⁸

2.2. Manastırlı' nın Dozy' nin Eserinin Çevirmeni Abdullah Cevdet' e Yönelik Değerlendirmeleri

Manastırlı İsmail Hakkı, Abdullah Cevdet tarafından dilimize tercüme edilmiş olan “Tarih-i İslamiyet” adlı kitaba ve tercümanına eleştiriler yöneltmiştir. Manastırlı'nın tepkilerine sebep olan durum böyle bir eserin yazılmış olması değildir. Abdullah Cevdet tarafından böyle bir eserin çevirisinin yapılması ve kendisinin de çeviri kitapta yazılanları destekler nitelikte yazılar kaleme almış olmasıdır. Tarihsel seyir içinde bakıldığında, İslamiyet aleyhinde çalışmaların Batılı düşünürler tarafından her zaman yapılmış olduğu görülmektedir. Bunların çoğunluğu yabancı dillere mahsus kalmış, Türkçe' ye tercümelere yapılmamıştır.

İslamiyet' in tarihsel seyri içerisinde İslam dini aleyhinde bu ve benzeri çalışmalar her zaman olmuştur. Kitabın tercüme edilmesinden sonra yoğun tepki ve eleştiriler almasına sebep olan husus, Abdullah Cevdet'in kitaba eklemiş olduğu “İfade-i Mütercim” kısmıdır. Abdullah Cevdet tarafından, İslam dinine çeşitli mesnetsiz ve yanlış iddialar içeren Dozy'nin “İslam Tarihi” kitabının gerçek bir İslam tarihi kitabı olduğu iddiasında bulunması ona yönelik eleştirilere sebep olmuştur.¹⁶⁹

Abdullah Cevdet “Tarihi İslam” kitabının yazılmasının gerekliliği ile ilgili üç temel iddia sunmaktadır;

- I. Müslümanların gerçeklerin anlatıldığı bir İslam Tarihi kitabına ihtiyaç duyuyor olmaları,
- II. İslam kütüphanelerinin böyle hakiki bir kaynaktan mahrum olması,

---

¹⁶⁸ Süleyman Baki, age, s.67.

¹⁶⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73, (20 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5655/10054>. (Erişim:03.05.2019), s.305.

III. Hz. Peygamber zamanından beri halkın baskı ve şiddet altında olması, gerçek tarih kitapları yazılamamış olması, Dozy' nin yazmış olduğu bu kitaba ihtiyaç içerisinde olduğumuzu söylemesi.¹⁷⁰

Manastırlı İsmail Hakkı bu iddiaları sırası ile reddetmiştir. Çünkü bunların hiçbirisi gerçekleri yansıtmamaktadır. Özellikle ilk iddianın gerçek dışı olduğu ortadadır. Çünkü “İslam Tarihi” olarak sunulmaya çalışılan ilgili kitap İslam’ın gerçeklerini çarpıtmaktan başka bir amaç taşımaz. Kitapta ortaya atılan iddialar, onun bir tarih kitabı olmaktan çok bir tahrif kitabı olma özelliği taşıdığına işaret eder.¹⁷¹

İkinci iddiasına bakacak olursak, Abdullah Cevdet Müslümanların sahip olduğu hiçbir tarih kitabının gerçekleri yansıtmadığı iddiasında bulunmaktadır. Abdullah Cevdet “*Üç mühim lisanı İslam olan Arap, Farisi ve Türk dillerinde yazılmış böyle bir tarih bulunmadığını tahkik ettik*”¹⁷² demektedir. Ancak Müslümanların kütüphanelerinde bu üç dilde yazılmış sayısız eserlerin olduğu ve bunların tarafsız bir şekilde, birbirlerini destekleyen kitaplar olduğu bilinmektedir. İslamiyet ile alakalı tarihi yazıcılık hicretin birinci asrından itibaren başlamış olduğuna dair belgeler de bulunmaktadır. Üstelik İslam’ ın en erken dönemlerinden itibaren kayıt altına alınmış olan bilgiler, daha önce gelmiş olan hiçbir dinin sahip olmadığı kadar önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁷³

Gerçekten de böyle bir iddianın gerçek olma ihtimali pek zayıftır. Hz. Peygamber zamanından beri hiçbir düşünürün, tarihçinin İslam dini hakkında gerçek bilgiler yazmamış olması, kimsenin bu alana ilgi duymaması mümkün değildir. Farz edelim ki Abdullah Cevdet’ in iddia etmiş olduğu gibi İslam dini hakiki tarih kitaplarından mahrum kalmışsa bile, Müslüman âlimlerin yazmaktan aciz kaldıkları hakiki bir İslam tarihi

---

¹⁷⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73, (20 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5655/10054>. (Erişim:03.05.2019), s.306.

¹⁷¹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73, (20 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5655/10054>. (Erişim: 03.05.2019), s.306.

¹⁷² Dozy, age, s.3.

¹⁷³ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73, (20 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5655/10054>. (Erişim: 03.05.2019), s.306.

kitabını, Müslüman olmayan bir Batılı ne kadar hakiki bir şekilde yazmış olabilir?

Üçüncü iddiasına baktığımızda onun da gerçekleri yansıtmadığı anlaşılır. Baskıcı hükümdarlar elbette olmuştur. Ancak tüm İslam tarihi boyunca bütün hükümdarların baskıcı olduklarını söylemek mümkün değildir. Eğer bir baskı mevcut olsaydı bugün elimizde orijinal halleri ile mevcut bulunan kitapların da olmaması gerekirdi.¹⁷⁴

Bu anlamda Manastırlı, Abdullah Cevdet' in Dozy' nin kitabını insanlara hakikat olarak sunmak amacıyla, güya Müslümanlar 'ın böyle değerli eserlere sahip olmadıklarına yönelik açıklamalarının, akli gerekçeler reddetmiştir.

Abdullah Cevdet, Dozy' nin kitabını tercüme ederken, İslami ilkelere sadık kalmış olduğunu kendince iki husus ile açıklamaktadır. Bunlardan ilki; kitabın orijinal halinde Dozy tarafından kullanılmamış olan “sallallahualeyhivessellem” ve “radiyallahuanh” kelimelerini temsilen “s.a.v” ve “r.a” kelimelerini eklemesini gösteriyor.¹⁷⁵

Tercüman Abdullah Cevdet, kendince halkın takdirini toplamak amacıyla olacak, (sözde) dini hassasiyete sahip olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Dozy' i Doğu ile alakalı çalışmalar yapması sebebiyle Müslüman ilan eden Abdullah Cevdet, “s.a.v” ve “r.a” kelimelerini kullanarak kendisini de dindar göstermeye çalışmıştır.

İkinci hususta; Abdullah Cevdet, Dozy' nin kitabında yazarları kendisinin de incelediğini, düzeltilmesi gerekli olan kısımları dipnotlarda kendi imzası ile açıklayacağını söyleyen Abdullah Cevdet' in yazmış olduğu dipnotlar incelendiğinde, Dozy' nin iddialarını doğrulamak ve destek olmak amacıyla başka bir çabası olmadığı görülmektedir. Hatta işin boyutunu öyle ileri safhalara götürmüştür ki, Dozy' i desteklemek için ayetleri ve

---

¹⁷⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73, (20 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5655/10054>. (Erişim: 03.05.2019), s.306.

¹⁷⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73 , (27 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>. (Erişim: 03.05.2019), s.302.

hadisleri çarpıtmaya, olmayan ayet ve hadisler ortaya koymaya başlamıştır. Örneğin; Abdullah Cevdet' in Kuran' da geçtiğini iddia ettiği, Araplar' da Allah inancı bulunduğunu ama bunun tıpkı insan gibi maddi ve manevi yanı olan bir varlık olduğunu ifade ediyor. Bu iddiasının da Kuran' da mevcut olduğunu belirtmektedir. Ancak böyle bir şeyin Kuran' da yeri bulunmamaktadır.¹⁷⁶

Eğer Dozy' nin iddiaları hakikatleri yansıtıyor olsaydı, Abdullah Cevdet'in hiçbir açıklama yapmasına gerek kalmadan büyük şaşkınlık içinde hakikatleri ifade etmesi gerekirdi. Kaldı ki Dozy' nin eserini ait olduğu lisandan okuyabilen tek düşünür de Abdullah Cevdet olmamıştır. Neden O' nun var olduğunu iddia ettiği bu hakikatler başka düşünürler tarafından aynı şekilde takdir edilip, Müslümanların hizmetine takdim edilmemiştir? Manastırlı, Filibeli, İsmail Fenni gibi düşünürler Dozy' i takdir etmek yerine neden O'na reddiye yazmışlardır?

Manastırlı, Abdullah Cevdet' in, bu kitabı tercüme ederek masum halkın sahip olduğu dini inanışlarını ve peygambere karşı olan sevgilerini zedelemeye çalıştığını söylemektedir. Abdullah Cevdet bunca zamandır insanların inandıkları şeylerin yanlış olduğu iddiasını ortaya atmaktadır. Manastırlı ise Abdullah Cevdet' in Dozy' nin kitabındaki iddialarının Müslüman tarih kitaplarındaki bilgilerden farklı olmasından dolayı, İslami kaynakları hakikat olmamakla suçlamasını eleştirmektedir.

*‘Bugün ehli İslam için ‘Tarih-i İslamiyet’ ten daha ziyade nafi, mütalaa ve daha ziyade kat’iyle-lüzum bir kitap yoktur itikadındayız. Hurufat ve işfalat ile dolu asar-ı gafilane veya muğfilanenin mevsim-i revacı saye-i feyz-i tekâmülde çoktan geçti.’*¹⁷⁷

---

¹⁷⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73 , (27 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>. (Erişim: 03.05.2019), s.302.

¹⁷⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73 , (27 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>. (Erişim: 03.05.2019), s.303.

Abdullah Cevdet, Müslümanlar için Dozy' nin 'Tarihi İslamiyet' kitabı kadar faydalı bir kitap bulunmadığı iddiasında bulunmakla Müslümanlara ait ne kadar kitap varsa hepsinin batıl düşünceler etkisi ile oluşturulmuş olduğunu söylemiştir. Bu sebeple Müslümanların, Dozy' nin kitabına sıkıca sarılmalarını gerekli görmüştür. Manastırlı, ne Dozy' nin ne de Abdullah Cevdet' in gerçekte Müslümanlara hizmet etmek amacından çok uzak olduklarını ifade etmektedir.

Dozy' nin kitabına sıkı sarılan Abdullah Cevdet' in sonuçta ne durumda bulunduğu görülmektedir. İslam düşünürleri tarafından yalancılık, iftiracılık hatta dinsizlik ile suçlanmıştır. İspat edilmesine gerek duyulmayacak kadar açıkça bilinen hakikatleri bile çarpıtmak amacıyla türlü iddialar ortaya atmış ve Dozy' nin düşüncelerini haklı göstermeye çalışmıştır. Kendisi böyle bir bozukluklar kitabına inanmakta elbette özgürdür. Fakat bu eser ile halkın saf dini inançlarına zarar vermeye amacından dolayı yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Dozy' nin bir gayrimüslim olması sebebiyle, Müslüman halktan tepkiler alacağını bilen Abdullah Cevdet, iddialarının boyutunu Dozy' nin Müslüman ilan edilmesine kadar götürmektedir. Üstelik bunu yaparken, Müslümanların kutsallarını yok saymaktadır. Abdullah Cevdet, Dozy' nin gayrimüslim olmasının Müslümanlar açısından bir sorun oluşturmaması gerektiğini, çünkü Müslüman olmanın ne namaz ile ne de oruç ile olduğu iddiasında bulunmuştur. Bunu da "*Din, muameleden ibarettir*"¹⁷⁸ şeklinde kaynağı belli olmayan, Abdullah Cevdet' in hadis olduğunu iddia ettiği cümleye dayandırmaktadır. Eğer bu açıdan değerlendirilirse Dozy, Müslümanların çoğundan daha Müslüman sayılmış olacaktır. Çünkü hayatını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiş.¹⁷⁹

Manastırlı, Abdullah Cevdet' in Dozy' i Müslümanların gözünde yükseltebilmek amacıyla, olmayan hadisler ortaya koymasını, bunu yaparken gerçek İslam âlimlerini değersiz göstermeye çalışmasını eleştirmektedir. Abdullah Cevdet'in hadis diye ortaya attığı cümlelerin hiç

---

¹⁷⁸ Dozy, age, s.3

¹⁷⁹ Dozy, age, s.4.

birisi sahih hadis değildir. Hadis olarak sunmuş olduğu şeyler, Dozy' nin düşüncelerini desteklemek amacı ile kendisinin kurgulamış olduğu metinlerden oluşmaktadır. Bu hususta Manastırlı bu hadislerin tespit edilmesi ve yanlışlıklarının ortaya koyulmasını sağlamıştır. Manastırlı, Abdullah Cevdet' in Dozy için kullandığı, “Din muameleden ibarettir” şeklindeki hadisi, kendi düşüncelerine uygun şekilde yorumlamış olması bakımından eleştirmektedir. Bu açıdan Manastırlı'nın bakış açısıyla Abdullah Cevdet' in hadisleri oldukları anlamlardan başka anlamlarda yorumlaması ve olmayan hadisler söylemek ihtiyacı hissetmesini, aslında onun Dozy' i olduğundan farklı göstermeye çabası içerisinde olduğunun göstergesi olarak kabul etmektedir.

Müslümanlar aleyhinde iftira boyutunda iddialar içeren bir kitap yazan Dozy, nasıl olur da sadece bunu yapmış olmakla Müslüman ilan edilebilir? Allah' ın birliğini kabul etmeyen, Hz. Peygamber' e çeşitli iftiralarda bulunan, namazdan oruçtan hiç haberi olmayan Hristiyan Dozy, nasıl oluyor da Abdullah Cevdet' e göre Müslümanlardan daha Müslüman sayılabiliyor? Manastırlı, Abdullah Cevdet' in böyle bir iddiada bulunmasının Dozy tarafından bile şaşkınlıkla karşılanacağını söylemiştir.¹⁸⁰

Manastırlı, Abdullah Cevdet tarafından İslam dininin davranışlardan (muamelât) ibaret olan bir din olarak gösterilmiş olmasına karşı çıkmaktadır. Müslümanların dinden anlamış olduğu şeyin sadece namaz kılmak, oruç tutmak olduğunu, diğer din mensuplarının sahip olduğu güzel davranışlar bakımından eksik olduklarını¹⁸¹ iddia etmektedir. Abdullah Cevdet bu iddiasına benzer şekilde “*Bir saat taleb-i ilimde bulunmak bin*

---

¹⁸⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (11 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>. (Erişim: 03.05.2019), s.354.

¹⁸¹ Abdullah Cevdet Müslümanların kavgacı, ahlaksız, barbar vb. olduklarını iddia etmektedir. Bknz. Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (11 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>, (Erişim:03.05.2019) s.388.

*sene ibadet etmekten efdal imiş*¹⁸² şeklinde bir hadisi kendisine delil olarak sunmaya çalışmıştır. Manastırlı, hadisin hem doğru şekli ile kullanılmamış olması hem de zayıf bir hadis olmasından dolayı eleştiride bulunmuştur. Doğrusu “*Hikmet her müminin sil’a-i dâllesi, kaybetmiş olduğu kıymetli bir metası olup onu nerede bulsa almalıdır*”¹⁸³ şeklinde olduğunu belirtmiştir. İlim ile uğraşmakta olan kişi Müslüman dahi olsa, bu ilimden kendisi için hayır ve sevap kazanabilmesi için öğrendiği ilim ile ibadetlerini yerine getiriyor olması gerekmektedir. Manastırlı, Müslüman olmanın getirmiş olduğu sorumlulukları yerine getirmeyen bir kişi, isterse bütün ömrü boyunca İslam hakkında konuşuyor olsun, bundan kendisi için bir hayır gelmeyeceğini söyler.

Kaldı ki Müslümanlar “*Hikmet, her müminin sil’a-i dâllesi, kaybetmiş olduğu kıymetli bir metası olup, onu nerede bulsa almalıdır*” hadisini, hayatlarında zaten uygulamaktaydılar. İslam düşünürleri hiçbir zaman ilim öğrenmekten geri durmamış, ilkçağ filozoflarından beri yapılan ilmî ve felsefî çalışmaları takip etmişlerdir. Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapmadan, önyargılardan uzak olarak ilim ve felsefe ile ilgilenmişlerdir. Bu sebeple Müslümanları gaflet içerisinde, barbar bir toplum olarak gösterip, Dozy’nin içerisinde bulunduğu Avrupa toplumunu medeni bir toplum şeklinde göstermeye çalışmak ilmî hakikatler ile uyuşmamaktadır.¹⁸⁴

---

¹⁸² Abdullah Cevdet Müslümanların kavgacı, ahlaksız, barbar vb. olduklarını iddia etmektedir. Bknz. Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (11 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>, (Erişim: 03.05.2019) s.355.

¹⁸³ Abdullah Cevdet Müslümanların kavgacı, ahlaksız, barbar vb. olduklarını iddia etmektedir. Bknz. Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (11 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-mufteriyanenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>, (Erişim: 03.05.2019) s.355.

¹⁸⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, “*Tarih-i İslamiyet Namıyla Neşr Olunan Risale-i Müfteriyanenin Cerh ve İntikadına Dair 2*”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.73, (27 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5656/10055>. (Erişim: 03.05.2019), s.321.

2.3. Manastırlı' nın Dozy Hakkındaki Değerlendirmeleri

Manastırlı, Dozy' nin Tarih-i İslamiyet kitabında ortaya atmış olduğu iddiaları incelemiş, bunların kesinlikten uzak ve Dozy' nin yorumlarından meydana geldiğini söylemektedir. Dozy hangi konu ile alakalı olursa olsun İslamiyet ve Kuran-ı Kerim hakkında işitmiş olduğu her türlü yanlış iddiaya hakikat muamelesi yapmıştır. Hiçbir iddiaya şüphe ile yaklaşıp, bilim insanına yakışır bir incelemeye tabi tutmamıştır. Bu konuda Manastırlı, Dozy' nin Araplar hakkındaki aslı olmayan iddialarına örnekler vermiş ve bunları bilimsel ve akli ilkeler ile reddetmiştir. Bunları bir sonraki başlıkta açıklayacağız.

Dozy' nin sözde bilimsellik iddiası ile İslam dininin tüm kutsalları hakkında ortaya atmış olduğu iddialar, onun Protestan inancının sonuçlarıdır. Esasında Manastırlı, Dozy gibi İslam dini hakkında iddialarda bulunanlara karşı cevap verilmesinin Müslüman âlimlere yakışmayan bir davranış olduğunu belirtir. Fakat bununla birlikte İslam Tarihi kitabının gençler arasında yaygınlaşmasından dolayı, Müslümanların bu düşüncelerden etkilenmemesi için cevap vermeye gerek duyduğunu açıklamıştır.¹⁸⁵ Manastırlı' ya göre Dozy, Doktorluk unvanı arkasına saklanarak her türlü yanlış iddialar bilimsellik adı altında insanlara sunmuştur. Dozy' nin ve Batılı düşünürlerin İslam dini hakkında fikirlerini belirtirken yapmış oldukları şey şundan ibarettir ki; Kuran' da mevcut veriler kendi kutsal kitaplarındaki bilgiler ile uyuştuğunda, Kuran' ın onlardan alınmış bilgiler ile oluşturulmuş olduğunu iddia ederler. Eğer kendi kitaplarındaki bilgilere ters düşen bir beyan bulunursa bu sefer Kuran' ın beyanlarını hakikat olmamakla itham ederler. Kendi kitaplarında mevcut olmayan şeylere sahip olduğu zamanda ise onları değerli görmezler.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 13*, Sırat-ı Müstakim, c.4, S.84 , (14 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5667/10066>, (Erişim: 03.05.2019), s.97.

¹⁸⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 13*, Sırat-ı Müstakim, c.4, S.84 , (14 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5667/10066>, (Erişim:03.05.2019),s.98.

Dozy' nin hiçbir delile dayanmayan sözler etmesi, muhatabı olan dine hiçbir söz hakkı vermeyip yalnızca o dine saldırmak şeklinde sözler sarf etmesinden dolayı Manastırlı, Dozy' nin bilimsellikten uzak ve bilim adamına yakışmayan bir davranış içerisinde bulunduğunu, gerçekliği olmayan sözler söylemekten başka bir faaliyette bulunmadığı düşüncesindedir.¹⁸⁷

2.3.1. Araplar Hakkındaki İddialar

Manastırlı, Dozy' nin kitabına Arapları anlatarak başlaması ve başlangıçta masum ve tarafsız bir değerlendirme yapıyor gibi gözükmüş esas amacını daha sonra ekleyip kendisi açısından açıkgozlülük yaptığını düşünse de aslında söylemiş olduğu çelişik ifadeleri ile esas niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Mesela, Dozy, Arapların bağımsızlığa düşkün, yeme ve giyinme alışkanlıklarının sade, misafirperver insanlar olduğunu söylemekle birlikte intikamcı, merhametsiz ve hiçbir zaman barış yanlısı olmayan bir toplum oldukları yönünde düşüncelerini eklemiştir. Başlangıçta göstermeye çalıştığı tarafsız duruşunu sonuna kadar devam ettirmemiştir. Dozy kitabını yazarken daha başlangıçta Araplar hakkındaki açıklamalarında çelişik ifadelerde bulunarak kitabın sonuna kadar yapacak olduğu yanlış beyanlarının sinyallerini vermiştir.¹⁸⁸

Dozy, Arapların cahiliye dönemindeki dini inanışları hakkında birtakım iddialarda bulunuyor. Arapların sahip oldukları tanrı kavramının, insanla özdeşleşmiş bir şekilde, insan gibi bir surete sahip olan varlık olarak kabul edildiğini iddia etmektedir.¹⁸⁹

---

¹⁸⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 13*, Sırat-ı Müstakim, c.4, S.84 , (14 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5667/10066>, (Erişim: 03.05.2019), s.99.

¹⁸⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 04.05.2019), s.43

¹⁸⁹ Dozy, Tarihi İslamiyet, s.10.

*"Onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, mutlaka "Allah" diyeceklerdir. De ki: "Bütün övgüler Allah' a mahsustur"; ama onların çoğu bilmez."*¹⁹⁰

Manastırlı, Dozy' nin, Arapların sahip olduğu yaratıcının varlığına dair inanışları ile alay ederek kendisinin yaratıcıyı reddeden maddeci bir düşünceye sahip olduğunu ispat etmektedir. Yaratıcının varlığını reddeden bir kimsenin peygamberlik, vahiy gibi konulara inanması zaten beklenemez.¹⁹¹

Cahiliye Döneminde inanç sistemine baktığımızda Hz. İbrahim' den beri süregelen tek tanrılı bir inanç yanında putlara tapan insanların da olduğu bilinmektedir. Aslında Arapların İslamiyet' ten önce dini inançla kuvvetli bir bağı bulunmamaktadır. Dini inançlar ancak toplumda saygınlık kazanmak ve bazı ticari çıkarların korunması amacıyla kullanılmaktadır. Melekleri, cinleri, yaptıkları putları Allah ile aralarında bir aracı olarak görmekteydiler.

"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"
*"Hayır! Onlar sadece, "Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz" dediler".*¹⁹²

İslamiyet' in gelişi ile birlikte ilk olarak bu anlayış değiştirilmiştir. Çünkü İslamiyet'te ilk kabul, tevhit inancıdır. Allah' ın varlığına ve birliğine inanmak İslamiyet açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Hz. Peygamber, Allah ile insanlar arasındaki tek elçidir ve görevi Allah' ın emirlerini insanlara bildirmektir. Bunun ötesinde Allah ile insanlar arasındaki ilişkiye herhangi bir müdahalesi bulunmamaktadır.¹⁹³

Araplar putperest inançlarının ardında aslında Allah' ın varlığına da inanmaktadırlar. Fakat içinde buldukları bozuk inançlar gereği putları

---

¹⁹⁰ Lokman Suresi, 25. Ayet, Ayet <https://kuran.diyabet.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri>. (Erişim: 10.05.2019)

¹⁹¹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim: 04.05.2019), s.77.

¹⁹² Zuhuf Suresi, 21-22. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyabet/zuhuf-suresi>, (Erişim:12.05.2019)

¹⁹³ Manastırlı, *Hak ve Hakikat*, s.100.

Allah ile kendi aralarında bir aracı olarak görmekteydiler.¹⁹⁴ Manastırlı bu durumun sebebi olarak henüz İslam dininden haberdar olmamalarını göstermiştir. O dönemde birçok dinde de olduğu gibi inançlarında bir takım bozukluklar mevcut durumdaydı. İslam dininin Allah'ın varlığı ve birliğine dair getirmiş olduğu akli deliller ile sahip oldukları bu bozuk anlayışlar düzeltilmiştir.¹⁹⁵

Eğer Dozy'nin söylemiş olduğu gibi dini duyguları zayıf bir toplum olsalardı, o zaman putlara da herhangi bir değer vermemeleri gerekirdi. Bu insanlar içlerinde bulunan yücelik duygusunu putlar ve yahut başka şeylere olan bağlılıkları ile yansıtmaktadırlar. Atalarından kendilerine miras kalan putlara sahip çıkmaları da manevi değerlere sahip olduklarının göstergesidir.

2.3.2. Haniflik Dinine Yapılan Eleştiriler

Arapların putlara olan inancının zayıf olması ve tam bir itaate sahip olmamalarından yola çıkarak Dozy, Arapların dini inancı zayıf bir toplum olduğu iddiasında bulunmuştur. Dozy, Arapların putperest inancının dışında sahip olduğu Haniflik dininin tam olarak Araplara uygun derecede basit bir din olduğunu söylemiştir. Bu dinde eksik olan şeyler, ilahi bir kitap, dini kurallar, düzenli bir inanç sistemi ve ilahi bir yaratıcı tarafından onaylanması gerektiğini söyleyip daha sonra bunların Hz. Muhammet tarafından İslam dinine dâhil edildiğini söylemektedir.¹⁹⁶ Dozy'e göre Hz.

---

¹⁹⁴ Lokman Suresi - 25-29. Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri>. (Erişim: 05.05.2019)

¹⁹⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.82, (30 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97633/tarih-i-islamiyet-nami-mustearıyla-doktor-dozy-nin-turkceye-mutercem-risalesine-karsi-reddiye-11> (Erişim: 05.05.2019), s.58.

¹⁹⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.90, (26 Mayıs 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5673/10072>, (Erişim: 05.05.2019), s.219.

Peygamber, Haniflik inancını İslamiyet şeklinde kendine has bir din şekline dönüştürüp, ona bir takım ruhani varlıklar eklemiştir.¹⁹⁷

Haniflerin dini, sade ve basit bir dindi. Ancak yeni ortaya çıkmış bir şey değildi. Hz. İbrahim' den beri süregelen, ilahi yaratıcıyı bulma arayışı bu toplumda hep olmuştur. Ancak bu din zaman içinde bozulmalara uğrayarak sadece ilahi varlığın birliğine inanan bir din şeklinde kalmıştır. İnsan için sonsuz mutluluğu sağlayabilecek bir din haline gelebilmesi için Dozy' nin ifade ettiği şekilde bir sisteme sahip olması gerekmektedir. Ancak Dozy' nin de kabul ettiği bu sistemin gerçekleştirilebilmesi öyle sıradan bir olay olmayıp ancak ilahi bir yardım ile gerçekleştirilebilecek olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Dozy ise bu durumu, Hz. Peygamber' in İslam dinini oluştururken Haniflik dinini taklit etmiş olduğu şeklinde kullanmaya çalışmaktadır.¹⁹⁸ Manastırlı ise Dozy' nin bu yaklaşımını Hz. Muhammed' in ortaya koyduğu dini inanç sisteminin önemini kavrayamamış olmasından kaynaklandığı şeklinde değerlendirmiştir.

İslamiyet' ten evvel gönderilmiş olan dinlerin hepsi hak dindir ve peygamberleri de hak peygamber olarak İslam düşüncesinde kabul edilmiştir. İster Hristiyanlık olsun ister Yahudilik ya da Haniflik, bunların her birisi bir peygamber ile gönderilmiş ilahi dinlerdir. Orijinal hallerinin İslam düşüncesi ile zıt düşen herhangi bir açıklaması olmayacağı Müslümanlar tarafından kabul edilmiş bir hakikattir. Dozy, İslam dinini bu dinlere benzetmekle yanlış bir şey yapmamaktadır. Yanlışla düştüğü nokta, Hz. Peygamber' in İslamiyet' i bu dinlerden öğrenmiş olduğu yönündeki iddiaları ile hem İslam dinini hem de Hz. Peygamberi aciz göstermeye çalışmasıdır.

---

¹⁹⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.90, (26 Mayıs 1910),<http://katalog.idp.org.tr/pdf/5673/10072>, (Erişim:05.05.2019), s.220.

¹⁹⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.90, (26 Mayıs 1910),<http://katalog.idp.org.tr/pdf/5673/10072>, (Erişim: 05.05.2019), s.220.

2.3.3. İslam Dininin Özgün Olmadığı İddiası

Dozy' e göre İslam dininin tebliğ edilmiş olduğu dönem, insanlığın en zorlu süreçlerinin yaşanmakta olduğu bir dönemdir. Bu dönemde dünya üzerinde yaşanan çatışma ve savaşlar halkları zor durumlara sokmuştur. Bizans ve İran İmparatorlukları arasında, dünya üzerinde hâkimiyetlerini artırmak için çeşitli çatışmalar ve savaşlar yaşanmaktadır. Her iki ülke ekonomik olarak zengin ve gösterişli bir dönemde iken halkın büyük çoğunluğu fakir ve ezik durumda yaşamaktadır.¹⁹⁹

Mevcut olan dinlerin toplumdaki bozulmanın önüne geçememiş olması, toplumun yeni kurallara ve reformlara ihtiyaç içerisinde olduğunun en önemli göstergesidir. İslam dini tam da böyle bir ihtiyacın bulunduğu dönemde ortaya çıkmıştır. İslam' ın bir din olarak ortaya çıkışı, insanların nazarında hayret uyandıracak kadar hızlı olmuş ve bu din dünyanın her tarafında yayılım göstermiştir. İçerisinden çıktığı Arap toplumunda ahlaki açıdan olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Manastırlı, yaşanan tüm bu durumlar karşısında Dozy gibi düşünürlerin bu hakikati inkâr etmek yerine hiç olmazsa buna hayret etmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁰⁰

Manastırlı, Dozy' nin, Hz. Muhammed' in İslam dinini daha evvel başkalarından işittiği ve buradan yola çıkarak kendisinin yeni bir din iddiasında bulunduğu iddiasına bulunmuştur. Buna göre Hz. Muhammed' in peygamberliğinin ilahi bir kaynağı olmayacaktır. Peygamberlik ile ilgili herhangi bir şüphenin oluşması, İslam dini hakkında yanlış fikirlere sebebiyet vereceği gibi Kuran' ın diğer dinlerden düzenlenerek oluşturulmuş olması da Hz. Muhammed' in peygamberliğinin sahte olduğu gibi yanlış fikirlerin ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Dozy, İslam dinini mucizelerden yoksun ve diğer dinlerin sahip olduğu bilgilerin yeniden düzenlenmesi şeklinde ortaya koyulmuş bir din olduğu

---

¹⁹⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 05.05.2019), s.42.

²⁰⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 05.05.2019), s.42.

iddiasındadır.²⁰¹ Ancak bunu yaparken Dünya' nın İslam' dan önce içinde bulunduğu halleri görmezden gelinmektedir. Avrupa' da ruhani lider olarak kabul edilen kişilerin insanlar üzerinde kurmuş olduğu baskıcı ve zorba otoriteler sebebiyle ilmi alanda ilerlemeler durmuş, ahlaki olarak yozlaşmalar yaşanmıştır. Din bu kişilerin menfaatleri ve istekleri doğrultusunda yaşanan bir durum halinde gelmişti. İslamiyet'in insanlara bildirilmesinden sonra hem Arap toplumu hem de dünyada benzeri bulunmayan iyileşmelerin yaşandığı görülmüştür.²⁰²

Manastırlı, Dozy ve onun gibi düşünen Avrupalı düşünürlerin, İslamiyet aleyhinde ortaya atmış oldukları her türden iddianın arka planında, İslam' ın dünya üzerinde kazanmış olduğu başarıların bulunduğunu söylemektedir. Hristiyanlığın tüm Avrupa' da büyük bir otoriter güç olarak durduğu ve hızlı bir yayılma faaliyeti içinde bulunduğu zaman diliminde İslam dini ortaya çıkmış ve başarılı bir şekilde insanlara etki etmeye başlamıştır. Manastırlı' ya göre bu durum, Dozy gibi sözde tarafsız Avrupalı düşünürlerin İslamiyet'e karşı yanlı görüşler ortaya koymalarının en ciddi sebeplerindendir.²⁰³

“İslam dini kadar az asliyeti olan bir din yoktur”²⁰⁴ iddiasında bulunan Dozy, bunu İslam' ın sahip olduğu kuralların diğer semavi dinler ile benzerliklerinin bulunması sebebiyle söylemektedir. Manastırlı, bu durumun İslam dini için olmasının mecburi bir durum olduğunu söylemektedir. Zira böyle olmasaydı, kendisinden önce gelmiş olan semavi dinleri inkâr etmiş olurdu. Oysaki İslam dini kendisinden önce gelmiş olan tüm semavi dinleri bozulmamış halleri ile kabul ve tasdik etmek üzere

---

²⁰¹Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 9*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062>, (Erişim: 04.05.2019), s.23.

²⁰² Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 9*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062> , (Erişim: 04.05.2019), s.24.

²⁰³ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 05.05.2019), s.43.

²⁰⁴ Dozy, *age*, s.103.

gelmiştir. Bu duruma şüphe ile değil aksine doğruluğunu ispat eden bir delil olarak bakılması gerekmektedir.²⁰⁵

2.3.4. Kuran Hakkındaki İddialar

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilahi bir boyutunun olmadığı yönündeki iddialardan sonra en çok bahsedilen bir diğer husus Kuran'ın ilahi bir boyutunun olmayıp onun Hz. Muhammed' in fikirlerinden oluştuğu iddiasıdır. Buna göre Dozy, Kuran' ın Hz. Muhammed tarafından Yahudi ve Hristiyanlar' ın dinlerini zaman içerisinde küçük kısımlar şeklinde öğrenip bunları kendi zihninde tekrar düzenleyip eklemeler yaparak, insanlara yeni bir din gibi sunmaktan ibaret olduğunu iddia etmektedir.²⁰⁶ Manastırlı ise Kuran' ın ilahi bir kitap olduğu ve ancak Allah' ın yardımı olmaksızın onun vücut bulmasının mümkün olmadığını dile getirmektedir. Manastırlı bu iddiayı çeşitli sebeplerden dolayı mümkün görmemektedir.

Birincisi, İslamiyet' in ilan edildiği dönemde, Mekke' de samimi Hristiyan ve Yahudiler bulunmamaktadır. Dini inanışları yozlaşmış ve sadece isim olarak mevcut bulunmaktadır. Samimi olarak inanan insanlar varsa da bunlar toplumun en aşağısında görülen sıradan insanlardan ibarettir. Manastırlı, bu insanların Kuran ayetlerindeki manaları anlamaktan uzak olduklarını ve bu sebeple mezkûr insanlardan herhangi bir ayetin öğrenilmiş olma ihtimalinin gerçekçi olmadığını ifade eder.²⁰⁷

İkincisi, Manastırlı İslam dinine ait bilgilerin Yahudi ve Hristiyanlığa göre oldukça net ifadelerle sahip olduğunu, bu sebeple aralarında bir benzerlik bulunmadığını düşünür. Eğer gerçekten Kuran'ı, Dozy' nin iddia ettiği şekilde oluşturmuş olsaydı, Hristiyanlık ve Yahudilikte mevcut bulunan efsane ve hurafelere benzer ifadelerin Kuran' ın içerisinde de

---

²⁰⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Nami Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 05.05.2019), s.43.

²⁰⁶ Dozy, *age*, s.101.

²⁰⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet", *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (3 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97573/tarih-i-islamiet-nami-mustearıyla-doktor-dozy-nin-turkce-ye-mutercem-risale-i-menhususine-dair-7>, (Erişim: 03.05.2019), C.3, s.406.

olması gerekirdi. Hz. Muhammet gerçekten bu dinleri taklit ederek bir kitap oluşturmuş olsaydı, bu dinlerin içindeki hurafeleri ve bozulmuş inançların tamamını ayıklayıp sadece hakikat olanlarını kullanacak kadar üstün bir yeteneğe sahip olmazdı. Bu dönemin âlimleri ve dini liderler dahi Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerini bu hurafelerden arındırabilecek güçte değildi. Hz. Muhammet gibi hiçbir eğitim almamış bir insanın böyle bir şeyi başarmış olması, mezkûr dinlerin hurafelerinden temizlenmiş olması şeklindedir. Hiçbir taklidin aslından daha mükemmel bir sisteme sahip olması mümkün değildir. Eğer öyle bir şey mümkünse o dönemde Yahudi ve Hristiyanlar neden bu şekilde taklit bir kitap meydana getirmediler? Buna benzer bir durum söz konusu olmadığı için Manastırlı bu iddiayı geçersiz görmektedir.²⁰⁸

Üçüncüsü, Kuran içerisinde yer alan, geçmiş devirlerde yaşanmış kıssaların yaşandığı yerlerin açık şekilde Kuran’ da belirtilmesi nasıl izah edilebilir? Hayatında Mekke dışına çıkmamış ama dünya üzerinde meydana gelen olayların yerini belirtebilecek coğrafya bilgisini nereden öğrenmiş olabilir? İlahi bir bilgi olmadan böyle bir bilginin Kuran’ da yer alması kabul edilebilir bir durum değildir.

Bu dönemde eski dinler içerisinde insanların merak ettiği bir takım bilimsel sorular hakkında cevaplar mevcut idi. Ancak bu cevaplar bilimsellikten uzak bir nitelikteydi. Günümüzde bilimin gelişmesi ile Kuran’ da bahsedilmekte olan pek çok bilginin bilimsel olarak da doğru olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu bilgilerin hiç birisi eski dinlerde bulunmamaktadır. Aksine onlardan farklı ifadelere sahiptir ve bilimsel gelişmelerin olması ile birlikte sahip olduğu bilgilerdeki doğruluğu da kanıtlanmıştır. Manastırlı, İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri arasında bilime uygun olmaları bakımından bir ayırım ortaya koymuştur. Örneğin, Kuran-ı Kerim Hz. Peygamber tarafından yazılmış bir kitap olsaydı, bu kitabın içerisinde bulunan, bilimin bile çok geç dönemlerde ortaya çıkartabilmiş olduğu

---

²⁰⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (3 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97573/tarih-i-islamiet-nami-musteariyla-doktor-dozy-nin-turkce-ye-mutercem-risale-i-menhususine-dair-7>, (Erişim: 03.05.2019), C.3, s.406

bilgileri okuma yazması olmayan ve hiçbir eğitim almamış olan bir insanın bilmesi mümkün olmazdı.²⁰⁹

Yine doğa olayları ile ilgili Kuran' da verilmiş olan bilgilere bakarsak; Ay' ın kendisinin bir ışık kaynağı olduğuna inanıldığı bir dönemde, Ay' ın kendisinin bir ışık kaynağı olmadığı ve fakat Güneş' ten almış olduğu ışığı Dünya' ya yansıttığı bilgisi Kuran' da bulunmaktaydı. Ayın değişik şekillerde görülmesine (dolunay, ilk dördün, yeni ay, son dördün) ayın hacimsel olarak küçülmesi veya büyümesi şeklinde değil de Güneş' e olan konumunun değişmesi şeklinde açıklanması da Kuran' da bahsedilmekteydi. İnsanların gök gürültüsü, şimşek, gökkuşağı gibi doğa olayları hakkındaki fikirleri²¹⁰ zaten bilimsellikten hurafelerden ibaretti. Ancak Kuran' da bu konularda bilgiler mevcut bulunmaktaydı. Bunlar hiçbir insanın kendiliğinden uydurabilmesi mümkün olmayan bilgilerdir.²¹¹ Kuran' da bilime ait alanlar ile ilgili yedi yüz elliyi aşkın ayetin bulunduğu tespit edilmiştir.²¹²

*"İki denizi kavuşmaları için salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, kavuşmuyorlar."²¹³ "O, iki denizi birbirine salmıştır. Bu; tatlı, susuzluğu giderici, su tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine kavuşmasına engel olan bir perde koymuştur."*²¹⁴

Yukarıda birkaç örnek sunmuş olduğumuz ayetlerden görüleceği üzere insanların Ay' a yolculuk yapması, Cebelitarık Boğazı' nda tatlı ve tuzlu suların birbirlerine karışmaması gibi bilgiler, bilimin ispat etmesinden evvel

---

²⁰⁹Manastırlı, *Hak ve Hakikat*, s.55.

²¹⁰ Bknz, Neml Suresi 27/88, Şems Suresi 91/34, Isra Suresi 17/12.

²¹¹ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet", *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (10 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5662/10061>, (Erişim: 03.05.2019), C.4, s.1.

²¹² Prof. Dr. Fahri Kayadibi, "Kuran'ın Eğitim, Bilim ve Araştırmaya Verdiği Önem", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.14, (2012), <https://dergipark.org.tr/iuilah/issue/978/11002>, (Erişim: 10.02.2019), s.4.

²¹³Kıyamet Suresi, 3-4.Ayet, <https://www.suleymaniyevakfimeali.com/Meal/K%C4%B1yame.htm>, (Erişim:13.05.2019)

²¹⁴Furkan Suresi, 53.Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/furkan-suresi>.(Erişim:13.05.2019)

Kuran tarafından belirtilmiştir. Bahsedilmiş mevzular yalnızca Kuran' ın indirildiği Arap Yarımadası hakkında değil Dünya üzerindeki pek çok alana ait bilgilerden oluşmuş olması aslında Kuran' ın mucizevi ve ilahi özelliğini desteklemektedir.²¹⁵

Bunun yanında Kuran her zaman insanları düşünmeye, araştırmaya sevk etmektedir. İçerisinde ilim ile uğraşan insanlara karşı övgü dolu sözler bulunmaktadır. Kuran' da, “...Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akılselîm sahipleri ibret ve öğüt alır”²¹⁶ ayeti ile bilen insan ile bilmeyen insan arasındaki fark belirtilmiştir.

“... müddet-i muayyene zarfında Rum'un, kavm-i Fars' a galebesi
“Sure-i Rum” ibtidasında ihbar buyurulduğu veçhile zuhur etmişti.
Hâlbuki o sırada kendilerinin gayet-i zaafi ve düşmanlarının kemal-i kuvveti
hasebiyle Rumların galibiyeti asla me'mul edilmezdi.”²¹⁷

Hız. Peygamber gelecekte Rumların Farşlıları yeneceğine dair bir bilgiyi paylaşmış ve o dönemde Farşlıların hem siyasi hem ekonomik olarak güçlü olmaları sebebi ile bu durum pek çok kimse tarafından alayla karşılanmıştır. Ancak zamanı geldiğinde Kuran' da bahsedildiği şekilde Rumların galibiyet yaşadığı görülmüştür.²¹⁸ Hız. Peygamber devlet yönetiminden ve siyasetten uzak yaşamış ve bu konularda bilgi sahibi olmamıştır. Dolayısı ile Hız. Muhammed' in böyle bir konuda bilgi sahibi olması ve bunları yazması mümkün değildir.

Manastırlı açısından Kuran' da anlatılan olaylar dışında, onun sahip olduğu üslup ve düzen o dönemin çok ilerisinde olup Araplarda bile hayranlık uyandıracak özellik taşır. Söz söylemede üstün yeteneklere sahip olan Arap toplumu bile Kuran'daki bu söyleyiş güzelliğinin farkındadır.

---

²¹⁵Fahri Kayadibi, age, ss.12-13-14.

²¹⁶Zümer Suresi, 9.Ayet, , <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Z%C3%BCmer-suresi/4066/8-9-ayet-tefsiri>. (Erişim:13.05.2019)

²¹⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (3 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97573/tarih-i-islamiet-nami-musteariyla-doktor-dozy-nin-turkce-ye-mutercem-risale-i-menhususine-dair-7>, (Erişim: 03.05.2019), s.407.

²¹⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (3 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97573/tarih-i-islamiet-nami-musteariyla-doktor-dozy-nin-turkce-ye-mutercem-risale-i-menhususine-dair-7>, (Erişim: 03.05.2019), s.407.

Kendilerinin en güzel şiirlerinin hiçbirisinde buna benzer bir anlatım bulunmamaktadır. Üstelik hiçbir dönemde Kuran' ın bir benzerini yapma girişiminde bulunmamışlardır. İleri seviyede bir eğitim almamış, okuma-yazma gibi bir temeli dahi yokken Kuran gibi geniş kapsamlı bir kitapta başından sonuna kadar aynı mükemmel düzen içerisinde bir kitap yazabilmek hangi insanın yapabileceği bir iştir? ²¹⁹

Üstelik tüm bu bilgileri verirken toplumun batıl inançlarına karşı yeni bir şeyler ortaya konulmuştur. Hz. Muhammet, eğer ki Kuran'ı kendi aklının ürünü olarak ortaya koymuş olsaydı insanlara karşı bu kadar kararlı bir duruş sergiler miydi? Toplumsal uzlaşa adına onların hoşlarına gidecek, alışmış oldukları şekilde bilgiler vermeyi tercih etmesi gerekmez miydi? Dile getirmiş olduğu bu sebeplerden dolayı Manastırlı, Kuran' ın bir insanın kendi çabası ile oluşturmasının imkânsızlığını ve onun vahiy ürünü bir kitap olduğu düşüncesini ortaya koyar.

2.3.5. Metafizik Varlıklar Hakkındaki İddialar

Abdullah Cevdet, tercüme etmiş olduğu Tarihi İslamiyet kitabına yazmış olduğu önsözde Dozy'nin iddialarına destek oluşturacak, ifadelerde bulunmuştur. Kuran içerisinde tekrar eden insan ve cin kavramlarını Arapların Allah'ı kutsal görmelerinin yanında cinleri ve melekleri de kutsal kabul etmiş olduklarını ve onların bu inançlarının batıl olduğunu göstermeye çalışmıştır. Cevdet, Dozy' nin hiçbir delile dayanmayan sözlerini desteklemeye devam etmiştir.

Kuran' da açık şekilde cinlerin ve meleklerin varlığı hakkında bilgiler verilmiştir. Buna rağmen Dozy, Arapların cinler ve melekler gibi metafizik varlıklara inanmadıklarını iddia etmektedir. Manastırlı açısından bu tarz düşüncelerin bulunması eskiden beri alışıldık bir durumdur. Onun asıl eleştirdiği husus, her fırsatta bilimselliği öne süren bu kişilerin bilimin kuralına riayet etmemesidir. Manastırlı' ya göre akıl ile ispatı mümkün

---

²¹⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (3 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97573/tarih-i-islamiyet-nami-musteariyla-doktor-dozy-nin-turkce-ye-mutercem-risale-i-menhususine-dair-7>, (Erişim: 04.05.2019), s.407.

olmasa da aklın, varlığını kesin olarak reddedemediği varlıkların kabul edilmesi gerekir.²²⁰

Manastırlı insan aklının tüm hakikatleri kavrayabilecek güçte bulunmadığını, aklın kendisi hakkında bile bilmekten aciz olduğu şeylerin varlığına dikkat çekmiştir. İnsan akli ve bilim her zaman varlığın ve eşyanın görünen hakikatleri peşinde olmuştur ve asıl özdeki hakikatleri bilmekte aciz kalmıştır. İnsan akli bu kadar sınırlı bir alanın bilgisine sahip iken onda mevcut olan yaratıcının varlığının bilimsel delillerle ispat edilememesi sebebiyle yadsınması, gerçekte insafa sığmaz.²²¹

Manastırlı, Dozy gibi düşünürlerin bilimsellik anlayışlarının eski materyalist düşüncelerin etkisi altında olmaları sebebiyle yanlış iddialarda bulduklarını söylemektedir. Düşünürümüz esasında metafizik varlıkların akıl ile idrakinin somut delillere sahip olmaması hususunda şüpheye düşülmesini bir ölçüde haklı görmektedir. Ancak birçok insanın hiçbir delile ihtiyaç duymadan bunların varlığına dair bir inancı olmasına karşılık, sırf maddi delillerden mahrum olmasından dolayı akıl dışı olarak ilan edilmesi doğru değildir.²²²

Âlemde insandan farklı özelliklere sahip, daha güçlü ve daha farklı yapıda bulunan varlıkların mevcut olduğunun akli olarak kabul edilebilmesi için illa ki somut delillere ihtiyaç yoktur. Bunun dışında âlemde, insan aklının ve yeteneklerinin üstünde pek çok olaylar meydana gelmektedir. Mesela, ağaçları ve binaları yerinden sökecek derecede şiddetli rüzgârlar, binlerce insanın ölümüne sebep olabilecek yıldırımlar, şiddetli depremler gibi pek çok doğa olayı, bunları meydana getiren ilahi sebebin varlığına ve

---

²²⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim: 06.05.2019), s.78.

²²¹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim: 06.05.2019), s.78.

²²² Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim: 06.05.2019), s.78.

gücüne işaret etmektedir.²²³ Bu doğa olaylarını maddi sebepler ile açıklayamıyor olma acizliğimizden dolayı, onların var olmadığını söylememiz nasıl mümkün değil ise, âlemde bizim aklımızın sınırlarını aşan her durumda onların varlığını reddetmek yine bizim aklımızın acizliğinden kaynaklanmaktadır.

İnsanın biyolojik yapısını düşündüğümüzde, kas gücü sayesinde bir demiri işleyebilmesini sağlayan kasları ve sinirleri, aynı demir ile kendine karşı ufacak bir darbe yapıldığında tahrip olup zarar görecektir. Belki de insan hayatının sona ermesi gibi büyük sonuçlara sebep olacaktır. Bilimsel olarak düşünülecek olsa ufacak bir darbeden etkilenecek olan bir varlığın, kendisinden daha sert ve ağır yapıda olan demire gücünün yetmemesi gerekirdi.

Metafizik varlıkların mevcut olması Manastırlı açısından hiçbir maddi delile ihtiyaç olmaksızın aklî çıkarımlar sonucunda anlaşılmaktadır. Nasıl ki, yeryüzünde binlerce çeşit bitkiler ve hayvanlar, mikroskobik canlılar mevcut bulunmaktadır, o halde gökyüzünde ve yeryüzünde bizim göremediğimiz çeşitli varlıkların olmasında aklî olarak herhangi bir imkânsızlık bulunmamaktadır.²²⁴

2.4. Hz. Muhammed’i n Şahsiyeti ile İlgili İddialar

2.4.1. Hz. Peygamberin Doğumu Hakkındaki İddialar

Hz. Muhammed’ in doğum tarihi Dozy ve onun ile aynı amaçta olan bazı tarihçiler tarafından kesin olarak belli olmayan bir durum olarak

---

²²³ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim:06.05.2019) , s.79.

²²⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim: 06.05.2019), s.79.

aktarılmaktadır. Ancak Kuran ve diğer İslami kaynaklar aracılığı ile İslam âlimleri bu iddianın doğru olmadığını ortaya koyar.²²⁵

Hız. Peygamber' in doğumundan elli gün öncesine kadar Mekke' yi ele geçirmek, Kâbe' yi yıkmak maksadı ile Ebrehe, fillerden oluşan ordusu ile Mekke üzerine saldırıya geçmiştir. Bu saldırı Ebrehe ve ordusu için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun sebebi, nasıl olduğu bilinmeyen Ebabel kuşlarının ağızlarındaki taşları fillerin üzerine atması ve ordunun ilerleyemeyip geri çekilmek zorunda kalmasıdır. Bu olayın yaşanmasından sonra Rebiül-evvelin on ikinci Pazartesi gününde Hız. Peygamber dünyaya gelmiştir.²²⁶ Fil vakası İslam tarihi kaynaklarında anlatılan sağlam kaynakları olan olaylardandır. Henüz İslam dini ilan edilmediği için herhangi bir düşmanlık sebebiyle değiştirilmiş olma ihtimali olmayıp sadece Müslümanların kaynaklarında değil farklı kaynaklarda da aynı şekilde anlatılmaktadır.

2.4.2. Nübüvvetin İlahi Olmadığı ve Mucizelerin Bulunmadığı İddiası

Manastırlı, Hız. Muhammed' in ne peygamberlikten önce ne de sonra diğer dinlerden ya da herhangi bir kişiden bu bilgileri duyarak sahte bir peygamberlik iddiasında bulunma ihtimalinin olmadığını değerlendirmiştir. Hız. Muhammed' in kendisine peygamberlik müjdelendiği vakte kadar okuma ve yazma bilmediği bilinmektedir. Ancak buna rağmen Kuran gibi kapsamlı bir kitabın hiçbir eğitim almamış biri tarafından, kendi düşünceleri ile ortaya konulduğu iddia edilmiştir. Manastırlı, sırf Kuran' ın ifade ediş ve söyleyiş güzelliklerini inceleyen bir kişinin bile onun bir insan tarafından meydana getirilmiş olamayacağını anlamasını mümkün kılacak derecede

---

²²⁵Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 19*, Sırat-ı Müstakim, c.4, S.91 , (2 Haziran 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5674/10073>, (Erişim: 07.05.2019) s.236.

²²⁶Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 19*, Sırat-ı Müstakim, c.4, S.91 , (Erişim: 07.05.2019) (2 Haziran 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5674/10073>, s.237.

güzelliklere sahip olduğunu belirtmiştir.²²⁷ Eğer ümmi bir insan böyle bir kitap meydana getirebiliyorsa o zaman bu ilahi bir yardım aldığının göstergesi olur ki bu durumda bizi nübüvvetinin sahih olduğu noktasına götürür.

Hız. Muhammed' in okuma yazma bilmiyor olmasından dolayı Kuran' ın onun kendi düşüncelerinden oluşmuş olması ihtimalinin bulunmadığına tatmin olan insanların bazıları, bu kez kendisi dışında ona bu bilgileri anlatan bir öğreticinin bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu ihtimal Manastırlı tarafından akli gerekçeler ile zayıf bir iddia olarak ispat edilmiştir. Hız. Muhammed hayatının nerdeyse tamamını Mekke dışına çıkmadan geçirmiştir. Mekke' de yaşadığı dönemde halk ile iç içe olmuş, ticaret gibi işlerle uğraşmıştır. Mekke' de ona bu bilgileri öğretecek bir kimse olsa idi bu durum başka insanlar tarafından da bilinirdi. Hiç kimse bilmesede dahi peygamberliğin ilan edilmesinden sonra da bu insan ile görüşmesi gerekli olurdu. Bu durumların hiç birisi olmasa bile böyle önemli bir başarı sağlanmasından dolayı öğreten kişinin başka insanlara bu konu hakkında bir şeyler anlatması söz konusu olurdu.²²⁸

Mekke' nin dışında herhangi bir rahipten ya da benzeri bir kişiden dinleyerek bu bilgilere sahip olması Manastırlı tarafından oldukça zayıf bir ihtimal olarak görülmüştür. Çünkü Hız. Peygamber hayatı boyunca birisi çocukluk zamanlarında diğeri de yirmi beşli yaşlarda olmak üzere sadece iki sefer Şam' a gitmesi dışında başka yerlere seyahati olmamıştır. Bu kadar birbirinden uzak zaman aralıklarında bir şeyler öğrenip bunları aklında tutması Manastırlı tarafından bir insan zekâsının imkânı dâhilinde görülmemiştir.²²⁹

---

²²⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim:05.05.2019), s.48.

²²⁸Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 05.05.2019), s.44.

²²⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 6*, Sırat-ı Müstakim, C.3, S.77, (25 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5660/10059>, (Erişim: 03.05.2019), s.387.

Hz. Muhammed' in ortaya koyduğu kitabın kaynağı bir öğretmen olsaydı, bunun ilk önce etrafındaki insanlar tarafından fark edilmiş olması gerekirdi. Bu öğretici, o dönemin dini inanışlarına hiç benzemeyen böyle bir kitabı nasıl yazabildi? Ne Yahudilik ne Hristiyanlık ne de putperest inanışlardan uzakta kendine has bir felsefesi ve sistemi olan bir kitabı yazabilecek kadar yetkin bir kişinin o dönem insanları tarafından tanınıyor olması gerekirdi. Bu ihtimalden bahsettikten sonra herhangi bir şekilde bir öğretmenden bu bilgilerin duyulmuş olduğunu var sayalım; o halde bu kadar dikkat çekici bir dini oluşturacak kadar kabiliyetli bir insan neden kendisini hiçbir zaman açığa çıkartmadı? Okuma ve yazması olmayan, hayatı çeşitli acılarla geçmiş Hz. Peygamber' i bu kadar uzun süre eğitip neden bu kadar zahmet çekmiş ve onca zaman beklemiştir? Kendisinin bilgisi dâhilinde oluşturulmuş olan bu kitabı en iyi anlatacak olan yine yazan kişi değil midir? Bu kitabı insanlara bildirmek için bir aracıya ihtiyaç duyduğunu var saysak bile kendisini neden bu dinin gerisinde tutmuş ve hiçbir zaman kendisi hakkında insanlara bir malumat vermemiştir.²³⁰

Hz. Muhammet içinde yaşadığı toplumun ahlaki olarak ne kadar saldırgan bir yapıda olduğunu bildiği halde, ailesinin birçoğunu kaybetmiş ve kendisini koruyacak kimsesi olmadığı bir dönemde ilahi bir destek olmaksızın yeni bir din iddiası ile ortaya çıkıp insanların öfkelerini üzerine çekme cesaretini nasıl gösterebilmiştir? Hem de sonucunda bir başarı sağlayabileceği kesin olmayan bir durumda. Manastırlı bu bakımdan Hz. Peygamber' in böyle bir cesaretle bulunabilmesini onun hem ilahi buyrukları iletmesi hem de davasının sonucunda mutlaka başarıya ulaşacak olduğundan emin olması ile açıklamaktadır.²³¹ Yani kendisi peygamberliğinden emindir ve bundan dolayı gözü kara bir şekilde her şeyi

---

²³⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 6*, Sırat-ı Müstakim, C.3, S.77, (25 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5660/10059>, (Erişim: 03.05.2019), s.387.

²³¹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 6*, Sırat-ı Müstakim, C.3, S.77, (25 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5660/10059>, (Erişim: 03.05.2019), s.388.

göze alabilmiştir. Bu sayede düşmanlarının kendisine karşı düzenlediği suikastların tamamından muhafaza edilmiştir.

Hız. Muhammet, peygamberlik yaşına gelinceye kadar hiç kimseye peygamberlik ile alakalı sözlerde bulunmamıştır. Eğer kendisi önceden böyle bir dinin ilanı için bir plan yapmış ya da bu planın bir parçası olmuş olsaydı insanları yavaş yavaş bu fikre ısındırma düşüncesinde bulunurdu. En azından en yakınları ile böyle bir bilgiyi paylaşması gerekirdi. Herhangi bir ilahi yardım bulunmaksızın sadece dinleyerek Kuran ayetlerini ezberinde tutması da mümkün olmazdı.²³²

Zira Hız. Peygamber nübüvvetin kendisine müjdelendiği zamanda büyük bir şaşkınlık yaşamış, bir süre olanlara anlam verememiştir. Durumu eşi Hız. Hatice ile konuşana kadar da kendisi olup bitenin şaşkınlığını üzerinden atamamıştır.

İslam dininin herhangi bir dinden istifade ederek meydana getirilemeyecek oluşu hakkında Manastırlı' nın akli delillerini yukarıdaki gibidir.²³³ Dozy, Hız. Muhammed' in getirdiği herhangi bir mucizenin bulunmadığını söylemiştir.²³⁴ Manastırlı ise Hız. Peygamber' in hiçbir zaman mucizeler meydana getirme iddiasında bulunmadığını ve meydana gelen mucizevi halleri insanları getirdiği dine inandırmak amacı ile kullanmamış olduğunu söylemektedir. Hız. Peygamber, nübüvvetinin tek mucizesi olarak Kuran' ı göstermiştir. Kuran dışından herhangi bir mucize iddiasında bulunmamıştır. Kuran' ın mucizevi bir kitap olduğuna inanmayanlara ise onun en kısa ayetine benzer herhangi bir söz ortaya koymaları teklifinde bulunmuştur. Kuran dışında herhangi bir mucizevi olay

---

²³² Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 6*, Sırat-ı Müstakim, C.3, S.77, (25 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5660/10059>, (Erişim: 03.05.2019), s.387.

²³³ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 05.05.2019), s.43.

²³⁴ Dozy, *age*, s.110.

için kendisinden bu kadar emin olup böyle bir meydan okumada bulunmamıştır.²³⁵

*"De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."*²³⁶

Hiz. Muhammed' in peygamberliğine inanmayan pek çok müşrik zaman zaman ona açıktan bir mucize göstermesi karşılığında kendisine iman etme teklifinde bulunmuştur. Bu durum karşısında Hiz. Peygamber mucizelerin sadece Allah' ın izni ile meydana gelebileceğini, kendisinin bir insan olmasından dolayı mucize meydana getirme yetkisi bulunmadığını ifade etmiştir.²³⁷

*"Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: "Mucizelere ancak Allah'a aittir." Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"*²³⁸

Manastırlı, Kuran' da çeşitli ayetlerde defalarca tekrar edildiği üzere Hiz. Muhammed' in peygamberliğinin ispat edilmiş olduğunu dikkat çekmiştir. Eğer Kuran, Hiz. Peygamber açısından mucize hükmünde görülmemiş olsaydı, kendisine bildirildiğini söylediği Kuran' ı insanlara ilahi bir hikmet olarak sunarken çekimser kalması, başına gelen zorluklarda kolaylıkla pes etmesi gerekirdi. Ancak o çekimser kalmak bir yana içinde bulunduğu dönemde var olan bozulmuş ve yozlaşmış dini inanışlara karşı açık bir mücadele başlatmıştır. Bu davada hiçbir eğitimi olmayan bir insanın kendisinden bu kadar emin olması Kuran' ın sahliliğini ve ilahiliğini

---

²³⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye* 9, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062>, (Erişim: 04.05.2019), s.22.

²³⁶ Araf Suresi, 158. Ayet, , <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/292/285-286-ayet-tefsiri>. (Erişim:15.05.2019)

²³⁷ Kehf Suresi, 110.Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyamet/kehf-suresi>, (Erişim:15.05.2019)

²³⁸ Enam Suresi, 109.Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyamet/enam-suresi>, (Erişim:20.12.2018)

desteklerken Hz. Peygamber' in de mucizesi hükmünde olmuştur.²³⁹ Manastırlı, Hz. Peygamber' in kendisinden önce gelmiş olan ilahi dinler ve peygamberlerinin sahip olduğu temel inanışların İslam dininde de mevcut olmasının onun peygamberliğinin ilahi yanının ispatı olarak görmektedir. Bu sebeplerden dolayı Manastırlı, peygamberliğinin Kuran' da belirtilmesini en büyük mucize ve ilmi delil olarak görüp Kuran' ın başka hiçbir mucizeye gerek bırakmadığını belirtmektedir.²⁴⁰

“...Batılı kültürel değerlere İslam dünyasında meşruluk kazandırabilmek için dini unsurların, inançların batılı standartlara göre uyarlanması, törpülenmesi veya ortadan kaldırılması zarureti ortaya çıktı. Bu çerçevede modernleşme ve ıslahat bir alma mekanizmasından çok karşılıksız verme muamelesi haline dönüşmüştür.”²⁴¹

Burada şöyle bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Manastırlı ve o dönemin kimi düşünürlerince mucizeleri, insanların akılları ile anlaşılan bir duruma dönüştürmek için modern bilimin imkânlarından faydalanarak mucize kelimesi ile bağdaştırılamayacak açıklamalarda bulunulmuştur. Muhammed Abduh' un, Ebrehe' nin ordusunu kuşların mikroplar dökerek bunu başardıklarını söylemesi bunun bir örneğidir. Hz. Peygamber' in suya ihtiyaç olduğu vakit ellerini bir miktar suyun üzerine koyduğunda parmaklarından sular fişkırdığı olayları anlatılmaktadır. Bu durum Manastırlı gibi düşünürler tarafından şaşırılmayacak bir olay olarak görülmektedir. Allah' ın izni ile Hz. Peygamber elini suya değdirdiğinde suların yerden fişkırdığını ama ellerinden fişkııyor gibi gözükebileceğini söyleyerek olayları akli bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.²⁴² Aslında bu düşünürlerin yapmış oldukları açıklamaların temelinde, mucizelerin geçmişte kalmış bir şey olduğu ve artık görülmeyecek olduğu düşüncesi

---

²³⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye* 9, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062>, (Erişim: 04.05.2019), s.23.

²⁴⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye* 9, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062>, (Erişim: 07.05.2019), s.23.

²⁴¹ İsmail Kara, ‘İslam ve Pozitivizm’, s.42

²⁴² Cimri, ‘Risale-i Hamidiyye’, s.50.

bulunmaktadır. İslam gelmeden evvel insanların imanlarının oluşmasını sağlayacak bir şeyler gerekmekteydi ve mucizeler bu amaç için oluşmaktaydı. Ancak İslam' ın yaygınlaşması ile birlikte insanlar artık ihtiyaç duyulan iman hissine sahip olmuşlardır. Bu sebeple mucizelerin artık insanların imanına bir katkıda bulunamayacağını aksine mucizelerin önemini yitirmiş olduğu düşünülmektedir.²⁴³

Manastırlı bu durumu Auguste Comte' un üç hal konuna benzetmektedir. İslam dininin ilan edildiği ilk zamanları insanlığın çocukluk dönemleri olarak görmüştür. Bu dönemde çocukların bazı durumları anlayabilmesi için, onların duyularına hitap eden şekilde konuların anlatılması gerekir. Ama yaşları büyüdükçe artık duyulara dayalı olan değil akla dayalı olan şeyleri kavramak daha cazip gelmeye başlar. Gençlik döneminde de çocukluk çağındaki kadar olmasa da yine de duyulardan etkilenme oldukça yüksektir. Ancak insanlığın olgunluk çağı, şuan İslam dininin içinde bulunduğu dönemdir. Artık kendisini açıklamada belli bir aşamaya gelmiştir ve akli deliller daha tatmin edici olmaktadır. Bu sebeple mucizelerin hislere konu olanlarının insanlığın çocukluk zamanlarında kaldığını, bu sebeple akli mucizelere ağırlık verilmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur.

Buna göre Manastırlı'nın Dozy ve onun gibi düşünörlere karşı İslamiyet' i akli deliller ile açıklamaya çalışması, mucize özelliği gösteren bazı olayların sanki yokmuş gibi anlaşılmasına sebep olmaktadır. Manastırlı'nın yansıtmaya çalıştığı akla ve mantığa uygun mucizeleri bulunan bir peygamber tasavvuru vardır. Bu çizginin dışına çıkacağını düşündüğü olaylar karşısında bunları akla uygun şekilde açıklamaya çalışması, mucize niteliğinde olan olayların basitleştirilmesine ve değersiz gözükmesine sebep olmaktadır. Mesela Ebrehe' nin ordusunu Ebabel kuşlarının yenmesi olayının ele alınışına bakalım. Kuran' da Fil Suresi' nde yer eden bu olayı aklın yardımı ile açıklamaya çalışmıştır.

‘Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne ebabel kuşları gönderdi. O kuşlar,

---

²⁴³ İsmail Kara, ‘‘İslam ve Pozitivizm’’, s.44.

onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.’²⁴⁴

Ebabil kuşlarının Ebrehe’ nin ordusuna karşı hastalık yapan mikroplar döktüğünü, bu sebepten dolayı ordunun geri çekilmek zorunda olduğunu söylemiştir.²⁴⁵ Kuran bu konu ile ilgili söylenilecek şeyleri zaten Fil Suresinde söylemiştir. Buna rağmen İslam’ ın ilerlemeye engel olduğu düşüncesinin benimsenmesinden dolayı İslam dini hakkında yeni deliller sunulmaya çalışılmış ve Kuran’ ın belirttiklerinin dışında yeni yorumlar oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.4.3. Histeri Hastası Olduğu İddiası

Dozy, Hz. Peygamber hakkında histeri hastalığı iddiasında bulunurken kendisine Hz. Peygamber’ i en iyi anlatan kaynak olduğunu iddia ettiği Sprenger adında sözde doktor olan ama Hz. Muhammed’ in hayatını yazmış olan bir kişiyi düşüncelerine delil olarak göstermeye çalışmaktadır. Bunun sebebi olarak, Hz. Peygamber’ in hayatını Sprenger’ in en doğru ve en güncel şekilde yazmış olduğu iddiasını göstermiştir.

İslam tarihi hakkında gerçeklerin anlatıldığı pek çok kaynak mevcut iken Dozy’ nin Avrupalı bir doktorun bilimsellikten uzak iddialarını kendisine referans alması kabul edilebilir bir durum değildir. Dozy, Sprenger’ in düşüncelerinin hakikatleri anlatmasından dolayı onun düşüncelerine yer verdiğini söylese de Manastırlı, Dozy’ nin İslami kaynaklara başvuramadaki sebebinin kendi amaçlarına ulaşmak arzusundan kaynaklandığının farkındadır. İslami kaynakları inceleyerek bir İslam tarihi kitabı yazacak olsa, İslam dini ve Hz. Peygamber hakkındaki yanlış iddiaları ortaya atabilmesi mümkün olmayacaktır. Bu amaçla hiçbir ilmi değeri olmayan Sprenger’ in düşüncelerini kendisine referans olarak almış ve gerçek olmaktan çok uzak, kendi şahsi fikirlerinden oluşan *Tarih-i İslamiyet* kitabını yazmıştır.²⁴⁶

---

²⁴⁴ Fil Suresi, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/105-fil-suresi>, (Erişim: 17.05.2019)

²⁴⁵ Manastırlı, Hak ve Hakikat, s.152.

²⁴⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.82, (30 Mart 1910),

Amacı gerçeklerin ortaya çıkartılması olan bir kişinin o gerçeklere en yakın olan kaynaklara başvuruda bulunması gerekir. İslamiyet ile alakası olmamış, uzaktan hastalık teşhisinde bulunmuş olan bir doktorun iddialarına güvenerek başka bir milletin hakiki tarihini yazıyor olmak akıl sahibi insanlar tarafından kabul edilebilir bir durum değildir.²⁴⁷ Dozy böyle bir kitabı yazarken Sprenger'in iddia etmiş olduğu hastalık durumuna, İslami kaynaklardan hiçbir delil gösterme yoluna gitmemiştir. Bu durum Müslümanlar açısından Dozy'nin maksadının ne olduğunu açık ve akli deliller ile ortaya koymaktadır. Gerçeklerin peşinde olsaydı, İslami kaynaklarda eksik bulunduğu noktaları belirtmiş olması gerekirdi.

Dozy, annesine çekmiş olabileceğini iddia ettiği asabi bir kişiliğe sahip olduğu iddiasından yola çıkarak Hz. Peygamber' e bir çeşit hastalık durumu atfetmeye çalışmıştır.

*“Validesine çektiği zannolunan mizacı son derece asabi idi. Ekser evkatte mağmum, mütefekkir ve bi-aram idi. Az söylerdi ve bila-lüzum hiç söylemezdi. Kerih rayihalar kendisi için na-kabil-i lüzum idi. Hasta olduğu vakit ağlardı. Çocuk gibi hüngür hüngür ağlardı ve bununla beraber şiddetli bir hayale malikti”.*²⁴⁸

Dozy, Hz. Peygamber' e ailesinden genler yolu ile böyle bir hastalığın aktarılmış olduğuna okuyucuları ikna etmeye çalışmaktadır. Kendi fikirlerinden oluşan bu iddiaları toplayıp bir kitap ortaya koyunca, hakiki bir tarih kitabı yazmış olarak ilan edilmiştir. Hz. Peygamber' in hiçbir zaman hüngür hüngür ağladığı ya da titreme ve kendinden geçme gibi hastalık belirtileri görülmemiştir. Bu iddialar Hz. Peygamber' in nübüvvetinin ilahi boyutunu şüpheli göstermek amacı ile ortaya atılmıştır. Manastırlı' ya göre

---

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97633/tarih-i-islamiyet-nami-mustearıyla-doktor-dozy-nin-turkceye-mutercem-risalesine-karsi-reddiye-11> (05.05.2019), s.57.

²⁴⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11*, Sırat-ı Müstakim, C.4, S.82, (30 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97633/tarih-i-islamiyet-nami-mustearıyla-doktor-dozy-nin-turkceye-mutercem-risalesine-karsi-reddiye-11> (Erişim: 05.05.2019), s.58.

²⁴⁸Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 28*, Sırat-ı Müstakim, C.5, S.105, (8 Eylül 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5688/10087> , (Erişim: 10.05.2019), s.6.

böyle asılsız iddiaları büyük cesaret ile dile getirmiş olmak yüksek bir zekânın değil olsa olsa akıl kıtlığının göstergesi olabilir.²⁴⁹

Dozy' nin ortaya atmış olduğu iddialar içerisinde en dikkate değer olanı Hz. Peygamber hakkında ortaya atmış olduklarıdır. Çünkü peygamberlik, İslam'ın temel taşıdır oluşturmaktadır. Onda herhangi bir kusur bulmak, tüm İslam düşüncesini kusurlu görme anlamına gelecektir. Dozy gibilerinin yapmaya çalıştığı şeyi Manastırlı 'güneşe balçık sıvamaya çalışmak' olarak betimler.

Dozy' nin kendisine referans olarak göstermiş olduğu Doktor Sprenger'in yapmış olduğu gibi herhangi bir hastalığı ele alıp bunun belirtilerini anlatmak kolay bir iştir. Önemli olan Hz. Peygamber' de bu hastalıkların görülmüş olduğuna dair deliller sunabilmesidir. Belki gerçekten bu hastalığa yakalanmış olan kişilerde bahsettiği belirtiler görülüyordur. Ancak Hz. Peygamber' de bunların görüldüğüne dair deliller sunması gerekmektedir. Aksi takdirde kendisinden bin üç yüz yıldan fazla süre önce yaşamış olan birini herhangi bir inceleme olmaksızın sara hastası olarak ilan etmek akliselim sahibi kimsenin yapacağı bir iş değildir. Esasında ilahi yaratıcıyı kabul etmeyen bu Avrupalı düşünürlerin nübüvveti kabul edebileceklerini düşünmekte büyük bir hata olacaktır.²⁵⁰

2.4.4. Evlilikleri Hakkındaki İddialar

Hz. Peygamber olgunluk yaşına geldiğinde sahip olduğu güzel ahlakı, güvenilirlik sıfatları ile tanınmakta ve insanlar arasında bu özellikleri bakımından özel bir konumda yer almaktadır. Her türlü kötülüğe uzak olarak yaşamış Hz. Peygamber insanlar arasında 'el-Emin' olarak anılmaktadır. Hz. Hatice' nin evlenme isteği üzerine onun teklifini kabul etmiş ve evlenmişlerdir. Hz. Hatice' nin vefatına kadar sadece onunla evli

---

²⁴⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye* 28, Sırat-ı Müstakim, C.5, S.105, (8 Eylül 1910) <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5688/10087> , (Erişim: 10.05.2019), s.5.

²⁵⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye* 30, Sırat-ı Müstakim, C.5, S.111, (20 Ekim 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5694/10093> (Erişim: 11.05.2019), s.115.

kalmıştır.²⁵¹ Bu konuda Dozy, Hz. Peygamber' in Hz. Hatice ile olan evliliğini çıkar için yapılmış bir evlilik olarak görmektedir. Hz. Hatice' nin daha evvel iki evlilik yapmış olmasını ve yaşını bir acizlik durumu gibi göstermeye çalışmıştır. Dozy, Hz. Muhammed' in ihtiyaçlarını karşıladığı ve içinden geldiği kadar şeyleri ona verdiğini söyleyerek Hz. Peygamberi maddi imkânlar için evlilik yapmış biri gibi göstermeye çalışmaktadır.²⁵²

Hz. Peygamber' in davasında başarıya ulaşmış olmasında Hz. Hatice' nin servetinin katkısı olduğu bir ölçüde doğrudur. Ancak her şey bir kenara bırakılırsa sahip olduğu faziletler ile o dönemde Peygambere eşlik yapabilecek olan en uygun insan Hz. Hatice' den başkası olamazdı. Hz. Hatice' nin vefatı Hz. Peygamber' de çok derin bir üzüntüye sebep olmuştur. Peygamberlik müjdesi geldiğinde Hz. Peygamber' e ilk inanan Hz. Hatice olmuş, her türlü zorluğa Hz. Peygamber ile katlanmıştır. Bu sebepten ötürü Hz. Hatice' nin Hz. Peygamber açısından çok kıymetli olduğunu görmekteyiz.²⁵³

---

²⁵¹Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 19*, Sırat-ı Müstakim, c.4, S.91 , (2 Haziran 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5674/10073>, (Erişim: 07.05.2019) s.239.

²⁵² Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 25* Sırat-ı Müstakim, c.4, S.101 , (11 Ağustos 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5684/10083>, (Erişim:10.05.2019), s.378.

²⁵³Manastırlı İsmail Hakkı, *Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 26* Sırat-ı Müstakim, c.4, S.102 , (81 Ağustos 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5685/10084>, (Erişim:12.05.2019), s. 403

3. BÖLÜM

FİLİBELİ AHMET HİLMİ

3.1. Filibeli Ahmet Hilmi' nin Hayatı ve Eserleri²⁵⁴

Filibeli Ahmet Hilmi' nin hayatı ile ilgili yapılan araştırmalarda elde edilen bilgiler çok kısıtlı kalmaktadır. Hatta öyle ki bu çalışma yapılırken de incelenen tüm kaynaklarda yer alan bilgilerde neredeyse birbirlerinin aynısıdır.

Ahmet Hilmi (D.1865-Ö.1914) yılında, günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Filibe' de doğmuştur. Eğitim hayatına doğduğu yer olan Filibe' de başlayan Ahmet Hilmi'nin daha sonra İstanbul' a gelerek Galatasaray Sultanisini bitirdiği söylenmektedir. Daha sonra memur olarak Beyrut' a gitmiş, burada Jön Türkler hareketinden etkilenerek görevini bırakıp Mısır' a geçmiştir. Burada yazın hayatına giriş yapmış “Çaylak” adında bir gazete çıkartmıştır. 1901 yılında İstanbul'a dönüş yapan Ahmet Hilmi, yönetime karşı yönelttiği eleştirileri sebebiyle Fizan' a sürgün edilmiştir. Bu yıllar içerisinde Ahmet Hilmi, içinde bulunduğu olayları iyi tahlil etmiş, çevresinde var olan gelişmeler ile alakadar olmuştur. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra (1908), İstanbul' a tekrar geri dönen Ahmet Hilmi, yazın hayatına da tekrar geri dönmüştür. Bu dönemde savunmuş olduğu İslamcılık fikrini pek çok mecmuada yazmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini çok iyi bilen Ahmet Hilmi, sürgün yıllarından sonra birçok kitap, dergi ve gazetede yazarak vefatına kadar bereketli bir ömür geçirir.

---

²⁵⁴ Filibeli'nin hayatı ile ilgili bilgi için bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Spiritüalizm*, (1. Baskı), Akçağ Yayınları, 1996, ss.37-46; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım,2011, C.1, ss.11-28; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam'ın Esası*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss.10-25; Neşet Toku, *Türkiye'de Anti Materyalist Felsefe (Spiritüalizm) –İlk Temsilciler-*, İstanbul: Umut Matbaacılık, 1996, ss.75-78; Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*,(3. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, ss.194-197; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1986, ss.3-4.

İkinci Meşrutiyet' in ilanından sonra İstanbul' a gelen Ahmet Hilmi, Darülfünun' da felsefe hocalığı yapıştır. Batı felsefesi ve tasavvufta hayli derin bilgilere sahip olan Ahmet Hilmi, Balkan Savaşı'nı ve Birinci Dünya Savaşı' nı önceden tahmin eden ileri görüşlü bir düşünürdür. Türkiye' de felsefe alanında önemli katkıları olmuş olan düşünürlerimizdendir. Henüz genç denilebilecek bir yaşta bakır zehirlenmesi olduğu iddia edilen bir sebepten ötürü 1914 yılında vefat etmiştir.

Ahmet Hilmi Türk- İslam düşüncesine aşırı bağlı olmasının yanı sıra Batı'daki bilimsel gelişmeleri de yakından takip eden bir düşünürümüzdür. Ancak kendisi hiçbir zaman yalnızca bir batı hayranı olmamıştır. Türk-İslam düşüncesinin çağın ilerlemesine ayak uydurabilmesi için, Batı' nın bilimsel anlamda örnek alınmasının gerekli olduğu savunmuştur. Batı'dan alınacak olan gelişmeler her ne olursa olsun, bizim toplumumuza uygun hale getirilip o şekilde kullanılmalıdır. Kendimize yabancı olan hiçbir unsurun olduğu gibi kabul edilmesini ve uygulanmasını uygun bulmamıştır.

Filibeli Ahmet Hilmi' nin temel görüşlerine değinecek olursak, her zaman İslam dünyasının birlik ve beraberliğinin önemi üzerinde durduğunu görürüz. Birbirimizden koparsak yok olacağımızı söylemektedir. Osmanlı' nın geri kalışına sebep olan etkenlerin tespitini yapmaktadır. Bunlardan ilki bizim içerisine düşmüş olduğumuz ilerlemeye karşı çıkmak, yeni olan her şeye tepkiyle yaklaşmak, Batı'nın ilerlemesi karşısında hiçbir şey yapmamaktır. İkinci büyük sebep ise kötü bir taklitçilik alışkanlığı edinilmiş olunmasıdır. Batı'da var olan her şeyi direk olarak almak, sorgulamamak, kendine uygun hale getirmemektir. İçine düşülmüş olan bu durumları çok sert şekillerde eleştirmektedir. Bu durumdan kurtulmak için halkın bir çabasının bulunmayışı da Ahmet Hilmi' nin en çok işlediği konulardan birisi olmuştur.²⁵⁵

3.2. Filibeli' nin Düşüncesine Etki Eden Dini Ve Felsefi Unsurlar

Osmanlı Devlet' i kuruluş ve yükselme yıllarında tüm dünyanın karşısında büyük bir güç olarak çıkmıştır. 17. ve 18.yüzyıllarda Osmanlı'da

---

²⁵⁵ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, “İslam'ın Esası”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss.14-15.

çeşitli kademelerde düzen bozulmuş, yaşanılan toprak kayıpları ve Karlofça gibi ağır antlaşmalar sonucunda gerileme dönemi başlamıştır. Yaşanılan sosyal, ekonomik sıkıntılar sonucunda Batı'daki gelişmeler karşısında zayıf düşmüştür. Batı' da Rönesans ve Reform hareketlerinin başlaması ile birlikte bilim-teknik alanında ilerleme sağlamış, coğrafi keşifler sonucunda ekonomik güç elde etmiştir. Ekonomik olarak güçlenen Batı, kendilerine yeni kaynaklar bulmak amacıyla sömürgecilik faaliyetlerine başlamıştır.²⁵⁶

Batı' nın güçlenmeye başlamasından sonra daha belirgin hale gelen materyalist düşünceler, Müslüman coğrafyalarda büyük tepkilere sebep olmuştur. Materyalist düşünceler ile mücadele etmek, İslam düşünürlerinin en önemli uğraşlarından biri olmuştur. Filibeli bu mücadelede en etkili isimlerden biridir. Osmanlı Devlet'ini, Batı' nın etkili materyalist düşünceleri ve içinde bulunulan yıkılma sürecinden uzaklaştırabilmek için düşünürler bazı iyileştirmeler yapmak için yeni siyasi fikirler oluşturmuşlardır. Bunlar; Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımlarıdır. Bu bölümde konu edineceğimiz Filibeli Ahmet Hilmi, Batı karşısında başarısızlığın sebeplerini analiz etmiştir. Filibeli Ahmet Hilmi, Doğu' yu da Batı' yı da iyi bilen, Osmanlı' nın önde gelen düşünürlerinden biridir. Eserlerinde döneminin problemleri ile her yönüyle alakadar olmuştur. İslamiyet aleyhinde çeşitli mesnetsiz eleştirinin yapıldığı bu dönemde, Filibeli özeleştiri yaparak sorunu çözmeye çalışmış ve bu bağlamda bazı tespitlerde bulunmuştur.²⁵⁷ Özeleştiriye yaparken 19. yüzyıl Osmanlı' daki muhtelif düşünce yapılarının Filibeli'nin fikirlerine etkide bulunmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin Osmanlıcılık fikirlerine bakacak olursak, kendisi Osmanlı Türkü olma fikrinden uzaklaşmamış ve her zaman bunu en samimi şekilde savunmuştur. "Osmanlı unvan-ı mefharetini hepimiz kabul ediyoruz. Şu kadar ki bu unvan bir Türk'ün derisi hükmündedir"²⁵⁸

---

²⁵⁶ Zekeriyya Uludağ, *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996,s.60.

²⁵⁷Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Allah'ı İnkâr Mümkün Mü?", sad. Necip Taylan-Eyüp Onart, İstanbul: Çığır Yayınları, 1977, ss. 22-25.

²⁵⁸Filibeli Ahmet Hilmi, *Yine Türkler İtham Ediliyor*, Hikmet, S:61, 2 Haziran 1327, s.2.

şeklindeki sözleri onun Osmanlılık fikri ile ilgili hissiyatını ifade etmektedir. Düşünürümüzdeki Osmanlılık fikri, sağlam ve kuvvetli bir Osmanlı toplumu oluşturmak amacına yöneliktir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan Fransız ihtilali sonrası milliyetçilik hislerinin uyanması, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı’ da çalkantılara sebep olmuştur. Her millet kendi bulunduğu bölgede, kendi dilinden kendi dininden olan kişiler tarafından yönetilmek istemeye başlayınca Osmanlılık fikri fiilen uygulanamamıştır.²⁵⁹

Filibeli İslamcılık fikrini açıklamadan önce içinde bulunduğu toplumu tahlil eder. Müslümanların içinde buldukları fakirliği, mekteplerin hocasız ve öğrencisiz kalışını, evlerin ve köylerin olumsuz vaziyetini, insanların neredeyse açlıktan ölecek durumda olmalarına değinir.²⁶⁰ Kendisi bunu bir durum değerlendirmesi yanında içine düşülen durumun sebeplerini tespit etmek için yapmıştır. “Allah’ ımızın ve peygamberimizin emirlerini hem dinlemez ve hem de anlamaz olduk. Ahlaksız, cahil olduk! Hem kendi nefsimize, hem de kendi kardeşlerimize hem de bütün Allah’ın kullarına zulmeder olduk”,²⁶¹ Ahmet Hilmi, Müslümanların artık Kuran’ ı anlamadıklarından, peygamberin emirlerini uygulamadıklarından yakınmaktadır. Bu sebeple Müslümanların zor zamanlar geçirmekte olduğunu söylemektedir. Eğer Kuran’ ı doğru anlayıp, hayatlarını onun kuralları ile yaşasalar onların dünya ve ahiretlerinin güzel olacağını belirtir.²⁶²

Filibeli’ ye göre dinin yapılmasını emrettiği kurallardan uzaklaşmak, insanlığı içinde bulunduğu kötü duruma sürüklemiştir. Çözüm olarak İslam’ın özünü oluşturan kurallara geri dönmek ve Allah ile olan bağlarımızı tekrar sağlamlaştırmak gerekmektedir. Eğer bu tekrardan

---

<http://katalog.idp.org.tr/sayilar/3525/61-sayi>. (Erişim: 05.01.2019)

²⁵⁹ Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991, s.26.

²⁶⁰ Şeyh Mihr-i Din, *Müslümanlar Dinleyiniz*, Hikmet, S.31, 17 Kasım 1910, s.1.

<http://katalog.idp.org.tr/dergiler/78/hikmet>. (Erişim: 05.01.2019)

²⁶¹ Şeyh Mihr-i Din, *Müslümanlar Dinleyiniz*, Hikmet, S.31, 17 Kasım 1910, s.2.

<http://katalog.idp.org.tr/dergiler/78/hikmet>. (Erişim: 05.01.2019)

²⁶² Mihri Din Arusi, *Ramazan Hutbeleri*, Hikmet, S.72, 18 Ağustos 1327, s.1.

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/57021/ramazan-hutbelerimiz>. (Erişim: 05.01.2019)

sağlanamazsa, Batılı devletlerin sömürgesi olmak kaçınılmaz bir sonudur. Filibeli eserlerinde bu konuları işlemiş ve çözüm bulmaya çalışmıştır. İçinde bulunulan kötü durumdan kurtuluşunun, yine kendi köklerimizde bulunduğunu tespit etmiş ve bu kökleri İslam dininde aramıştır.²⁶³

Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleri ile Osmanlı toplumunu bir arada tutma düşüncesine karşılık toplum içerisinde milliyetçilik fikirleri hızla yayılmış ve bunun sonucunda mezkûr düşünce amacına ulaşamamıştır. Osmanlı içinde bulunan halkın çeşitli milletlerden oluşması sebebiyle, halkın içinde milliyetçi isyanlar başlamıştır.

Filibeli Ahmet Hilmi' nin düşünce sisteminde milliyetçi ve İslamcı bir yapı vardır. Balkan Savaşları' na kadar İslamcı düşüncesi ağır basarken anılan savaşlar sonrasında milliyetçi düşüncelerinin ağır bastığını görmekteyiz. Düşünürümüze göre din, milliyetçiliğe olumsuz etkide bulunan bir unsur değildir. Ahmet Hilmi' nin hiçbir zaman Batı'yı gülü ve dikenini ile²⁶⁴ almak taraftarı olmamıştır. Bizim kendimize ait manevi köklerimizin bulunduğunu, bu sebepten dolayı herhangi bir milletin aynen taklit edilmesinin kendi köklerimize zarar vereceğini söylemektedir. Avrupa medeniyeti kendisini 'İslamiyet' in karşıtı olarak konumlandırmıştır. Varoluşundan itibaren 'İslam' a karşı olmuş bir milletin sahip olduğu her şeyi, Abdullah Cevdet' in deyimi ile "gülüyle dikeniyile sahiplenmek" kendi yok oluşunu kabullenmek demek olacaktır.

Avrupa milletleri, bilimsel ve teknolojik alanda ilerleme gösteriyor olsa da manevi anlamda çöküş durumundadır. Mesela, Darwin' in evrim düşüncesi o kadar çok benimsenmiştir ki, sanki mutlak doğru bu şekildeymiş gibi kabul görmüştür. Her şeyi mantıksal bir sistem ile açıklamaya çalışan Avrupa milletleri gittikçe makinaya benzeyen, ruhunu

---

²⁶³ Şeyh Mihri-din Arusi, *Ramazan Hutbeleri*, Hikmet, S.72, 18 Ağustos 1327, s.4-5.

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/57021/ramazan-hutbelerimiz>. (Erişim: 05.01.2019)

²⁶⁴ Reinhart Pieter Anne Dozy, "*Tarih-i İslamiyet*", "*İfade-i Mütercim*", çev. Abdullah Cevdet, University Of Toronto Library, c.1, s.8.

<file:///H:/YL-Dozy%20Tarihi%20İslamiyet/KİTAP-Tarihi%20İslamiyet%201.%20cilt.pdf>.

(Son erişim tarihi: 07.12.2018)

kaybetmiş bir toplum durumuna gelmiştir.²⁶⁵ Bu sebeplerden ötürü Ahmet Hilmi, Avrupa' nın aynen taklit edilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre Batı' dan alınması gerekli olan şeyler ile gerekli olmayanların iyi tespit edilmesi gerekir.²⁶⁶ Nitekim kendisi dönemindeki diğer düşünörlere göre bu ayrımı en iyi yapabilmiş düşünörlerden biridir. Avrupa' da meydana gelen gelişmeleri hayranlıkla takip eden ve takdir eden düşünörlerden birisi olmasına rağmen Avrupa'nın eksik yanlarını da görebilmiş ve manevi çöküşlerinin farkına varmıştır. Ancak Avrupa' nın manevi çöküntü içerisinde olması sebebiyle, onların iyi yanlarını görmezden gelmeyi de doğru bulmamıştır.

Düşünörmüz, bütün toplumların farklı fitrat ve özelliklerde yaratılmış olduğunu belirtir. Bu durum, yaratılıştan beri süregelen bir özelliktir. Yaratıcı herkesin aynı olmasını isteseydi hepimiz bir diğ erinin aynısı olarak dünyaya gelirdik. Bu sebeple bizler doğ amıza uygun hareket edip farklılıklarımızı koruyarak fakat yeniliklere açık bir şekilde Avrupa' yı kendimize örnek alabiliriz.²⁶⁷ Ülkemizdeki düşünörl er Avrupa' daki her şeyi bire bir taklit etmeyi bilim ve felsefe yapmak zannettikleri için sahici ilim yapabilmekten uzaklaşmaktadırlar.²⁶⁸ Müslüman ve Türk topluluklarının içinde buldukları bu durumu Ahmet Hilmi hissizlik hastalığı olarak görmektedir. Var olan gelişmelerin görmezden gelinmesi ve bunlara karşı kayıtsız kalmak, Ahmet Hilmi' ye göre derhal terkedilmesi gereken bir

---

²⁶⁵ Filibeli Ahmet Hilmi, *Hikemiyat: Tasavvuf-i İslami ve Fünun-ı Cedide ve Felsefe: Mukaddime*, Hikmet, S.4, ss. 1-2.

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56001/hikemiyat-tasavvuf-i-islami-ve-funun-i-cedide-ve-felsefe-mukaddime-i>. (Erişim: 08.01.2019)

²⁶⁶ Filibeli Ahmet Hilmi, *İntikadat: Âlem-i İslam'ın Zaaf ve Kuvveti*, Hikmet, S.15, 20 Temmuz 1910, ss.3-4. <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56147/intikadat-alem-i-islam-in-zaaf-ve-kuvveti-iii>. (Erişim: 08.01.2019)

²⁶⁷ *İçtimaiyat, Körü körüne Taklit Hakkında Bir Mütalaa*, Hikmet, S.5, 20 Mayıs 1910, ss. 3-4.

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56018/ictimaiyat-korukorune-taklit-hakkinda-bir-mutala>. (Erişim: 08.01.2019)

²⁶⁸ *Anlamadan Taklit Maymunlara Yakışır*, Hikmet, S.61, 16 Haziran 1911, ss.3-4.

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56879/anlamadan-taklit-maymunlara-yakilir>. (Erişim: 08.01.2019)

durumdur. Zira bu durum devam ederse toplumsal çöküşün yaşanacağını öngörmektedir.²⁶⁹

3.3. Filibeli ve Vahdet-i Vücut Anlayışı

Filibeli materyalizm karşıtı olup manevi değerleri savunan düşünürlerin birçoğu gibi vahdet-i vücut düşüncesini benimsemiştir. Bu düşüncesinin izleri eserlerinde de dikkat çekmektedir. Hatta A'mak-ı Hayal kitabında bu düşüncesini en basit şekilde anlatmaya çalışmıştır. Filibeli vahdet-i vücut düşüncesi sebebiyle, İslam düşünürlerinin bir kısmının kabul ettiği gibi yoktan var etme düşüncesine karşı olmuştur. Yaratıcının, var olan tüm varlıkları kendi içinde barındırması sebebiyle kendisinde herhangi bir yokluktan bahsetmeyi yanlış bulmuştur. Kendisinde olmayan bir şeyi Tanrı'nın sonradan meydana getirmesi düşüncesini Tanrı'ya bir kusur atfetme olarak görmüştür. Filibeli'ye göre vahdet-i vücut düşüncesi bizim ulaşabileceğimiz en yüce düşüncedir.²⁷⁰

“Vahdet-i vücut demek, her ne şekil ve tecelli ile tasavvur edilirse edilsin vücudun, mahiyet itibarıyla bir şeyden ibaret olduğu, renklerin ve şekillerin o bir şeyin tecelli, tezahür ve safhalarından başka bir şey olmadığı demektir.”²⁷¹

Filibeli için vahdet-i vücut yaratıcının herhangi bir kavram ile değil, var olan her şeyde olması şeklindedir. Âlemde meydana gelen bütün oluşumlar ve yok oluşlar, her şey O'nun iradesi ile meydana gelir. Vahdet-i vücut ve tasavvufun kaynağının Kuran-ı Kerim olduğunu söyleyen Filibeli, Kuran'dan ayetler göstererek bu düşüncesini ispat etmeye çalışmıştır.

“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü* işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”²⁷²

---

²⁶⁹ *Türkler ve Osmanlı Türkleri*, Hikmet, S.71, 11 Ağustos 1327, s.2.

<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/57012/turkler-ve-osmanli-turkleri>. (Erişim: 08.01.2019)

²⁷⁰ Ömer Ceran, age, s.53.

²⁷¹ Filibeli, *“İslam Tarihi”*, s.379.

²⁷² Bakara Suresi, 115.Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/292/285-286-ayet-tefsiri>. (Erişim: 19.12.2018)

Varlığın meydana gelmesi, yaratıcının isteği doğrultusunda olmuştur. Filibeli yaratılmış olan varlıkların bulunduğu âlemi hakiki varlık âlemi olarak görmez. Ancak ezeli ve ebedi olan bir varlığın yansıması olarak görmektedir. O yüzden bu âlemdeki tüm çabamızın, hakiki âleme ulaşmak amacıyla olması gerektiğini düşünmektedir. Filibeli, insanın kendi iradesi ile bir şey yapmasını mümkün görmez. Yapmış olduğumuz tüm eylemleri yaptıran ancak Allah' tır. Onun bilgisi ve izni dışında bizim irademizin bir önemi yoktur.²⁷³

Ahmet Hilmi' nin varlığı taksimi büyük ölçüde İbni Arabi' nin vahdet-i vücud düşüncesi ile benzerlik göstermektedir. Varlığı iki bölüme ayırır ve bu ayrımı yaparken varlık hakkında sahip olduğumuz bilgi düzeyine göre yapmaktadır.

Varlık katmanının en üstünde mutlak varlık bulunmaktadır. Bu varlık bütün çoklukları kendisinde barındıran, ama kendisi onların hiçbirisi olmayan bir varlıktır. O' nun varlığı bilinir ama ne olduğu kesin olarak söylenemez. Tüm varlığı kapsayan bir Allah kavramı vardır.²⁷⁴

Bir de bu mutlak varlığın etkide bulunduğu varlıklar vardır. Bunlar çok çeşitli şekilde meydana gelmiştir. Ama özünde hepsi mutlak varlığı yansıtmaktadır.

Filibeli Ahmet Hilmi vahdet-i vücud düşüncesini, modern insanın materyalist ve pozitivist düşünceler etkisi ile girmiş olduğu çıkmazı çözmek için bir yöntem olarak görmektedir. Materyalizme ve pozitivismeye yönelik eleştirilerinin temelinde vahdet-i vücud anlayışı bulunmaktadır.

Filibeli' nin vahdet-i vücud anlayışı, tasavvuf anlayışı ile sıkı sıkıya bağlıdır. Tanrı' nın varlığını evrendeki sebep sonuç ilişkisi etrafında açıklamıştır. En sıradan bir sanat eserini bile meydana getiren bir sanatçı vardır. Bu sebebi yok saymak sanat eserinin de yok saymaktır. O halde evrendeki düzenliliği ve uyumu meydana getiren bir sebebin var olması

---

*Allah'ın yüzü" ifadesi, mecazî bir anlatım olup, burada "Allah'ın rahmeti, rızası ve nimeti" demektir. Kul, tümüyle Allah'a ait olan yeryüzünün neresinde ve hangi cihetinde, ne tür bir taat ve işe girişse, Allah'ın lütuf ve rahmetini orada bulur.

²⁷³ Ömer Ceran, age, 54.

²⁷⁴ Ömer Ceran, age, 55.

insan aklında zorunlu olarak oluşacaktır. Çünkü bu mükemmel düzendeki evrenin başıboş ve kendiliğinden meydana geldiğini söylemek yanlış bir sonuca götürmektedir.²⁷⁵ Ancak buna karşın Filibeli evrenin yoktan var edilmesi fikrine de karşıdır.²⁷⁶

Vahdet-i vücud anlayışı Allah'ın varlığı ve birliği esasına dayanır. Onun var olması hiçbir sebebe ihtiyaç duymaz, varlığı zaman ve mekânın ötesinde, kendisi bizzat tüm sebeplerin sebebidir. Varlığı insanın sahip olduğu tüm özelliklerin ötesinde olduğu için insanın hayal edebilmesi mümkün olmayan bir varlıktır.²⁷⁷

İnsan aklı, sınırlarını bilmediği kadar güçlü olan yaratıcıyı bilebilir mi? Bu soru felsefi görüşler arasındaki ayrılıkların ve yeni felsefi görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Materyalizm, Kritisizm, Pozitivizm vb. felsefi görüşler insan aklının metafizik konuları bilmesini mümkün görmemiş, bu sebeple de inceleme alanlarının dışına çıkartmış olduklarından bahsetmiştik.

Filibeli, yaratıcının bilinemeyeceğini söyleyen görüşleri çok aşırıya gitmiş bulmaktadır. Ancak bunun yanında yaratıcının bilineceğinin söylenmesini de aynı ölçüde aşırı bulmaktadır. Filibeli, Allah'ın kesin deliller ile bilinemeyeceğini fakat bir şekilde var olduğu hakkında bilgi sahibi olduğumuzu söylemektedir. İnsanlığın ilk zamanlarından beri zihinlerini kurcalayan 'Tanrı' fikrinin olması ve her devirde 'Tanrının varlığı-yokluğu' konusunun tartışılıyor olması, aslında Tanrı'nın bir şekilde bilinebiliyor olmasının ispatı olarak görmektedir.²⁷⁸

Vahdet-i Vücut kavramı tasavvufta Allah'ın varlığını ispat etmek için çok sık başvurulan bir yöntemdir. Filibeli, Tevhit inancının en iyi şekilde anlatılmasını sağlayan düşüncenin vahdet-i vücud olduğunu düşündüğü için düşüncesinde vahdet-i vücud düşüncesi önemli bir yer teşkil etmiştir.²⁷⁹

---

²⁷⁵ Zekeriya Uludağ, *age*, s.213.

²⁷⁶ Ömer Ceran, *age*, s.53.

²⁷⁷ Filibeli, *İslam'ın Esası*, s.21.

²⁷⁸ Filibeli, *age*, ss.22-23.

²⁷⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, 137- 138.

Filibeli *'Amak-ı Hayal'* romanı vahdet-i vücud düşüncesinin tüm incelikleri ile işlemiştir.

“ II. Meşrutiyet devrinin önde gelen İslâmcı fikir adamlarından Şehbenderzade Ahmed Hilmi'nin eserleri arasında ayrı bir yeri olan A'mak-ı Hayâl, bu dönemde Osmanlı toplumunda yeni yeni görülmeye başlayan materyalist görüşe karşı kaleme alınmış tezli bir eserdir. Bütün eser boyunca ruh ve kâinatın sırrı, yaratılışın gayesi araştırılarak maddeci görüşün sığılığı ve insanı saadete ulaştırmakta yetersiz kaldığı ortaya konur.”²⁸⁰

Filibeli, anlatılmak istenen manaları incelemeyen gelişmiş güzel okunan kitapların, özellikle felsefe kitaplarının insanın imanını sarsacak derecede şüphe duymasına sebep olacağını, bu durumda insanı içinden çıkması imkânsız bir boşluğa iteceğini söyler. Bu düşüncesini, A'mak-ı Hayal romanında felsefi-tasavvufi bir tarzda yazmıştır.

Kitabın başkahramanı Raci, varlıklı bir ailede yaşamış iyi derecede dini ve okul eğitimi almış, oldukça yüksek insani değerlere sahip ve çalışkan bir gençtir. Öğrenmeye ve okumaya meraklı olan Raci çeşitli kitapları incelemeye ve okumaya başlamıştır. Bir zaman sonra öğrenmiş olduğu maddi ve manevi bilgiler arasında bir bunalıma düşmüştür. Bildiği her şeyden şüphe eder ve manevi olarak huzursuzluklar yaşar duruma gelmiştir. Bunu giderebilmek için birçok tarikatlara, ilim ehli insanlara gider ancak aradığı iç huzuru yakalayamaz. Sonunda bu duruma dayanamayan Raci, yaşadığı ıstırapı unutmamak amacıyla farklı yollarda teselli bulmaya çalışır. Sonunda içki ve eğlence düşkünü bir genç haline gelir. Bu şekilde bir süre içindeki şüpheleri susturabilmeyi başarmıştır. Raci bu şüpheye düşen tek genç de değildir. İçki ve eğlencesinde kendisine eşlik eden arkadaşları da kendisi gibi iyi eğitim almış gençlerden oluşmaktadır.²⁸¹

Bir gün şüphelerini unutmaya giderken, üstü başı değişik giyimli değişik iki adamın birbirleri ile varlık hakkında yapmış oldukları sohbete denk gelir. O kişilerden birisi, Raci'yi içindeki şüphelerden kurtaracak olan Aynalı Baba'dır. O zaman kadar unutmaya çalıştığı ne kadar şüphe varsa hepsi tekrardan aklından geçmeye başlar. Artık kendisini her gün bu adamın

²⁸⁰ Necat Birinci, “A'mak-ı Hayâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, C.2, ss.555-556.

²⁸¹ Filibeli, *A'mak-ı Hayal*, İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2017, s.11.

yanında bulmaktadır. Artık kaçmış olduğu şüphelere cevap bulmak için Aynalı Baba'nın fikirlerinden istifade etmeye çalışmaktaydı. Bir gün Aynalı Baba'nın yanında sohbet edip ney sesi dinlerken uykuya dalar ve görmüş olduğu rüyalar ile hayalin derinliklerine yolculuğu başlamıştır.²⁸²

Eserdeki rüya ve hayal, tasavvufta önemli bilgi kaynaklarıdır. Tasavvufta müridin manevi durumu, görmüş olduğu rüyaların yorumlanması ile mürşidi tarafından tespit edilir. Görülmüş olan rüyalar mahiyetine göre şeytani yada rahmani rüyalar olarak yorumlanmaktadır. İslam dini açısından bakıldığında Hz. Peygamber' in görmüş olduğu rüyalar hakikat olarak kabul edilmektedir. Bu noktada temiz kalpli olduğuna inanılan, toplumda ön plana çıkmış olan kişilerin rüyaları da bu anlamda yol gösterici olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda görülmüş olan rüya, dinin ritüellerine aykırı bir rüya değil ise bir takım mesajlar içerebileceği düşünülmüştür.²⁸³

*Kur' an' da Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf gibi bazı peygamberlerin gördükleri rüyaları anlatan ayetler yer almaktadır. Hz. İbrahim'e rüyasında oğlunu kurban etmesi emredilmiş, bu emri yerine getirecekken gökten bir koç indirilerek onu kurban etmesi emredilmiştir. Yine Hz. Yusuf rüyasında on bir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmüş, babası rüyasını kardeşlerine anlatmamasını söylemiştir. Daha sonra Yusuf aleyhisselam kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, kuyudan çıkarılıp köle olarak satılmış, vezirin hanımı kendisine meylettiremeyince onu zindana attırılmış ve sonunda zindandan kurtulup vezir olmuş, kardeşleri ile baba ve annesi kendisine secde etmişlerdir. Böylece Yusuf aleyhisselamın yıllar önce gördüğü rüyanın tabiri bu şekilde çıkmıştır.*²⁸⁴

İbn-i Arabi' ye göre, insanların rüyalarına etkide bulunan er-Ruh adında bir melek bulunmaktadır. Bu melek insan uyuduğu zaman onunla bağlantı

---

²⁸² Filibeli, *age*, ss.23-34.

²⁸³ Abdullah Demir, Tasavvufta Rüya Tabiri, *USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.9, (2017),s.1. http://www.sobider.net/FileUpload/ep842424/File/tasavvufta_ruya_tabiri_1.pdf (Erişim: 10.08.2019)

²⁸⁴ Abdullah Demir, *age*, s.2.

kurar ve manevi alemde haberdar olduğu bilgiler insanın idrak etmesini sağlar. İnsanın uyanık olduğu zamanlarda duyularının etkisinde olması sebebiyle bu alem ile irtibata geçemediğini söyler. Tasavvufi düşünce de insan nefis terbiyesi ile kalbini temizleyip, daha sonra er-Ruh isimli melek vasıtasıyla manevi alemde haberdar olabilir.²⁸⁵

İlk gün Bir Buda ile beraber Hiçlik Tepesi' ne gitmiştir. Buda, görmüş olduğu şeylere aldanıp peşlerinden gitmemesi, nefesine sahip olması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Fakat Raci şehvete yenik düşmüştü. Buda'nın söylemek istediği şeyler anlamış ama Buda'nın imtihanını geçememiş ve geri dönmüştü. İkinci gün yolculuk Zerdüş'tün yanına olacaktır. Burada da zıtların birbirleri ile olan savaşı vardır. (iyilik-kötülük, karanlık-aydınlık vs.) Bu savaşta her iki tarafta kaybetmeden günlerce devam etmiştir. Sonunda 'aşk' gelmiş ve iki taraftan da üstün olduğu kanıtlayarak aralarındaki savaşı bitirmiştir. Dünya' da kötülüğün yok edilemeyecek olduğunu anlamıştır.²⁸⁶

Bu şekilde devam eden hayalin derinliklerine olan yolculuğun sonunda Raci, insanın duyularının gerçekleri görmekte ne kadar yetersiz olduğunu anlamıştır. Evrende var olan değişim ve dönüşümün hep ilahi olan, en mükemmel varlığa ulaşmak içindir. Filibeli, tarihte övülerek anılan filozofların çok çeşitli düşünceler ortaya koyduğunu fakat bu düşüncelerin hiçbirisinin insanları gerçek mutluluğa ulaştıracak hakikatlerden oluşmadığını kanaatindedir.²⁸⁷

Bu eserde, insanın her zaman aklını meşgul etmiş olan; varlığın anlamı nedir? Ruh ölümsüz müdür? Dünyada var olan kötülüklerin sebebi nedir? Tanrı'nın kötülüğü yaratma sebebi nedir? İnsan hakikatlerin bilgisine nasıl ulaşabilir? Vb. sorulara cevap arayışında olan bir gencin durumundan yola çıkarak temsili figürler üzerinden aslında tüm insanlığın durumu izah edilmeye çalışılmıştır.

---

²⁸⁵ Abdullah Demir, age, s.44.

²⁸⁶ Filibeli, age, 35-55.

²⁸⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, ss.243-244.

Aynalı baba figürü; insanın maddi akıldan sıyrılıp, manevi olan hakikatlere ulaşabilmesine yardımcı olacak bilgileri vermeye çalışmaktadır. Sadece akıl gücüne dayalı olarak bildiklerimiz, âlemin çok sınırlı bir alanını bilmemizi sağlamaktadır. Ancak insanın asıl olan gerçekleri bilebilmesi için aklın sınırlarının ötesindeki alana ulaşması gerekmektedir. Bunlar felsefe ve tasavvufun tarih boyunca anlamaya ve anlamlı kılmaya çalıştığı sorunlardır. Bunlar; iyilik-kötülük, hayatın anlamı, tanrı, ölüm ötesi, adalet, canlılık gibi sorunlardır. „Raci karakterinin çıkmış olduğu yolculuk, hakikat arayışıdır. Bu hakikati bulacak olan da ruhtur. Burada hakikatlerden kastedilen Allah'ın varlığının bilgisine ulaşmaktır. Bu bilgiye ulaştıktan sonra insan artık maddi âleminde manevi âleminde farkına varır. Bu aşamadan sonra artık insanın sahip olduğu hakikatlerin bilgisi ve maddi-manevi âlem arasından doğan çatışmalı fikirler ile kendisinin mücadele etmesi gerekir.

3.4.Filibeli Ahmet Hilmi' de Felsefi Bilgi Ve Metot

Filibeli' ye göre felsefi bilgi, tüm bilgilerden önce var olmuştur. Âlemde var olan tüm bilgiler felsefeden sonra meydana gelmiştir.

Filibeli gençlik yıllarında bir dönem Batı'dan gelen pozitivist ve materyalist düşüncelerin etkisine kapılmış ve buhranlı bir dönem geçirmiştir. Gençleri kendisinin tecrübe ederek öğrenmek zorunda kaldığı bozuk düşüncelerin etkisinden koruyabilmek için İslam dininin özüne ve milli değerlerine uyumlu olan felsefi yöntemlerin anlatılmasını gerekli görmüştür. Batı' nın gençleri hedef alan bozuk düşüncelerinin kendilerine verdiği zararları ancak ihtiyarlık dönemlerinde fark edebileceklerini, bu nedenle gençlerin kendilerine sunulan her düşünceye karşı uyanık olmalarının önemine dikkat çekmiştir. Filibeli bu amaç ile felsefi bir sistem ortaya koymaya çalışmıştır. Batı' dan gelecek bozuk düşüncelerin etkisinden korunmamızı sağlayacak felsefi bir metot önerisinde bulunmuştur.²⁸⁸

---

²⁸⁸ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, “*Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz? : Darü'l Fünun Efendilerine Tahriri Konferans*”, sad. Kemal Kahramanoğlu- Ali Utku, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016, s.129.

Sağlam bir metot ve amaçların olmaması sebebiyle pek çok genç buhranlı dönemler geçirmiş ve amaçsız bir hayat sürmüştür. Gençlerin bir amacının ve bu amacı gerçekleştirecek iradesinin olması, hem maddi hem de manevi bir doyuma ulaşmalarını sağlayacaktır. Filibeli, bozuk düşüncelerin zaman zaman herkesi etkisi altına alabileceğini söylemekle beraber, asıl önemli olan şeyin, içine düşülen durumun farkına varıp bu durumdan kurtulmanın yollarını aramak olduğunu söylemiştir. Bu çaba insanı hem içinde olduğu kötü durumdan kurtaracak hem de insana ebedi bir mutluluk sağlayacaktır.²⁸⁹

İnsan hayatı fikirlerinden ve aktif olarak yapmış olduklarının bütününden meydana geliyor. İnsanın fikirleri de alelade şekilde değil, planlı bir çabanın ürünü olmalıdır. Filibeli' nin tabiri ile "sağlam bir metot" ile oluşturulmuş olması gerekmektedir. Bu durum kişinin zarara uğramasını engelleyecektir. Aksi takdirde insan karşılaştığı her düşünceye aldanıp, onların peşinden gidecektir. Filibeli' ye göre en iyi metot '*tahlil*' yöntemidir. Bu durum insanın gençlik yıllarında göremeyip, ihtiyarlık yıllarında tecrübeleri sonucunda fark edebildiği hakikatler gibidir. Eğer tahlil yöntemini iyi bir şekilde kullanabilirsek, karşımıza çıkan düşünceleri birbirleri ile iyi şekilde kıyaslayıp, hakikatlerin bilgisini elde edebiliriz.

Sağlam bir analiz yeteneğine sahip olan insan, karşısına çıkan bozuk düşünceleri hemen fark edebilir. Duyguları ile değerlendirecek olursa karşısına çıkan her düşünceyi hakikat olarak görüp, hiçbir zaman hakikatlere ulaşamaz. Ancak Filibeli' ye göre bizdeki en büyük eksiklik sağlam bir metoda olan ihtiyacımızdan çok, böyle bir ihtiyaç içerisinde olduğumuzun farkında bile olmayışımızdır. Bu durumu o kadar çok kabullenmişiz ki, kendimizi hayatın akışına bırakmış, tesadüfler ile yaşanan bir hayat sürmeye başlamışız. Bu durum toplumda büyük bir tembellek meydana getirmiştir ve hiçbir amaç ve çaba olmadan körelmeye mahkum etmiştir. İşin üzücü tarafı şudur ki; Filibeli bunun sadece avam tabakasında değil, kendisini ülkenin en aydın insanı olarak ilan eden, okumuş kesim için de bu şekilde olduğunu söylemiştir. Bu insanların düşünceleri de Batı'nın

---

²⁸⁹ Filibeli, age, s.145.

birer kötü taklidi olmaktan ileriye geçememiştir. Fakat bu durumun farkında da değildirler.²⁹⁰

Filibeli' nin felsefe anlayışını incelediğimizde, dönemin felsefeye karşı tutumları hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Bu dönemde bazı İslam düşünürleri, batının İslam aleyhinde yapmış olduğu eleştiriler sebebiyle felsefeye karşı bir tepki almıştır. Bu sebeple Filibeli' nin felsefe hakkındaki çalışmalarına baktığımızda, felsefe kelimesi yerine hikmet kelimesini kullandığı görülmektedir. Ancak Filibeli' nin hikmet olarak ele almış olduğu konulara bakıldığında felsefenin konularına tasavvufi bir boyut eklenmiş olduğu görülmektedir. Bu durumu dönemin düşünürlerinden Elmalı Hamdi Yazır, Filibeli' nin bu yorumu ile birlikte felsefenin büyük bir mertebeye ulaşmış olduğunu söylemektedir. Tasavvufi alanın da felsefeye dâhil edilmesi ile birlikte, felsefe tarihte kullanıldığı en geniş anlamına ulaşmış olarak kabul edilmiştir.²⁹¹

Felsefe tüm ilimlerin kendisinden meydana geldiği en genel ilim olduğu için, herhangi bir ilmin felsefenin dışına itilmesi, Filibeli tarafından imkânsız görülmüştür. Mesela; metafizik alanın bilgisini felsefenin dışına çıkartan materyalist düşünürlerin yaptıkları aslında insanın bilmeye çalıştığı ve insan idrakine ait olan bir şeyi felsefenin dışına çıkartmak olacaktır. Felsefe esas itibari ile insanın merak ettiği sorulara cevap bulma çabası olduğuna göre aslında yapılan insan idrakini felsefenin dışına çıkartmak olacaktır. Bilimin konusu olan her türlü ilim felsefenin de inceleme alanı içerisine girmektedir. (Mesela; Tarih felsefesi, fizik felsefesi gibi).²⁹²

İnsan, diğer varlıklardan akıl sahibi bir varlık olması sebebi ile ayrılmaktadır. Kendimizin farkında olmaya başladığımız ilk andan itibaren, bildiklerimiz ile yetinmeyip hep yeni bilgilerin peşinde, varlığımızı anlamlandırmaya çalışmaktayız. Bu sebeple Filibeli, insanın bilimin kendisine sunmuş olduğu hakikatler ile yetinmeyip, hep başka ihtimaller ve yeni bilgiler peşinde olması gerektiğini düşünmektedir.²⁹³

---

²⁹⁰ Filibeli, age, ss.130-131-132.

²⁹¹ Ömer Ceran, age, s.20.

²⁹² Filibeli Ahmet Hilmi, “Allah'ı İnkâr Mümkün Mü?”, s.38.

²⁹³ Uludağ, age, s.128.

Filibeli' nin felsefe anlayışında İslami düşüncelerin de etkide bulunduğu görülmektedir. Filibeli felsefedeki tüm amacı mutlak varlığa ulaşma çabası olarak görmektedir. Bu sebeple de Filibeli' nin düşüncesinde metafizik öğeler de bulunmaktadır. Batı'dan ülkemize doğru hızlı şekilde cereyan eden materyalist ve pozitivist düşünceler, Filibeli'nin eserlerinde metafizik alanın daha yoğun şekilde işlenmesine sebep olmuştur. Böyle bir amacın oluşmasında, İslam düşüncesini Batı'nın her şeyi maddeye indirgeyen felsefi düşüncelerinin, İslam düşüncesini de bozmasını engelleme amacı taşıdığı söylenilebilir.²⁹⁴

Pozitif bilimlerin insana sunmuş olduğu bilgiler sadece var olan durumlar hakkında haber vermektir. İnsanın doğayı anlaması, varlıkları meydana getiren sebebi öğrenmesi, bu dünyada bulunma gayesini, ölümden sonra ne olacağı gibi soruların cevapları pozitif bilimler ile bilinemez. Bilim bu dünyaya nasıl gelmiş olduğumuz hakkında bize bilgi verebilir. Ancak bu dünyaya neden geldiğimiz konusunda bir açıklama yapamaz. Bu noktada Filibeli' ye göre felsefe mecburi olarak devreye girmektedir.²⁹⁵

*"Felsefe, konusu külli ilkeler olan genel bir ilimdir. İlk külli ilkeler, ilk sebepleri ve ilk hakikatleri ihtiva eder. Şu halde ilk sebepler tümel varlığın ilkeleri demek olduğu gibi, ilk hakikatler de tümel ilmin ilkeleri anlamını içerir."*²⁹⁶

Filibeli' nin yukarıdaki alıntıda felsefe hakkında söylemiş oldukları, felsefe anlayışının temelleri Eflatun, Descartes, Spinoza, İbn Rüşd ve Aristoteles gibi düşünürlerle dayandığını göstermektedir. Eflatun' un ortaya koymuş olduğu idealar ve görüşler âlemi tasavvurlarından örnek verecek olursak, akıl sadece görüşler âlemini anlamakta yeterlidir. İdealar âlemini anlayabilmek için bu noktada felsefeye ihtiyaç duymaktayız. Ancak Filibeli'nin ideaların anlaşılması için gerekli olan şeyi sadece akıl olarak değil de Filibeli' nin felsefe anlayışında hâkim olan akıl ve tasavvufi

---

²⁹⁴ Sare Çetintaş, "*Filibeli Ahmet Hilmi'nin Felsefi ve Ahlaki Görüşleri*", (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, (Tez No: 146138), Elazığ, 2004, s.14.

²⁹⁵ Filibeli, "*İslam Tarihi*", C.1, s.41.

²⁹⁶ Ömer Ceran, *age*, s.18.

düşüncelerin birlikteliği olarak tarif edebiliriz. Tek başına aklın, bu hakikatleri anlamakta yeterli olmayacağını düşünmektedir.

Descartes, “*Filozof, bilmeye muktedir olduğumuz bütün şeylerin sebeplerini kendilerinden çıkarabileceğimiz ilk nedenleri ve gerçek ilkeleri arayan kişidir.*”²⁹⁷

Aristoteles, “*Felsefe adı bir ilme uygun gelir ki, bunun da ilk ilkelerin ve ilk sebeplerin teorik ilmi olması gerekir.*”²⁹⁸

İbn Sina, “*İnsanın gücü yettiği kadar eşyanın hakikatine vakıf olmaya çalışmasıdır.*”²⁹⁹

İslam filozofları tarafından da felsefe yapmaktaki amacın Allah’ ı ve hakikatleri bilmek şeklinde tasavvur edilmiştir. Düşünürümüz Filibeli’nin felsefe tasavvuru, bahsettiğimiz düşünür-filozofların hepsinin düşüncelerinin toplamından meydana gelmektedir. Filibeli’nin felsefeden tasavvur ettiği şeyin ilim-bilim-felsefenin birlikteliği ile insana ait olan her şeyde ilk sebeplerin³⁰⁰ incelenmesi şeklinde olduğu görülmektedir.

Filibeli, İslam düşüncesinde bilimsel ilerlemeye, ilime ve felsefeye karşı herhangi bir engel görmemekle beraber Batı’da cereyan eden bu bozuk düşüncenin İslam düşüncesini korumak amacıyla İslam Tarihi kitabını yazmıştır. İslam Tarihi dışındaki tüm eserlerinde de aynı amacı gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Toplum olarak gelişmeye ve Batı’nın ulaştığı seviyeye ulaşmaya aşırı talep içinde olmakla beraber, Filibeli bu istekleri hayata geçirmeyi sağlayacak azim ve kararlılığın eksik olduğunu söylemektedir. Sağdan soldan duyulan yarım bilgiler ile kendisini aydın gören düşünürlerin Batı’yı olduğu gibi kuru bir taklit ile benimsemeye çalışması kendi sonumuzu getirmemize sebep olacaktır. Bu nedenle Filibeli düşünürlerin kibrini ve

---

²⁹⁷ Descartes, “*Felsefenin İlkeleri*”, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: M.S.G.S.B. Yayınları, 1988, s.8.

²⁹⁸ Aristoteles, “*Metafizik*”, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s.82.

²⁹⁹ Hasan Şahin, “*İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*”, Ankara: İlahiyat, 2000, s.38.

³⁰⁰ Ömer Ceran, *age*, s.21.

kendini beğenmiş tavırları bırakıp, sağlam bir analiz yöntemi ile Batı'nın örnek alınacak yanlarını değerlendirmeleri gerektiğini söylemektedir.

Kendimizi geliştirebilmek için illa da kendimiz yeniden özgün yöntemler meydana getirmek mecburiyetinde değiliz. Filibeli tarihte Japonya'nın yaptığı gibi bizimde aynı şart ile Batı'yı örnek alma imkânımızın bulunduğunu söylemektedir. Ama bu Japonya gibi kendi köklerimize sadık bir şekilde yapılmalıdır.³⁰¹ Körü körüne Batı'nın taklit edilmesi bizlere hiçbir fayda sağlamayacağı gibi kendi özümüzü de kaybetmemize sebep olacaktır.

İbn-i Arabi'nin hümanist düşünceleriyle benzer düşüncelere sahip olan Filibeli, İslam inancına sahip olmasına rağmen, *Amak-ı Hayal* adlı eserinde kimi zaman bir Buda ile yolculuğa çıkmış, kimi zaman farklı bir milletten olup hakikatin peşine düşmüştür. Zaman zaman çeşitli dinlerin liderlerine ve öğretilerine göndermelerde bulunmuş ve o kişiler aracılığı ile hakikatin peşine düşmüştür. İbn-i Arabi düşüncesinde yaratılmış her varlığa karşı duyulan saygının Filibeli'nin *Amak-ı Hayal* kitabında da görmekteyiz. Bu eserde Filibeli, hakikatin tek ve mutlak olduğunu diğer tüm dinlerin ona ulaşmada birer yol olduğunu düşündüğünü görmekteyiz.

Filibeli, insan duyularının hakikatini anlamakta yetersiz kaldığını düşünmektedir. İnsanın sahip olduğu ilimler, Allah'ın sahip olduklarının yanında pek önemsiz ve kıymetsiz kalmaktadır. İnsan duyuları aracılığı ile bilebildiği hakikatlere yönelir, bunların asıl sebebi olan hakikatleri görmezden gelir ise işte o zaman hakikatin bilgisinden büsbütün uzaklaşmış olur.

Filibeli'nin *Amak-ı Hayal* kitabında esas çıkış noktası bilimsel olarak elde etmiş olduğu bilgilerin ona manevi bir doyum yaşatmamasıdır. Filibeli'nin bu eserinde hakikat arayışı içerisine girmiş olmasının temel sebebi de budur. Felsefe, fizik, kimya, biyoloji gibi pek çok bilim dalının temelde sahip olduğu hakikatleri görmezden geldiklerini, bu sebeple de büyük bir kibre kapılıp hakikatin bilgisinden mahrum kaldıklarını

---

³⁰¹ Filibeli, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, ss.136-137.

düşünmektedir. Bu anlamda bizi hakikatin bilgisine götürecekt en iyi yolun *vahdet-i vücud* düşüncesi olduğunu savunmuştur.

Amak-ı Hayal kitabında Raci bu dönemin genel düşünce yapısı hakkında ciddi anlamda bilgi vermektedir. Raci çok iyi ilim tahsil etmiş bir gençtir fakat öğrenmiş oldukları manevi anlamda zihnini meşgul eden sorulara cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Bu sorulara cevap aramak için ne kadar çok ilim ehline yönelse de bir türlü zihnini meşgul eden sorulara yanıt bulamamıştır. Akli ile bulduğu doğruları kalbi ile çelişiyor, kalbi ile inanmış oldukları da aklına ters düşüyordu. İçine düşmüş olduğu bu şüphe durumu manevi anlamda bir boşluğa düşmesine sebep olmuş, bunu gidermek için de kendisini alkolün ve eğlencenin pençesine atmıştır. Madem zihnini meşgul eden sorulara cevap bulamıyordu o halde zihnini meşgul eden soruları unutmayı ve kendinden geçmeyi tercih etmişti.

Varlığın ve yokluğun ne olduğu sorusu Raci' nin içini kemiren şüphelerin sebebidir. Kendisi gibi iyi eğitim almış bir kimsenin bu sorulara cevap bulamaması onun şüphelerini ve merakını daha da kamçılıyordu. Bu amaçla başvurduğu hiç kimse sorularına cevap bulamamıştır. Bu merakı gidermek için çıkmış olduğu yolculukta karşısına çıkan olgun insanların hiçbirisi Raci' nin olmasını beklediği görüntülere sahip değildir. Her biri tuhaf giyimli hatta deli, meczup diyebileceği kılıklara sahiptir. Bu kişilerin ağzından dökülen sözler Raci'yi derinden şaşırtmıştır. Görünüşlerin ardında bulunan hakikatin farklı olabileceğini bu noktada idrak eden Raci, deli gibi görünen bu kişilerin sözlerine dikkat kesilmeye başlamıştır. Aynalı baba ile yapmış olduğu sohbetin ahengine kapılmış farklı bir hayal alemine doğru gezintiye çıkmıştır. Aynalı baba, olgun insanların dünyadaki görünüşlere aldanmayıp bu dünyanın gelip geçici heveslerinin farkında olduğunu Raci' ye anlatmıştır. Rüyalar gerçeklerden ne kadar bağımsız ise, zevk ve heveslerinin peşinden koşan kişi de hakikatin bilgisinden o kadar uzaktadır. Buradan sonra Raci uyanık iken rüya görmeye başlamıştır. Gözleri maddi dünyadan bir şey görmüyor ancak kendisini farklı ülkelerde görmeye başlamıştır.

Raci dalmış olduğu bu hayal âleminde kendisini hiç tanımadığı bir adam ile birlikte ilk önce Hindistan'da bulmuştur. Bu yolculuğun amacı "hiçlik"

zirvesine ulaşmaktır. Bu zirveye ulaşmak bile sıradan insanların yapmaya kalkışacağı işlerden değildir. Bu yolculuğunda karşısında Buda Gotoma çıkmıştır. Raci'nin bu zirveye ulaşma yolunda rehberi de Buda Gotoma olacaktır. Bunları yapabilmek için sıradan insanlardan farklı olarak, nefsinin isteklerine karşı gelmeyi ve nefsini kontrol altında tutabilmeyi öğrenmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu yolda kendisine her ne ikram edilirse edilsin her birisine karşı soğukkanlılığını koruması gerekmektedir. Bu durumda epeyce zorlanan Raci, içten içe bu duruma kızmaktaydı. Kendisine ikram edilen bir kadehi almak üzereyken Buda tarafından ikaz edilen Raci, Buda tarafından önüne çıkan engellere aldanmaması konusunda uyarılmıştır. Bu yolculukta Raci, Buda'nın sözlerini unutup kendisine ihtişamlı görünen sarayın ve buradaki kadınların gösterişlerine kapılmıştır. Fakat yapmış olduğu hatayı, görmüş olduğu şeylerin tam zıddına dönüşmesi ile anlamıştır. Raci Buda'ya vermiş olduğu sözü tutamamıştır. İstenilen aşamaya gelememiş, hiçlik zirvesine ulaşamamıştır.

Raci, Aynalı Baba ile devam eden görüşmelerinde pek çok nasihatler dinlemiştir. Aynalı Baba bu alemde meydana gelen olayların hiçbirisinin ezeli ve ebedi olmadığı, insana elem ve kederden başka bir şey vermediğini söylemiştir. İnsanın kaderini değiştirmek için yapmış olduğu şeylerin gereksizliğini ve asıl önem verilmesi gereken hususun şimdiki zamanda yaşanılanlar olduğunu vurgulamıştır. Bu esnada Raci yeni bir hayale dalmış ve kendisini Temaşa Bayram'ında görmüştür. Bu bayram yerinde herkes Zerdüş tarafından imtihana tabi tutulup, hakikatleri söylediği takdirde cennetlik olan kişilerden olacaktır. Raci' de bu imtihandadır. Zerdüş'ün huzuruna çıkmış ve sormuş olduğu sorulara istemsizce cevaplar vermiştir. Verdiği cevaplar Raci'nin bu imtihanı geçmesini sağlamıştır. Ve daha sonra kendisini iyilik ve kötülük arasında savaşın yapıldığı bir alanda bulmuştur.

Kötülüğün ve iyiliğin çarpıştığı bu savaşta Raci'nin sahip olduğu silahlar alçakgönüllülük, sabır, ilim ve şükürden ibarettir. Buna karşılık kötülüğün elinde de kin, nefret, düşmanlık, şehvet gibi insanı çok çabuk etkisi altına alan ve hata yapmasına sebebiyet veren şeyler bulunmaktadır. Raci bunların hiçbirisinden korkmuyor ve sonuna kadar kötülüğe savaş açıyordu. Raci'nin görmüş olduğu bu rüyada esasen insanın dünyadaki

serüveni karşımıza çıkmaktadır. İnsan sürekli olarak kötülüğe karşı iyi olmaya çalışır. Nefsini dizginlemesi ve kötülükten uzak durması gerekir. Buda ancak kendisindeki özelliklerin farkına varması ile olacaktır. Raci bu savaştan kaçamamaktadır. Eğer kaçarsa ebediyen cehennemde bulunacaktır. Aynı insanın dünyada ki kötülüklerden kaçıp gidemediği gibi Raci' de bu savaşa girmek mecburiyetindedir.

Esasında kitabın bütününde Filibeli'nin okuyucuya vermeye çalıştığı düşüncede aslında tam olarak budur. İnsanın geçici alemin zevklerinden uzak durması ve bu dünyada kendisine eşlik edecek bir rehber ihtiyacı duymasıdır. Zira dünyada var olan tüm güzellikler insanın hakikatini görmesini engelleyecek türdendir. Bundan dolayı insanın hakikate ulaşabilmesi için hiç durmadan hakikatin yolunda olması gerekmektedir. İnsanın bunu başarabilmesi için nefsin düşmanı olan, insanı kötü huylara sevk edecek davranışlardan uzak durması gerekmektedir. Bunu yapabilmesi için de iradesine sahip bir varlık olması gerekmektedir.

Amak-1 Hayal kitabının ilk bölümünden sonuna kadar anlatılanlara baktığımızda maddi aklın hakikat denilen şeyleri kavramada ne kadar eksik kaldığı konusu işlenmiştir. İnsan karşılaştığı durumları incelerken, yalnızca duyuları aracılığı ile elde etmiş olduğu bilgiler doğrultusunda hakikatleri bildiği fikrine kapılmaktadır. Bu durum hakikatte bambaşkadır.

*Ey avare yolcu! Yürü! Durma, yürü! Bu geçici alemin zevkleri seni Allah'a kavuşmaktan alıkoymasın. Bu eşsiz manzaraların, bu güzelliklerin hepsi yalnızca bir rüya ve hayaldir. Ey zavallı ziyaretçi! Yürü! Durma, yürü! Yürü, kendi aslına kavuş. Kemal dereceleri bunlardır. Geçici süs ve gösterişi terk edip, yürü ki Allah'a kavuşma kadehinden içesin. Yürü ki, yokluk meydanında Allah'ın kudretini ve sırrını göresin.*³⁰²

Bazı durumlarda bizim bilgimizin ve algılamamızın dışında olaylar ile karşılaşırız. Bunlara getirmiş olduğumuz yorumlar yalnızca bizim algılarımız çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durumda hakikat bizim duyularımızdan bağımsız olarak bulunmaktadır. Fakat insanın sahip olduğu duyular bu hakikatlere ulaşmada en büyük engeldir. Bu nedenle kavranması ve bilinmesi güç olan durumları bilemiyor olmak hakikatlerden şüphe

---

³⁰² Filibeli, Amak-1 Hayal, s.28.

etmeyi gerektirmez. Şüphe edilecek tek şey, hakikate ulaşmada kullanmış olduğumuz duyularımızdır.

3.5.Filibeli' nin Felsefî Akımlara Yaklaşımı

Filibeli' nin felsefî düşüncesini incelerken onun Batı'daki felsefî akımlara dair düşüncelerinden bahsetmek gerekmektedir. Bu felsefî akımların değerlendirilmesinin yapılması Filibeli tarafından çok önemli görülmüştür. Uzun zamandır Batı' da yapılmakta olan her türlü faaliyet, bilimsellik başlığı altında insanlara sunulmaktadır. Hatta bilimsellikten çok uzak olan şeyler bile bilimsellik iddiasında bulunmaktadır. İnsanlar tarafından bilime ve bilimselliğe rağbetin en çok olduğu, bilimselliğin (scientism) revaç bulduğu bu dönemde, yalan-yanlış bilgilerin benimsenmemesi için bu felsefî akımların iyi şekilde bilinmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Filibeli, Batı 'nın felsefî akımlarını değerlendirirken, her birine eleştiriler yöneltmiştir. Bu ekollerin hiç birinin, varlığı tam olarak açıklayacak seviyede olmadığını düşünmektedir. Varlığın hakikatlerini açıklamada hepsinin belli bakımlardan eksik bulunduğunu, bu sebeple bu düşünce akımları ile yapılacak olan hiçbir felsefî çalışmanın tam olamayacağını söyler.

“Mevcut ekollerden hiçbirisi kusursuz değildir. Hiçbirine ‘toparlayıcı meslek’ denemez. Her birinde bazı hakikatler yanında ispat edilmemiş teori ve varsayımlar vardır... vd.”³⁰³

Filibeli sahip olunan felsefî akımlar değerlendirildiğinde bunlardan tek başına hakikatler çıkmadığını, ancak bunların hep birlikte düşünülmesi durumunda eksikliklerin tamamlanacağını ve böylece sağlıklı bir felsefî yaklaşıma sahip olunabileceğini belirtmektedir. Bu sebeple mevcut olan bu akımlardan hiçbirinin tek başına kabul edilmesi gibi bir durumun mümkün olmadığını söylemektedir.³⁰⁴ Bu açıdan düşünürümüzün Batı'daki felsefî akımları eleştirme sebeplerini ve ilgili akımların temel iddialarını özet olarak sunmayı faydalı buluyoruz.

---

³⁰³ Filibeli, age, s.146.

³⁰⁴ Filibeli Ahmet Hilmi, age, s.146-147.

Materyalizm

Madde ve ruhu birbirlerinden ayırmayan, ikisini tek bir varlıkmiş gibi kabul edip her şeyi maddeye bağılı olarak açıklayan felsefi düşünce akımıdır. Metafizik âlemi reddeden materyalizm, Tanrı, ruh, melek, cennet-cehennem vb. metafizik öğelerin hepsine karşı çıkmaktadır. Var olan şeylerin, determinizmin etkisi ile meydana gelmiş olduğunu kabul eder. Bu bakımdan spiritüalizm, rasyonalizm, idealizm gibi diğer felsefi düşüncelerden ayrılmaktadır.³⁰⁵

Son dönem Osmanlı fikrî tartışmalarında materyalizmin etkisinde kalmış düşüncelerin bulunduğu görülmektedir. Dozy' nin 'Tarihi İslamiyet' kitabının tercümesini yapan Abdullah Cevdet de bu düşünce akımının etkisinde kalmış biridir. Düşünürümüz Filibeli, materyalist düşünürler ile fikrî tartışmalarda bulunmuş ve materyalizme karşı bir duruş sergilemiştir.

Filibeli, materyalizmi bilime ve bilimsel çalışmalara aykırı görmektedir. Çünkü materyalizmin kendini inşa etmiş olduğu prensipler, her türlü ispattan yoksun bulunmaktadır. Materyalizmin sahip olduğu iddiaların hepsi dogmatik unsurlardır. Bu nedenle bilimsel olarak değerlendirmeye kendini kapalı tutar.

Filibeli' ye göre materyalist düşünürler, bilimi kullanarak metafiziğe karşı duruş sergilemektedirler. Ayrıca bilimi ve bilim insanlarını değersiz göstermeye çalışarak kendilerince bir metafizik oluştururlar. Bu durum onların yanlış ve tutarsız bir düşünce içerisinde olduklarının gösterir.³⁰⁶

Materyalistlerin temel iddiaları olarak şunlar dile getirilebilir:

1. Madde ve kuvvetin bizatihi mevcudiyeti
2. Bunların ezeliği ve ebediliği
3. Tecrübenin yalnız duymalara münhasır oluşu
4. Tabiat kanunların değişmez oluşu
5. Hayatın kendiliğinden oluşu
6. Kâinat kendi kaideleri ve amilleriyle açıklanabilir olduğundan bir Vacibü'l Vücut (yaratıcı) fikrine hacet bulunmaması
7. Ruhun beyne ve mevcut kuvvetlere indirgenmesi

³⁰⁵ Aydın Topaloğlu, *Materyalizm*, TDV Ansiklopedisi, C.28, 2003, ss.137-140.

³⁰⁶ Filibeli, *Allah' ı İnkâr Mümkün Mü?* s.174.

8. İrade ve benzeri ruhî hadiselerin, kanunların tesirine indirgenmesiyle insan özgürlüğünün bir vehim ve zandan ibaret gösterilmesi.³⁰⁷

Filibeli materyalist düşüncenin yukarıda anılan iddialarına karşı çıkararak, kendisi bir anti materyalist sistem geliştirmiştir.³⁰⁸ Bunu yaparken dünyada materyalist düşüncenin savunuculuğunu yapan düşünürlere eleştirilerde bulunmuştur. Eleştirilerinin hedefinde olan isimlerin başınca Louis Büchner ve onun düşüncelerinin savunuculuğunu yapıp kitaplarını Osmanlıca' ya çeviren Baha Tevfik ve Celal Nuri gelmektedir. Filibeli' ye göre bu düşünürlerin fikirlerinin pek kıymeti yoktur. Ortaya koymuş oldukları fikirlerin İlkçağ fikirleri ile benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Anlayamadıkları bir mesele olduğunda, kendilerince yeni bir metafizik oluşturma yoluna gittiklerini dile getirmektedir.³⁰⁹

Filibeli' ye göre materyalizm insanlar üzerinde olumsuz etkilerde bulunmakta, maddecilik, ümitsizlik, üzüntü, ahlaki çöküntü gibi hisler meydana getirmektedir. Bu sebeple materyalizmin tüm iddialarına karşı eleştirilerde bulunmuş ve spiritüalizmi (ruhçuluk-maneviyatçılık) benimsemiş ve savunmuştur. Dönemin kelamcıları geleneksel bir sisteme bağlı olup düşüncelerini felsefi metot ve eleştiriden uzak, dikkate değer bir yöntem olmaksızın ortaya koymuştur. Filibeli, Batı' da felsefi düşüncenin gelişmiş olması sebebiyle, Batı'ya karşı kendimizi müdafaa edebilmek için onların felsefi yöntemlerini çok iyi öğrenmek gerektiğini vurgulamıştır. Geleneksel düşüncenin etkisi ile yapılmış olan çalışmalar, Batı' nın bu yöntemli eleştirileri karşısında yeterli olmayacaktır.³¹⁰ Bu sebeple, Filibeli her ne kadar felsefe ile meşgul olmuş bir İslam düşünürü ise de asıl amacı

---

³⁰⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzur-ı Akl ü Fende Maddiyün Meslek-i Dalaleti*, Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan Erbay –Ali Utku, Konya: Çizgi Kitabevi, 2012, s. 174

³⁰⁸ Neşet Toku, *Türkiye'de Anti-materyalist Felsefe (Spiritüalizm) –İlk Temsilciler*, İstanbul: Beyan Yayınları,1996.

³⁰⁹ Filibeli, *age*, s.189.

³¹⁰ Uludağ, *age*, ss.127.

Batı'nın mesnetsiz eleştirilerine cevap verebilmek olmuştur. Bunu yapabilmek için felsefe öğrenimini gerekli görmüştür.³¹¹

Filibeli, monizm (tekçilik, bircilik) için şunları dile getirir. Bu düşünce evrende var olan her şeyin tıpkı eşyalar gibi bir tek benzerinden meydana gelmiş olduğunu savunan düşüncedir. Bu düşünce akımı, materyalizm ile aynı şeylerden meydana gelir. Materyalizme ilave olarak maddeyi tek bir öze indirgemektedir. Çok önemli bir farkı olmamak ile beraber materyalist düşüncenin tüm özelliklerini taşıyan bir düşüncedir.³¹²

Pozitivizm

Auguste Comte tarafından oluşturulmuş bu düşünce akımı son dönem Osmanlı düşünürlerine en çok etkide bulunmuş felsefî düşüncelerdendir. Pozitivist düşünürler insan zihnini sınırlı bir yapı olarak kabul eder. Bunun sebebi, insan aklının yalnızca tecrübe edebildiği şeyler hakkında bilgi sahibi olabilir. Pozitivizm; deney ve gözlem dışında elde edilen bilgileri metafizik alana ait görmekte, metafiziği kabul etmediği için de metafizik alan ile ilgili söylenen her şeyi uydurma kabul etmektedir.³¹³

Filibeli, Auguste Comte'un iki düşüncesini kıymetli görmüştür. Birincisi üç hal kanunu, ikincisi ise ilimler tasnifidir. Üç hal kanunu; insan yaşamını üç bölüme ayırmaktadır. Bunlar teolojik dönem, metafizik dönem ve pozitif dönemdir. Teolojik dönem insanların çocukluk dönemine benzetilmektedir. Bu dönemde, metafizik dönemde ve pozitif dönemde elde edilen bilgiler birlikte yer almaktadır. Metafizik dönem, insanın merak ettiği sorulara cevap aradığı dönemdir. Mesela varlığın ilk nedeni nedir? Ölümünden sonra hayat var mıdır? Gibi sorulara soyut varlıklardan hareketle cevaplar verildiği bir dönemdir. Pozitif dönemde ise artık deney ve gözlem önem kazanmıştır. Deney ve gözlem sonucu elde edilmeyen bilgiler geçersiz

---

³¹¹ Mustafa Selim Güven, *Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi ve Arusiyye Tarikati*, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 2014, S. 33, s.58.

³¹² Ömer Ceran, *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Dini ve Felsefi Görüşleri*, s.37.

³¹³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Pozitivizm Maddesi, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s.214.

kabul edilir. Bu aşama, insanlığın yetişkinlik çağı gibidir. Bu aşamada metafizik bilgiler değerini kaybetmiş, bilimsellik önem kazanmıştır.³¹⁴

Auguste Comte' un ilimler tasnifine baktığımızda, en üste matematiği yerleştirmiş olduğunu görmekteyiz. Astronomi, fizik, kimya, biyoloji, sosyoloji gibi disiplinlerin matematikten sonra karmaşıktan basite doğru bir sistemde oluştuğunu söyler. Auguste Comte' un bu tasnifinde matematik diğer disiplinleri meydana getiren ilk nedendir. Ondan sonra varlığa gelen her şey bir önceki, bir sonrakinin sebebi şeklinde oluşmuştur. Bu ilimler birbirlerinin nedeni şeklinde ve belli bir sıralamaya bağlıdır. Örneğin astronomi olmadan fizik olmaz şeklinde aralarında sıralı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.³¹⁵

Filibeli, Comte' un ortaya koyduğu bu düşünceleri teorik olarak başarılı bulmaktadır. İnsanlığın tarihsel ilerleyişi bakımından üç hal kanununu doğru bir açıklama olarak görmüştür.³¹⁶ Ancak Filibeli, bunu felsefi açıdan doğru bulmamıştır. Filibeli, Comte' un bilim, din ve felsefi bilgilerin birbirlerinden farklı oluşunu anlayamadığını söylemektedir. Çünkü düşünürümüze göre bilimsel bilginin olması, insanların dine ve felsefeye olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Dini bilgiyi reddeden Comte' un 'insanlık dini' adıyla yeni bir din tasavvuru sunması ayrı bir garabettir.³¹⁷

“Pozitivizm kesin olmayan varsayımları kabul etmeme iddiasıyla işe başladığı halde bütün nihai hükümlerini o kabil varsayımlara dayandırdığından ve nihayet aşırı şaibeyle dogmatizme eğilim gösterdiğinden o da eleştiriden ve itirazdan azade kalamaz.”³¹⁸

Filibeli bilim, din ve felsefeyi insan hayatının merkezinde olan üç disiplin olarak görmektedir. Pozitivizm düşüncesinde olduğu gibi birinin kabul edilmesi diğerlerinin inkâr edilmesini gerektiren bir durum değildir.

---

³¹⁴ Ömer Ceran, *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Dini ve Felsefi Görüşleri*, s.38.

³¹⁵ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, çev. Ümit Meriç, Dergi Park, ss.232-233. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/4828>. (Erişim: 30.03.2019)

³¹⁶ Ömer Ceran, *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Dini ve Felsefi Görüşleri*, s.39.

³¹⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam'ın Esası*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.5.

³¹⁸ Filibeli Ahmet Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?* s.147.

Nitekim Auguste Çöme, dini her ne kadar insanlığın çocukluk çağında kalmış bir şey olarak tarif etse de kendisinin bir din ortaya koyma çabasında olması, dinin insan hayatı için gerekliliğini göstermektedir. Bu sebeple Filibeli, pozitivist düşüncenin uygulanabilir bir düşünce olmadığını belirtmiştir.³¹⁹

Kritisizm

Kurucusu Kant olan Kritisizm, doğru bilgiye ulaşmada sadece aklın (rasyonalizm) ya da sadece duyuların (ampirizm) yeterli olacağını söyleyen düşünce akımlarını eleştirmiştir. Akıl, deney ve gözlemin birlikte çalışması sonucunda doğru bilgiye ulaşır. Kant'ın eleştirel felsefesi, insan aklının doğru bilgiyi elde etmedeki sınırlarını, gücünü ve imkânlarını incelemektedir.³²⁰

Filibeli, Kant'ın ortaya koymuş olduğu eleştirel felsefeyi, insanın kendisinin farkına varması açısından önemli bir adım olarak görmektedir. Kant insanlığın başlangıcından beri var olan bir takım sorulara hala cevap bulunmamış olmasının sebeplerini araştırmıştır.³²¹ İnsan aklında zorunlu olarak mevcut olan fikirlerin (metafizik konular) farkında olan Kant, bu fikirlerin doğuştan mı yoksa sonradan mı insan aklında bulunduğunu sorgulamaktadır.³²²

Filibeli, insan aklının hakiki bilgiyi elde ederken sadece akıldan yola çıkılabileceğini kabul edenlerin yahut sadece deney ve gözlem yolu ile hakiki bilgiye ulaşılabilceğini kabul etmenin insanı yanlış bir yola sokacağını düşünmektedir. Çünkü bu şekilde farklı türden bilgileri aynı yöntem ile değerlendirmiş ve dolayısıyla yanlış bilgilere ulaşılmış olacaktır. Örneğin sadece akılı kıstas almak, insanın manevi yanını yok saymak anlamına gelecek, dolayısıyla mucizeler ve inançlar gibi konuların yok sayılmasına sebep olacaktır. Akıl veya duyulardan yalnızca birisinin kıstas olarak kabul edilmesinin bizleri yanlış noktalara götüreceğini düşünen

---

³¹⁹ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam'ın Esası*, ss.7-8-9.

³²⁰ S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996, ss.124-125.

³²¹ Uludağ, age, s.156.

³²² Filibeli, *İslam Tarihi*, s.81.

Filibeli, böyle bir zamanda Kant'ın insanın neyi bilebileceğini ya da bu bilme işini nasıl yapabileceği üzerinde sorular sormuş olmasını çok kıymetli görmektedir. Yani ilk önce bilmemiz gereken şeyin insanın idrak gücünün nasıl bilebileceğinin sorgulanmasıdır. Nihayetinde Kant'ın akıl, deney ve gözlem sonucunda doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu söylemesi Filibeli tarafından takdir görmüştür.³²³

Ancak Filibeli' nin Kant' ın fikirlerinde karşı olduğu hususlar bulunmaktadır. Mesela Kant'ın kabul ettiği gibi zaman ve mekân kavramlarının bizde sonradan oluşan hususlar olduğunu kabul etmez. Hatta zaman ve mekân kavramlarının bizim tarafımızdan eşyaya sonradan atfedilen kavramlar olduğunu söylemektedir. Dolayısı ile bizlerin gördüğü ve duyduğu şeyler eşyanın sahip olduğu hakikatler olmayıp yalnızca eşyanın bizim duyularımız tarafından algılanmasıdır.³²⁴ Kant, metafizik bir takım öğelerin insan zihninde bulunmasından yola çıkarak yapmış olduğu bu incelemelerde insan aklında mevcut olan bir takım bilgilerin aklı olarak ispatını yapamadığı için insan aklının açıklayabildikleri dışında bir gerçekliğinin bulunmadığı düşüncesine bağlamıştır. İnsanın metafizik alanlar ile ilgili bilgi edinebilmesi için doğuştan sahip olduğu hiçbir yeteneğin bulunmadığını, bu sebeple bu alanlar ile ilgili söylenecek hiçbir şeyin hakikat olmayacağını söylemektedir.³²⁵

Filibeli, Kant' ın ortaya koymuş olduğu bu sistemde, akılcılık ve ispat yöntemlerini de kullanarak bir eleştiri yapmış olduğunu söylemektedir. Kant' ın başlangıçta yapmaya çalıştığı şeyi çok kıymetli görmüştür. Ancak sonuçta ortaya koymuş olduğu şey, var olan fikirleri tamamını yıkmış fakat yerine yeni bir düşünce koyamamış olmasından dolayı Kant' ı eleştirmiştir.³²⁶

Tekâmül (Evrîm) Felsefesi

---

³²³ Filibeli, *age*, C.1, s.18.

³²⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Allah' ı İnkâr Mümkün Mü?* sad. Necip Taylan-Eyüp Onart, İstanbul: Çığır Yayınları, 1977, s.65-66.

³²⁵ Filibeli, *İslam Tarihi*, s.82.

³²⁶ Ömer Ceran, *age*, s.42.

Bu felsefî görüş, yaşadığımız evrende meydana gelmiş olan olayların bir tanrı tarafından değil, kendiliğinden meydana gelmiş olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu düşüncenin en büyük savunucu olan Darwin, insanın var olma sürecini tesadüfi bir olaya dayandırmaktadır. Tesadüf eseri gelmiş olduğumuz hayatımızın başlangıçta bugün sahip olduğumuz şekli ile olmadığı, zaman içerisinde gelişerek bugünkü halini almış olduğu düşüncesini savunmaktadır. Bu süreçte daha iyisine doğru gelişim gösteremeyen canlılar doğal seçim yoluyla yok olmuştur.

“Tekâmül nazariyesi, canlılar dünyasında basitten karmaşığa veya ilkel olandan mükemmele doğru bir oluşum ve gelişim meydana geldiğini kabul eden ekol tarafından ileri sürülmüştür”³²⁷

Filibeli, evrim düşüncesi hakkındaki fikirlerine baktığımızda, teorik olarak evrim fikrinde bir yanlışlık bulunmadığını, aksine doğru tespit olduğunu, ancak uygulamada bir takım yanlışlıkların ortaya çıkmış olduğunu söylemektedir. Filibeli, evrim düşüncesinin tek başına insanı Allah’ın inkâr edilmesi noktasına götürmeyeceğini belirtmiştir.³²⁸

İnsan yaşamına bakıldığında, başlangıçtan sona doğru devamlı bir değişim mevcuttur. İlk insandan bu yana insanlığın sahip olduğu kültür, yaşam, bilim, giyinme şekli bile sürekli olarak bir değişim yaşamıştır. Filibeli bu bakımdan evrim fikrinin mevcut olduğunu ve bilimsel gelişmeleri izah eden en iyi düşünce olduğunu kabul etmektedir. Ancak evrim düşüncesinin yorumlanmasından kaynaklanan bir bozulma yaşamış olduğunu söylemektedir. İlerleyen zamanlarda bu düşüncede insanı sadece maddeden ibaret bir canlı gibi değerlendirmekte ve metafizik alanı insanın bilemeyeceği bir alan olarak tasvir etmektedir. Filibeli eleştirici ve şüpheli felsefe anlayışlarına karşı olarak oluşan bu felsefe disiplini de insanı sadece maddi bir varlık olarak değerlendirmesi bakımından eleştirmiştir.³²⁹

Spiritüalizm (Ruhçuluk)

Şimdiye kadar açıklamış olduğumuz felsefî düşüncelerin tamamında, insanın maddi yanının yok sayıldığını gördük. Buna karşı olarak

---

³²⁷ Mehmet Bayraktar, “Tekâmül Nazariyesi”, *TDV Ansiklopedisi*, C.40, 2011, ss.337-339.

³²⁸ Mehmet Bayraktar, *age*, ss.337-339.

³²⁹ Ömer Ceran, *age*, s.44.

spiritüalizm insanın manevi yanını kabul esasına dayalı olarak oluşturulmuş felsefi düşüncedir.

İnsanlığın düşünce faaliyetleri içerisinde ruha önem veren düşünürler olmuştur. Antik Yunan düşünürlerinden Eflatun, Sokrates gibi düşünürler insanın maddi varlığının dışında ruha sahip bir varlık olarak var olduğu düşüncesini savunmuştur. Eflatun' un felsefe düşüncesi içerisinde ruha ayrı bir yer tahsis edilmiştir.

*“Spiritüalizme göre ruh, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bununla birlikte ruh için yok olmak söz konusu değildir. Ruh daima birliği, basitliği ve ayniyeti muhafaza etmektedir. Maddi olmayan bir mahiyete sahip olup varlığı maddeden müstakildir.”*³³⁰

Ruhçuluğun, bilimsel olarak ispat edilememesi sebebiyle diğer felsefi disiplinler tarafından değersiz görülmüş ve yok sayılmıştır. Spiritüalizm ise insanın hem maddi hem de manevi yanını kabul etmektedir. Spiritüalizm ile ilgili bazı temel düşünceler şu şekildedir:

1. Cenab-ı Hak akıl ve irade sahibi spiritüel bir şahsiyettir.
2. Âlemi “yok ”tan yaratmış olup, kendisiyle yaratılmışlar arasında “varlık bakımından” başkalık vardır.
3. İnsan zekâsında “akıl ve temyiz” denilen bir yeti vardır ki, onunla Cenab-ı Hakk’ı ve asli şeyleri bilebilir.
4. İnsan “irade özgürlüğüne” sahiptir.³³¹

Spiritüalizm düşüncesi, varlığı açıklarken ikili bir yapı gösterir. Tanrı ve âlemi farklı unsurlar olarak görmektedir. Filibeli, spiritüalizm düşüncesinin varlığı birbirinden ayrı gören bu ikili anlayışına karşı çıkmaktadır. Filibeli Tanrı ve âlemi birbirlerinden ayrı varlık olarak değil aksine bunları özleri itibari ile birbirinden farklı görmemiştir.³³²

Filibeli diğer felsefi düşünceleri eleştirirken bu düşüncelerin bozuk gördüğü yönlerini eleştirmiştir. İddia etmiş oldukları temel düşünceler bakımından hepsinde belli başlı doğruluk payı bulunmaktadır. Ancak varlığı

---

³³⁰ Neşet Toku, *Türkiye’de Anti-Materyalist Felsefe (Spiritüalizm)*, İstanbul: Beyan Yayınları,1996, s.97.

³³¹ Filibeli Ahmet Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz? s.148.*

³³² Neşet Toku, *age* , s.82.

değerlendirme aşamasında, karşılaşmış oldukları sorunlara cevap veremedikleri zamanlarda, metafizik alanı yok sayma yoluna gitmişlerdir. Buna karşılık Filibeli bu felsefi düşüncelerin hepsinden yola çıkarak, ortaya yeni bir felsefi düşünce çıkartılması düşüncesinde olmuştur.

3.6.Filibeli' nin Ruh Hakkındaki Düşünceleri

Filibeli' nin ruh hakkındaki düşünceleri O' nun vahdet-i vücut düşüncesi ile bütünleşmiştir. Ruhun yokluğu gibi bir durumun kimse tarafından düşünülmeceğini, ruhun var olduğunun herkes tarafından idrak edilmesinin zorunlu ve mümkün olduğunu söylemiştir. İnsanın varlığı onu meydana getiren beden ve bu bedende birbiriyle uyumlu şekilde çalışan organlar ile ruhtan meydana gelmektedir. Bu konuda herkesin hem fikir olduğu söyleyen Filibeli, ruh hakkındaki; beden yok olmasından sonra ruhun işlevinin ne olacağı? Bedenin dışında bir gerçekliğe sahip olup olmayacağı yönündeki soruları akli olarak açıklamaya çalışmıştır.³³³

Kant' ın bu konu hakkındaki düşüncelerine bakarsak, o, ruhun ve Tanrının varlığını kabul etmekle birlikte, insan aklının bu bilgilere ulaşabilmesini mümkün görmemiştir. Bu anlamda Filibeli' de ruhun mahiyetinin ne olacağının insan aklı tarafından bilinmeyeceğini söylemiştir. Fakat Filibeli açısından, ruhun varlığı yâda yokluğu hakkında konuşabiliyor olmamız bakımından ruhun yok olduğu iddia edilemez. Çünkü eğer gerçekten yok olsaydı, ruh hakkında konuşmuyor olurduk. Yâda ruh gerçekten var olması imkânsız bir şey olsaydı, onun yokluğuna dair kesin deliller sunabiliyor olmamız gerekirdi. Bu bakımdan Kant' tan farklı düşünmektedir. Aynı şekilde Tanrı hakkında da bilgilerimizin sınırlı olması ve kesin deliller ile ispat etmekten aciz oluşumuzu, Tanrı'nın insan idrakinin üstünde yüce bir varlık olmasının ispatı olarak görmüştür.³³⁴

Ruhun varlığı ve mahiyeti konusunda farklı düşünceler ortaya atılmış olsa da genel kanaat, ruhun tek ve ölümsüz olduğu yönündedir. Filibeli,

---

³³³ Filibeli, “Allah' ı İnkâr Mümkün mü?”, s.79.

³³⁴ Filibeli, age, s.79-80.

ruhun varlığını nasıl kabul ediyorsak, onun ölümsüz olduğunun da aynı şekilde kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.³³⁵

3.7.Filibeli' nin "İslam Tarihi" Kitabını Yazma Gerekçesi

Osmanlı Devleti içerisinde başlamış olan yenileşme hareketleri sonucunda Batı ile geçilen etkileşim sonucu düşünce ve fikir özgürlüğünün oluşması ve Batılı eserlerin tercüme edilmesi, Batı' da etkin olan materyalist ve pozitivist düşüncelerin Osmanlı içerisinde yaygınlaşmaya başlamasından dolayı oluşan sıkıntı toplumda özellikle gençler arasında hızla yaygınlaşmakta idi.

Bu yenileşme hareketi içerisinde bazı düşünürler vardı ki yapmış oldukları çeviriler toplumun düşünceleri ile bütünüyle zıt düşmekte idi. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Baha Tevfik bunlardan en belirgin olanlarıdır. Yapmış oldukları çeviriler toplumdaki büyük tepkiler alıyordu. Üstelik bunlar, içinde bulunulan geri kalmışlık durumunun sebebi olarak İslamiyet'i gösteriyor ve bu durumdan kurtulmak için çareyi materyalizm olarak gösteriyorlardı. Özellikle Abdullah Cevdet' in Dozy' den yapmış olduğu "Tarihi İslamiyet" kitabı çevirisi İslam'ın değerlerine ve İslam Peygamber'ine karşı iftira niteliğinde tezler içeriyordu. Abdullah Cevdet' in böyle bir çeviri yapmasındaki amacı, İslam'ın ilerlemeye ve bilime karşı bir din olduğu fikri, bu inanç yerine biyolojik materyalizmi benimsetmekti. Abdullah Cevdet ve onun gibi düşününlerin din hakkındaki düşünceleri gerçekte İslam'ın iş görmez bir din olduğu anlayışının benimsetilmesi, bunun yerine ilerleme ve gelişmenin sağlanabilmesi için biyolojik materyalizmin benimsenmesi fikrini taşımaktadır.³³⁶

Filibeli Ahmet Hilmi' nin tüm çabası toplumun inanç yapısını bozmaya yönelik bu düşüncelere karşı duruştur. Kitaplarındaki amacı materyalist düşüncenin çürütülebilmesi için ilmî deliller sunmak şeklindedir. İslam Tarihi kitabı da bu amaçla kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Ahmet Hilmi ne Dozy ne Abdullah Cevdet ne de diğer Batılı düşünürlere kişisel olarak

---

³³⁵ Filibeli, age, s.80.

³³⁶ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986, s. 325.

eleştiride bulunmuştur. Onun eleştirmekte olduğu şey bunların tümünün ortak olarak hareket ettiği düşünceye karşı durmaktır.³³⁷

“Bu eserin Müslümanlar arasında intişarı, hayretle karışık bir hiddet, nefretle karışık bir hayreti mucip oldu. Hatta bu esere birçok reddiye yazdık. Lakin itiraf etmeliyiz ki, iman mahsulü olan bu reddiyelerin hiçbir ilmî kıymeti yoktu. Yalnız bir tanesinin bir dereceye kadar tarihi kıymeti var ise de, gayri ilmî olduğundan “Dozy” ilmen cerh ve reddedilmiş olmadı. Zaten müsteşrikler arasında ilk mevkilerden birini işgal etmemiş olan Dozy’ nin tarihi, artık kocamış sayılıp, ondan sonra İslamiyet hakkında birçok eserler yazılmıştır.”³³⁸

Filibeli Ahmet Hilmi, bu eserinde Dozy’ nin yazmış olduğu kitabı bilimsel bir tarih kitabı olmaktan uzak olması açısından eleştirmektedir. Bu sebeple Dozy’ nin kitabında ele aldığı konuları, “İslam Tarihi” kitabında bilimsel bir tarih anlayışı içerisinde ele almış ve eleştirmiştir. Filibeli aslında felsefe ile meşgul olmasına rağmen tarihi tenkit yöntemini başarılı bir şekilde uygulayan bir düşünür olduğu için tarihçi olarak da kabul edilmektedir. İslam Tarihi kitabı çok iyi bir tarih felsefesi kitabı olma özelliğine de sahiptir. Bu sebeple bu kitap içerisinde materyalizme karşı bilimsel nitelikte cevaplar verilmiştir.

“Biz, şimdiye kadar milli hazinelerimizin mevcudiyetinden bile habersiz kalacak derecede cahil ve gaflet içinde vakit geçirdiğimizden, İslamiyet’ i dahi kendi dairesinde ve Musevilik ile Hıristiyanlığa tatbik ettikleri usullerle tetkike başlamışlar. Batılılar bu yolda birçok eser meydana getirmişlerdir.”³³⁹

Düşünürümüze göre Batılılar İslam karşıtı eserler kaleme aldıklarında, bunu bilimsellik iddiası ile yapmaktadırlar. Ancak görülür ki ortaya koymuş oldukları eleştiriler Hristiyanlık dininin eski Katolik inançlarından ibaret kalmıştır. Hristiyanlık aslını kaybetmiş bir dindir. Kendi içerisinde bile bozulmalara uğramış bir dinin bakış açısı ile başka bir dinin eleştirilmesi yanlış sonuçlar çıkartılmasına sebep olmuştur.

---

³³⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, s.139.

³³⁸ Filibeli, *İslam Tarihi*, s.4.

³³⁹ Filibeli, *age*, s.4.

Din hakkında yazılmış olan kitapları anlayabilmek için bunların arka planında, yazarların düşüncelerinin asıllarını oluşturan felsefî temellerin iyi bilinmesi, kitaplardaki düşüncelerin anlaşılması açısından büyük öneme sahiptir. Pek çok felsefî düşünce, düşünürler üzerinde etkili olmuştur. Bu sebeple bunların tespit edilmesi önem taşımaktadır. Filibeli, Dozy'nin rasyonalist bir yöntem ile İslam dinine karşı eleştirilerde bulunduğunu söylemektedir.³⁴⁰ Dozy sözde bilimsel yöntemler ile İslam dininin hakiki bir din olmadığını ispat etme yoluna gitmiştir. Ancak Filibeli' ye göre İslam dini bu şekilde değerlendirilemez. Çünkü İslam dini maddeye değil maneviyata bağlı bir yapısı bulunmaktadır.

“Bu kadar çok ve çeşitli eserlerin her birine reddiye yazmak muvafık ve mümkün olamaz. Bundan dolayı bu eserlerde esas olan felsefî usul reddedildiği ve bu usule uyularak tahrif edilen veya değiştirilen vakalar, hakiki haline irca olunduğu takdirde, Dozy' nin tarihi de dâhil olmak üzere, İslamiyet hakkında yazılmış eserler de reddedilmiş olur”³⁴¹

Dozy' nin “Tarihi İslamiyet” kitabındaki İslam dinine yönelik eleştirileri o kadar ileri safhadadır ki ilmî olma özelliğini yitirip adeta iftira etmekten ibaret oldukları söylenebilir. Hakikatle asla alakası olmayan bilgileri (bunlara hurafeler demek yerinde olacaktır) bir araya getirip, bir de bunlardan bir hakikat meydana gelmesini beklemektedir. Dozy' nin bu yöntemi ne o dönem için ne de günümüz şartlarında asla bilimsel bir metot değildir. Tarihi olayları ve gerçekleri tamamen kendi istekleri doğrultusunda çarpıtıp, hiç adil olmayan şekillerde yargılamaktadır. Dozy' nin Tarihi İslam kitabı okunduğunda, anlattığı olaylar içerisindeki çelişki durumu çok açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Filibeli, ne Dozy'nin ne de kendisini desteklemek amacıyla sıklıkla düşüncelerine yer verdiği Sprenger'in ortaya atmış olduğu iddiaların, bilimsel olarak kabul edilebilmesinin mümkün olmadığını söylemektedir.³⁴²

---

³⁴⁰Filibeli, age, ss.41-42.

³⁴¹ Filibeli, age, s.4.

³⁴² Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz? Darü'l Fünun Efendilerine Tahriri Konferans, Çizgi Kitabevi: Konya,2016, s.208.

Dozy, hem İslamiyet' i anlatan bir tarih kitabı yazmış hem de bunu yaparken meseleye Müslümanlar açısından bakmamıştır. İçinde bulunulan dönemde İslamiyet hakkında oldukça fazla araştırmalar yapmıştır ancak bunları sadece yargılayan bir bakış açısı ile ve İslam'a zıt bir bakış açısı ile ele almıştır. Dozy 'nin, özellikle Hz. Muhammet hakkında asılsız iddiaları ve peygamberliğini yok saymak amacı ile ifade ettiği iddialar, Müslümanlar açısından yoğun tepki almıştır. Bu sebeplerden dolayı Dozy' nin, Abdullah Cevdet tarafından Müslüman olarak ilan edilmesi ve hatta Müslüman olanlardan daha Müslüman olduğunun iddia edilmesi³⁴³ yoğun eleştiri ve tepkilere yol açmıştır.

Filibeli, bilim ve teknik alanında Avrupa' nın gerisinde kaldığı ve bunun telafi edilmesi gerekli bir durum olduğunun farkındadır. Ancak bu telafi, Avrupa' nın birebir taklit edilmesi şeklinde olamamalıdır. İhtiyaç duyulan şeyin sadece ilerlemek-gelişmek fikri olduğunu, geri kalan kısmının kendine has yöntemler ile yapılması gerektiğini söylemektedir. Aksi takdirde kendi kültürümüzden ve şahsiyetimizden çıkıp kendimize yabancılaşırız. Bize ait olmayan bir sisteme uymaya çalışırken yok olup gitmek pek olasıdır. Bu gelişimi sağlayabilmek için felsefe gibi düşünsel ilerlemeye yardımcı olan ilimlerdeki geri kalmışlığın telafi edilmesi gerekir.³⁴⁴ Aslında Filibeli'nin amacı felsefe yapmak ve tarih kitabı yazmak değildir. Onun asıl amacı Batı' nın saldırgan tavrına karşılık toplumu koruyacak yöntemi bulmaktır. Bunu yapabilmek için Batı'nın kullanmış olduğu felsefenin metot ve yöntemlerinin iyi öğrenilmesi önemli bir konudur. Filibeli' ye göre ilerlemek ne geleneksel yapıdan kopmak, ne de Batı'yı olduğu gibi taklit etmektir.

Filibeli, kitabını yazarken ne İsmail Hakkı ve Fenni Ertuğrul gibi açık şekilde nede geleneksel bir tarih kitabı formatında bir reddiye yazmamıştır.

---

³⁴³ Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, file:///H:/YL-Dozy%20Tarihi%20İslamiyet/KİTAP-Tarihi%20İslamiyet%201.%20cilt.pdf (Erişim: 05.04.2019), s.5.

³⁴⁴ Filibeli, '*İslam Tarihi*', s.28.

Bilimsel bir sistem içerisinde bir İslam Tarihi kitabı yazarak Dozy ve onun gibi Batılı düşünürlerin iddialarına cevap vermek amacıyla olmuştur.³⁴⁵

Bilim ve teknik alandaki eksiklerin yanı sıra Filibeli, tarihçilik alanında büyük bir eksikliğin de tespitini yapmaktadır. İslam dünyasının kendisine ait pek çok hakiki tarih kitapları bulunmakla beraber, bunların genellikle sistemsiz bir şekilde yazılmış olmasını büyük eksiklik olarak görmektedir. Bunun dışına çıkmış, eserlerinde eleştiri ve iyi analizler yapmış olan İbn Haldun, Birunî gibi sistemli tarih yazarların sayılarının pek az olduğunu söylemektedir. Bu sebeple geri kalan kısmın birbirlerini tekrara düştüğünü ve İslam' a yönelik ortaya çıkan eleştiri ve fikirlere karşı olabilecek bir nitelikten mahrum kaldığını söylemektedir. Tarihi gerçekliklerin hikâye gibi anlatılması, Avrupalı düşünürlerin sistemli eleştirileri karşısında zayıf kalınmasına neden olmuştur. Filibeli, tarihi kaynakları bu kadar bol olan İslam dünyasının bir an evvel zayıf kalmış yanlarını güçlendirmenin gerekli olduğunu düşünmektedir.³⁴⁶ İşin aslına bakılacak olursa, Osmanlı'da tarihçilik ihmal edilmemiştir. Hatta en çok çalışmaların yapıldığı alanlardan biri olmuştur denilebilir. Burada kastedilen şey geleneksel bir tarihçilik yapılmakta olduğudur. Batı'nın sistemli eleştirileri karşısında, kendileri aleyhinde yapılan eleştirilere geleneksel bir tarzda cevap vermek, gereken başarının elde edilememesine sebep olmuştur.

Fakat burada unutulmaması gereken husus şudur ki; Abdullah Cevdet İslam alimlerini içinde bulunduğu dönemin yöntemlerine uygun şekilde kitap yazmamak ile suçlamaktadır. Bu noktada şu söylenebilir ki her düşünür kendi devrinin ilim seviyesinde eserler meydana getirebilecektir. Kaldı ki İslam alimleri meydana gelen her olayı kayıt altına alarak, bizim bile varlığından geç haberdar olduğumuz zengin bir kaynak bırakmışlardır. Fakat baktığımızda bizim kendi düşünürlerimiz tarafından sürekli olarak değersiz gösterilmeye çalışılan İslam düşüncesine ait kaynaklar, Batılı düşünürler tarafından erken zamanlarda fark edilmiş ve Hristiyan- Yahudi inançları ile kıyaslanarak itibarı zedelenmeye çalışılmıştır. Abdullah Cevdet

---

³⁴⁵ Filibeli, *age*, s.30.

³⁴⁶ Filibeli, *age*, s.30.

tarafından Türkçe' ye tercüme edilmiş olan Dozy' nin İslam Tarihi kitabı da mu minvaldedir.³⁴⁷

Bu sebeplerden ötürü Dozy ve onun gibi Batılı düşünürlerin İslamiyet' i tahrip etme çalışmalarına karşı, Osmanlı'nın önde gelen düşünürleri hep birlikte bir şeyler yapmak istemişlerdir. Ancak Filibeli, istediği gibi bir çalışma göremediği için kendisi bilimsel bir İslam Tarihi kitabı yazma ihtiyacı hissetmiştir. Kendisi, İslam'ın ilerlemeye engel oluşturmadığını ancak çağın gereklilikleri doğrultusunda yeniden düzenlenmeler yapılması gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Bu doğrultuda materyalist düşüncelere karşı çıkmıştır.

Buna göre Filibeli, Dozy' nin İslamiyet hakkında yanlış iddialarda bulunmasına karşılık, tutarsızlıklarını tespit edip gerçekleri anlatma çabasında bulunduğunu görmekteyiz. Bunu yaparken bilimsel bir yöntem kullanmıştır. Bilimsel ilerlemenin sağlanabilmesi için bilimsel yöntemlere sahip olunmasının gerekli olduğunu belirten Filibeli, en güvenilir ve bilime uygun yöntemin tahlil (analiz) yöntemi olduğunu söylemektedir.

Filibeli, Dozy' nin ve Batılı düşünürlerin iddialarını eleştirirken ortaya koymuş oldukları iddiaları sırf Batılı düşünürler tarafından ortaya koyulduğu için reddetmiş değildir. İslam ve Peygamberi hakkında ortaya atılan iddiaları bilimsel yöntemler ve tarihi eleştiriler yaparak incelemiştir. Ortaya atılmış iddiaların durumuna göre Filibeli tarafından verilmiş cevapların farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Dozy' nin bazı iddiaları kendi hayal gücünden kaynaklanmakta olup varsayımlarından ibarettir. Filibeli, böyle durumlarda Dozy' nin iddiaları arasındaki çelişki durumlarını tespit etmiştir. Tarihsel olayların çarpıtılıp kendi amaçları doğrultusunda kullanılmaya çalışıldığı zamanlarda ise gerçeklerin ortaya çıkartılması için akli deliller getirmeye çalışmıştır. Aşağıda Dozy tarafından ortaya konulan bu yanlış iddialar ve Filibeli tarafından verilmiş eleştirel cevapları inceleyeceğiz.

---

³⁴⁷ Filibeli, age, s.30.

3.8.Filibeli' nin İslam Peygamber' ine Yöneltilen Eleştirilere Karşı Cevapları

3.8.1. Hz. Muhammed' in Doğumundan Peygamberliğine

3.8.2. Araplar Hakkındaki İddialar

Dozy' nin kitabının başlangıcından itibaren dikkat çeken Arap toplumu üzerindeki beyanları Filibeli tarafından eleştirilen konulardan biri olmuştur. İslam öncesi dönemde Arabistan'daki yaşama baktığımızda halkın dini inançlara düşkün olmadığı, daha doğrusu zihinlerinde manevi alan ile ilgili soruların pek yer işgal etmediği görülmektedir. Zihinleri daha çok maddi olana yöneliktir. Bunun dini inanışlarına yansıyan kısmını puta tapıcılığın geniş bir kısma yayılmış olması olarak gösterebiliriz. İslamiyet' in henüz ilan edilmemiş olduğu zamanlara bakacak olursak, Arapların içe kapanık, çevre ülkeler ile iletişimde bulunmayan bir halk olduğu görülür. Bu sebepten ötürü hem bilimsel ve teknik anlamda diğer ülkelere göre daha geride olduklarını hem de toplum olarak ince bir ruha sahip olmadıklarını Filibeli de kabul etmektedir. Ancak bu geri kalmışlık durumunu edebiyat ve Arap dilinin gelişimi hakkında söyleyemeyiz. Bu alanlardaki başarıları dönem için benzersiz bir güzellikte ve seviyededir.³⁴⁸

Arap toplumunun ahlaki olarak çok iyi olmaması, Dozy gibi eleştiricilerin kendi amaçları için kullanmaya çalıştıkları bir husus olmuştur. Onlar bu durumu İslamiyet' i değersiz göstermek amacı için kullanmaya çalışmaları doğru olmaz. İslam dini neden bu toplum içinde zuhur etti? Hz. Muhammed' in gelip böyle bir dini tebliğ etmesine gerek var mıydı? Dozy, Arapların zaten bir dini kabul etme ihtiyacında olduklarını, bunun için Hz. Peygamber' in bir çaba göstermesini gereksiz göstermeye çalışmış ve İslam' ın kazanmış olduğu başarıyı basitleştirme amacı gütmüştür. Bunun aksine Filibeli, bu insanların sert mizaçları ve manevi düşüncenin çok gelişmemiş olması sebebiyle, İslamiyet' i idrak ve kabullerinin zor olacağını, yeni bir inancı benimsemek konusunda direnç göstereceklerini söylemektedir.³⁴⁹

---

³⁴⁸ Filibeli, *age*, ss.120-121.

³⁴⁹ Filibeli, *age*, ss.125.

Bundan dolayıdır ki İslam'ın bu toplumda çok rahat kabul edilebileceğini gösteren herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Kaldı ki bu toplum madem bir dini inanca mecburiyet hissediyordu, o halde İslamiyet'ten önce var olan Hristiyanlık, Yahudilik dinlerinin talep görmesi beklenmez miydi? Aksine, Hristiyan dini Arap coğrafyasına neredeyse hiç girememiş, Yahudi dini ise göç eden bazı kimseler ile gelip nadiren görülmüştür.³⁵⁰ İslam düşünürleri, İslam'ın Arap toplumunda ortaya çıkmasının bu toplumun iyileşmesini sağladığını kabul etmektedir. Hz. Muhammet bu toplumda doğmuştur ve büyümüştür. Hiçbir zaman cahiliye adetlerine ve inanışlarına uymamıştır. Peygamberliğinin ilanından sonra Arap toplumunu iyileştirmek ve İslam'ın güzelliklerinden faydalandırmak için tüm gücüyle çabalamıştır. Arap toplumu dünya üzerinde eşsiz bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak görülür ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu toplum yine bir çöküntü yaşamıştır. O halde bu somut gerçeklikler karşısında, Hz. Peygamber'in varlığının gereksiz olduğu nasıl söylenilebilir?³⁵¹

Dozy'nin İslamiyet ile ilgili bir başka iddiası, İslam dininin Arap toplumu içerisinde önceden var olduğu şeklindedir. Dozy, Hz. Peygamber'in var olan bir dini yeniden insanlara sunmuş olduğunu söylemektedir. Böyle bir şey Müslümanlar için şu açıdan doğrudur ki; İslam dini kendisinden önce gelmiş geçmiş tüm dinleri kapsamakta ve onları kabul etmektedir. Filibeli de İslam dininin içerisinde diğer dinler ile aynı anlatıların bulunmasını bu anlamda kabul etmektedir. Ancak Dozy, bunu İslam dininin özgün olmadığı şeklindeki iddiasına kanıt olarak göstermeye çalışmaktadır.

Filibeli İslam'ın özgünlüğünün akıl ile ispat edilebilir olduğunu, Allah'ın varlığı ve birliğinin İslamiyet'te ve diğer dinlerde nasıl olduğunu objektif bir inceleme ile ortaya koyma çalışmaktadır. Örneğin Yahudi dininde birçok ilahın olması konusundan bahsedildiği ve bunlar içerisinde en önemli en önemsiz gibi kıstaslar yapıldığını söylemektedir. Diğer

---

³⁵⁰Murat Sarıcık, *İslam Öncesi Dönem: Cahiliye Kültürü*, Isparta: Fakülte Kitapevi, 2002, s.40.

³⁵¹ Filibeli, age, ss.125-126.

tarafından sevdiği ilahlar dışında kalanları günahkâr ve kötü olarak nitelendirdiklerini, ilahlarına bir takım yakıştırmalar yaptıklarına işaret etmektedir. İslam dini içerisinde hiçbir zaman Yaratıcıya karşı bunun gibi benzetmeler yapılamaz. Yaratıcı tektir ve tüm kötülüklerden münezzehtir.³⁵²

Filibeli, Dozy' nin Arap toplumu hakkında iddialarını incelerken, Araplar hakkında belli noktalarda yapılan eleştirilerin doğru olduğunu kabul etmektedir. Zaten Dozy' nin bu kitabı yazmaktaki amacı Araplar değil İslamiyet ve Hz. Peygamber hakkında düşüncelerini belirtmektir. Ancak Dozy'nin, herkes tarafından doğruluğu kabul edilen bazı durumları ileride ortaya atacağı iddialarına zemin oluşturması amacıyla kullanmaya çalışması Filibeli tarafından eleştiriye konu olacaktır.

3.8.3. Hz. Muhammed' in Peygamberliği Hakkındaki İddialar

İslamiyet' in ilan edilmesinden önce ahlaki açıdan sorunlu bir dönemde bulunan bu halkın içerisinde Hz. İbrahim soyundan gelen ve Araplar tarafından saygı duyulan bir aile bulunmaktaydı. Bunlar Hz. Muhammed' in dedeleridir. Hz. Peygamber' in ecdadından hiç kimse Arap toplumunda yaygın olan kötülüklerle bulaşmamıştır. Filibeli bu düşüncesini, güzel ahlakın genler yoluyla aktarılan kalıtsal özellikler gibi Hz. Peygamber' e atalarından geçtiğini, kendisine göre bilimsel bir şekilde ifade etmektedir. Hz. Peygamber' in güzel ahlakı ve peygamberliğinin anlaşılması ilmî olarak da izah etmek gerekir. Kâbe' yi yıkmaya gelen Yemen valisi Ebrehe ve ordusunun helak edilmesi³⁵³ örneğinde olduğu gibi bazı hususların fenni/ilmî olarak izah edilmesi bazen mümkün olamasa da sözü edilen olayların yok sayılması da doğru bir tavır değildir.³⁵⁴

3.8.4. Rahip Bahira Olayı

Hz. Peygamber henüz doğmadan babasını, doğumundan altı sene sonrada annesini kaybetmiştir. Çok küçük yaşta hem öksüz hem yetim kalan

---

³⁵² Filibeli, *age*, ss.131-132-133.

³⁵³ Mustafa Fayda, "Fil Vakası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, 1996,ss.70-71.

³⁵⁴ Filibeli, *age*, ss.134-135.

bu çocuğa yaşlı dedesi Abdulmuttalib bakmıştır. Ancak onunda yaşının çok büyük olmasından dolayı iki yıl sonra dedesini kaybetmiştir. Bundan dolayı amcası Ebu Talib' in yanında yaşamaya başlamıştır. Amcası kervancılık işleri ile meşgul olduğu için Hz. Peygamber' de onunla beraber ticaret yapmıştır.

Rahip Bahira olayının İslami kaynaklarda nasıl geçtiği ile ilgili bilgileri birinci bölümde ortaya koyduğumuz için ayrıntılı olarak tekrar etmeyeceğiz. Biz bu olayların Dozy tarafından yorumlanmasına karşı Filibeli' nin eleştirilerine değineceğiz. Mesele, Hz. Peygamber'in amcası ve kervanları ile birlikte Busra' ya seyahatinde, Hristiyanlığı iyi bilen bir Rahip tarafından Tevrat ve İncil' de bahsedilen, Arap toplumundan çıkacağı söylenen Peygamberin Hz. Muhammet' in olduğunu fark etmiş ve bunu, Muhammed'in amcası Ebu Talip'e bildirerek onu güvenli bir yere götürmesini istemiştir. Müslümanlar için bu anlatılanlarda hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü İslam dini kendisinden önce gelmiş olan hak dinleri bozulmamış halleri ile kabul etmektedir.³⁵⁵ Dolayısıyla rahibin, Muhammed' in peygamberliğini fark etmesi ve ondaki ilahi izleri anlaması Müslümanlar açısından mümkün bir durumdur. Fakat Filibeli, aklî olarak böyle bir durumunun test edilmesi ya da tekrardan yaşanarak herkese gösterilmesi mümkün değildir. Tarihin farklı zamanlarında buna benzer olayların meydana geldiğini, bu olayların hepsinin tüm insanlık tarafından bilinebilmesinin mümkün olmaması sebebiyle ilgili hadisenin yaşanmamış olduğunun söylenmesinin de doğru bir tespit olmayacağını belirtir.³⁵⁶

3.8.5. Sara Hastalığı İddiası

Filibeli, Dozy' nin dile getirdiği bu iddianın gerçek olmadığını günümüzde bilimsel olarak ispat edilmiş olduğunu belirtmiştir. Dozy' nin hastalık iddiasının hiçbir bilimsel yanı olmamakla beraber, önceden beri İslamiyet ve Hz. Peygamber hakkında iddia edilen yanlış beyanlardan farklı değildir. Hz. Peygamberin annesinin asabi ve sert bir yapıda olduğu³⁵⁷

---

³⁵⁵ Mustafa Fayda, "Bahira", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, 1991, ss.486-487.

³⁵⁶ Filibeli, age, s.137.

³⁵⁷ Dozy, age, s.32.

iddiasına karşılık Filibeli bu durumu destekleyecek herhangi bir kanıtının bulunmadığını, bunları anlatırken olasılıklı cümleler kurmuş olmasından dolayı bu iddialarının asılsız kaldığını söylemektedir.³⁵⁸

Hz. Muhammed' e peygamberlik müjdesi birden bire gelmemiştir. Gençlik hatta çocukluk yıllarından itibaren rüyalarında değişik haller görmekte, ancak bunlara bir anlam verememektedir. Bu rüyaların sıkça tekrarlanmış, peygamberliğin yaklaştığı bir zamanda yalnız kalmak için Hira dağına çekilmiştir. Her şey orada gerçekleşmiş, Cebrail (a.s) ile birlikte “Yaratan Rabbinin adı ile oku...”³⁵⁹ Ayetleri nazil olmaya başlamıştır. Böyle bir durum karşısında bünyesi sarsılmış, korku ve heyecanla evine gitmiş ve şaşkınlığı geçtikten sonra durumu eşi Hatice'ye anlatmıştır. Dönemin önde gelen kabileleri, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kendi çıkarlarına ters geleceği için kabul etmeme yoluna gitmişlerdir. Hatta kendisinin böyle bir din uydurduğu iddiası bile ortaya atılmıştır. Zaten zihinlerinde din ile alakalı pek bir şey bulunmamaktaydı. Bu sebeple Hz. Peygambere karşı çeşitli iftiralarda ve yakıştırmalarda bulunmaktan çekinmediler. Kimileri makam ve mevki teklifinde bulunarak, kimileri onun deli olduğu iddiasında bulunarak Hz. Peygamber' i yermeye çalıştılar. Kuran' ın Hz. Peygamber tarafından uydurulmuş bir kitap olduğunu, anlatılanların diğer dinlerde zaten bulunduğunu, üslubunun insanlara bıkkınlık verecek derecede sıkıcı olduğu şeklinde iddialar ileri sürdüler. Gerçekte Kuran' ın üslubu o zamana kadar ne Hz. Muhammed' in sahip olduğu üslup ile ne de herhangi bir şairin üslubu ile benzerliği olmadığı dönemin önde gelen şair ve hatipleri tarafından ifade edilmekteydi.³⁶⁰

Bu iddialardan biri de Hz. Muhammed' in sağlıklı bir akli olmadığı yönündedir. Dozy bunu “*Histeri*” olarak isimlendirmiştir. Filibeli, bunun sebebi olarak sara hastalığı teşhisinin koyulabilmesi için buna somut deliller sunmanın gerekli olduğunu söyler. Sara hastalığı somut belirtileri olan bir hastalıktır. Ancak “*Histeri*” hastalığı daha çok psikolojik temelli bir

---

³⁵⁸ Filibeli, *age*, s.137.

³⁵⁹ Alak Suresi, 1. Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/96-alak-suresi>. (Erişim:05.05.2019)

³⁶⁰ Filibeli, *age*, ss.150-151.

rahatsızlık olduğundan bunun ile ilgili somut deliller sunması gerekmeyecektir. Ancak yine de bu teşhisi yapabilmesi için herhangi bir sebep mevcut değildir. Dozy, iddiasını ispat açısından en basit şekli ile bu hastalığa sahip bir şairi ya da yazarı örnek gösterebilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamber’ de var olan halleri bir hastalığa bağlamış olmak, akli olarak da vicdani olarak da kabul edilebilir bir husus değildir.³⁶¹ Bu konu hakkında ortaya koymuş olduğu düşüncelerin bilimsel olduğunu ortaya koyabilmek için kendi düşüncesinde olan Avrupalı bilim insanı Hotsma’ nın düşüncelerine de İslam Tarihi kitabında değinmiştir.

*“Cenab-ı Muhammed’de zuhur eden vahiy halini hastalıkla ilgili bir olay gibi açıklamaya çalışanların fikri kabul edilemez. Gerçi İslami gelenek ve rivayetler, vahyin ilk zamanlarında ve sonraları da birkaç kere Cenab-ı Nebi’de asabi belirtiler zuhur ettiğini hikâye eder. Ve şüphe edilmez ki, bu fevkalade hallerde batını varlığında olan tecellileri harici ve zahiri gibi telakki etmiştir.”*³⁶²

Filibeli’ ye göre Hz. Peygamber’ e vahyin gelişi, bünyesinde bir takım hallere sebebiyet vermekteydi. Ancak bunlar olağandışı durumlardır. Bunları herhangi bir hastalığın belirtisi olduğunu söylemek yanlış bir iddia olacaktır. İnsan en basit bir olay karşısında bile heyecanlanıp farklı duygulara kapılabilen bir varlıktır. Vahiy gibi bir hadisenin gerçekleşmesi sırasında Hz. Peygamber’ de bir takım hallerin meydana geliyor olmasında şaşırılacak bir durum yoktur.³⁶³ Eğer bu belirtiler bir hastalık sebebiyle meydana geliyor olsaydı, Hz. Peygamber’ in bildirmiş olduğu şeyler arasında çelişkiler ve tutarsızlıklar meydana gelirdi. Oysaki Kuran’ da kendi iç bütünlüğü ve tarihsel hadiseler açısından çelişki yoktur.

3.8.6. Hz. Ömer Hakkındaki İddialar

İslam dininin ortaya çıkışında Hz. Peygamber tek başına başladığı bu işte, en yakınlarından bazılarının desteğini alarak, çok az bir sayı ile bu davayı savunmuştur. Hz. Ömer’ in İslam’ a geçişi diğerlerine göre biraz

---

³⁶¹ Filibeli, *age*, s.156.

³⁶² Filibeli, *age*, s.156.

³⁶³ Filibeli, *age*, s.157.

zorlu bir süreçten geçmiştir. Hz. Ömer' in fiziki ve manevi olarak güçlü bir bünyeye sahip olduğu Müslümanlar tarafından olduğu kadar Dozy gibileri tarafından da kabul görmüş bir gerçektir. Bu sebeple Dozy, Hz. Ömer'in sahip olduğu bu gücü, Hz. Peygamber'in acizlik durumu gibi göstermeye çalışmıştır.³⁶⁴Hz. Peygamber'in bu zorlu süreçte destekçileri elbette olmuştur. Hz. Ali'nin ilmi, Hz. Ebubekir'in güvenilirliği, Hz. Ömer' in hem fiziki hem de manevi olarak güçlü bir yapıda olması Hz. Peygamber için destek mahiyetinde olmuştur.³⁶⁵ Hz. Ömer' in Müslüman olmadan öncede Mekkeli müşrikler için saygı duyulan ve korkulan bir insan olması, İslamiyet' e ve Hz. Peygamber' e olan düşmanlıklarının önünde engel oluşturulmasını sağlamıştı. Eğer Dozy'nin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber, Hz. Ömer' den güçsüz olsaydı, neden Hz. Ömer onu öldürmek üzere çıktığı yolda ona iman etmiş ve onun ardından İslam için savaşmıştır?

Dozy ve onun gibi düşünenlerin iddia ettiği üzere Hz. Ömer İslam' ın kurucusu olabilecek kadar güçlü olsaydı, kendisi de bu gücünün farkında olup Hz. Peygamber' i kabul etmek yerine ona karşı düşmanlığı sürdürüp onu alt etmeye çalışmış olması gerekmez miydi? Hâlbuki o, hiçbir zaman kendisini Hz. Peygamber ile kıyaslama yoluna gitmemiştir.³⁶⁶Kureyş kabilesi içerisinde oldukça itibarlı ve saygın bir konumda olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber' in yüceliğine inanmamış olsaydı, İslam' a inananların sayısının 40 kişiye bile ulaşmadığı ve sıkıntılar içinde oldukları bir zamanda, neden İslam dinine geçmiştir? Zaten toplumda saygın bir yeri olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber' in ve Kuran' ın gerçekliğinden emin olmasaydı, toplumdaki saygınlığını kaybetme ihtimali varken neden İslam dinine geçmiştir? Bu bakımdan, Hz. Ömer' in İslam'a geçişinde bir menfaat ilişkisi arayanların bunun ne olduğunu da açıklamaları gerekmektedir. Fakat Dozy tarafından böyle bir iddianın gerekçesinin ispat edilemediği görülmektedir.

---

³⁶⁴ Dozy, *age*, s.40.

³⁶⁵ Filibeli, *age*, s.161.

³⁶⁶ Fahri Sağlam, Hz. Ömer'in Hadis Anlayışı,(Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2017, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 470295), s.13.

3.8.7. Peygamberliğin İlanından Hicrete Kadar

Filibeli, Batılı düşünürlerin İslam dini hakkında ortaya atmış oldukları iddiaları bilimsel olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda, bu iddiaların bilimsel bir değeri bulunmadığı yönünde fikirlerini beyan etmiştir. Bu düşünürlerin yapmış olduğu en büyük hata, İslam dini dâhil olmak üzere tüm dinlere, tarihi bir olayı değerlendiriyormuş gibi bir yaklaşımda bulunmalarındır.

3.8.8. Kuran Hakkındaki İddialar

Filibeli, Hz. Peygamber zamanında Kureyşliler İslam dinine karşı hangi kaygılar sebebiyle tepkili olmuş ise bugün Batılı düşünürlerinde aynı kaygıları taşıdığını söylemektedir. Kuranı dönemde edebî bakımdan eşsiz bir konumda olan Kureyşliler için bile hayranlık uyandıracak derecede güzel bir üsluba sahip idi. Bu hayranlık duygusuna rağmen sahip oldukları ekonomik çıkarlarını ve güçlerini kaybetmek korkusundan 'İslamiyet' in etkisine girmemek için tüm güçleri ile çabalamışlardır.

Dozy, Tarihi İslamiyet kitabında Kuran'ın içeriği ile ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Kuran'ın Hz. Peygamber tarafından uydurma şekilde yazılmış, diğer dinlerin kitaplarından aşırımlar yolu ile oluşturulmuş bir kitap olduğunu iddia etmektedir.³⁶⁷ Filibeli'ye göre bu yaklaşımın temelinde pozitivist düşüncelerin etkisi ile Kuran'ın ilahi bir kaynağa değil de insanın kendi aklının ürünü olarak gösterme çabası bulunmaktadır. Oryantalist düşünürlerin büyük çoğunluğu bir dini inanca sahip ve kendi dinlerinin ilahi olduğunu düşünürken, Kuran'ın ilahi bir kitap olmasını kabul etmemektedirler. Her ne sebeple oluyorsa, kendi dinlerini bilimsellikten uzak olmak noktasında eleştirmeden İslam'a ve Kuran'a karşı katı bir pozitivist materyalist bakış açısına sahip olduklarını görüyoruz.

3.8.9. Mucize ve Miraç Hadisesi

İslam tarihi kitaplarında geleneksel olarak bir Miraç hadisesi anlatılmaktadır. Dozy ve onun gibi düşünen Batılı düşünürler tarafından

---

³⁶⁷ Dozy, *age*, s.104.

sıklıkla değinilmiş olan bu konu, Filibeli tarafından da incelenmiştir. Bir gece Cebrail'in Hz. Peygamber' e eşlik ederek onu Burak adında bir vasıtaya bindirdiği ve Kudüs'e Mescid-i Aksa' ya götürdüğü, daha sonra Hz. Peygamber'i Sidretül Müntehara'ya götürdüğü, oradan Hz. Peygamber' in Allah' ın nurunu görmek için bir başka yere gittiği şeklinde anlatılmaktadır.³⁶⁸ Miraç hadisesi ile ilgili tartışmaların temelini bu hadisenin fiziki olarak mı ruhani olarak mı gerçekleştiği konusu oluşturur. Bazı İslam filozofları bu olayı bir rüya hali gibi kabul etse de büyük bir çoğunluk bu olayın fiziki olarak yaşanmış olduğu görüşünü savunmaktadır. Bunun sebebi olarak bu olay eğer bir rüya olarak yaşanmış olsa idi Kureyş halkı tarafından bu kadar çok eleştirilere maruz kalmazdı. Bir rüya durumudur diyerek geçiştirilmesi pek muhtemel olurdu. Miraç hadisesinin fiziksel olarak gerçekleşmiş olduğunu kabul eden İslam filozofları bu durumun imkânını ispat edebilmek için bazı akli deliller sunmuşlardır. Mesela Cebrail gibi manevi bir varlığın fizik âleme gelmesi nasıl gariipsenmeyen bir olay ise Allah (c.c) dilediğinde bir insanı manevi âleme yükseltmiş olmasının mümkün olabileceği savunmaktadırlar.³⁶⁹

Mucizeler konusu, Dozy tarafından İslam dininde bir eksiklik durumu olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Öncelikle İslam dininin mucizelerden yoksun bir din olduğunu, içerisinde var olduğu söylenen mucizelerin esasında diğer dinlerin mucizelerinden etkilenilerek kurgulanmış olduğunu söylemektedir.³⁷⁰ Filibeli, *İslam Tarihi* kitabında miraç hadisesini değerlendirmiştir. Ancak Filibeli'nin değerlendirmelerine baktığımızda İslam filozoflarının yaygın görüşünden farklı bir düşünce savunduğunu görmekteyiz. Miraç hadisesinin fiziksel manada gerçekleşmiş bir olay kabul edilmesinin İslam düşüncesinin temellerine aykırı bir durum olacağını söylemekte ve bunu eleştirmektedir.³⁷¹ Hz. Peygamber' in ashabından çok kişinin bu olayın fiziksel olarak gerçekleşmemiş olduğuna inandıklarını söylemektedir. Hz. Ayşe ile birlikte ashaptan bazı kimselerin miracın

---

³⁶⁸ Filibeli, *age*, s.167.

³⁶⁹ Salih Sabri Yavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2005, ss.132-135.

³⁷⁰ Dozy, *age* ss.115.

³⁷¹ Filibeli, *age*, s.167.

manevi bir hal olduğuna inandıklarını delil olarak göstermektedir.³⁷² İslam düşünürlerinin çoğunluğu tarafından Miraç hadisesi uyanık ve fiziksel bir ortamda gerçekleşen bir hadise olarak kabul görmektedir. Bu noktada Filibeli' nin ispatı mümkün olmayan olaylar hakkında deliller sunma çabasına girmemiş olduğunu söyleyebiliriz.

3.8.10. Hz. Muhammed' in Hayatı ile İlgili İddialar

Müslümanlar tüm peygamberlerin günahsız ve temiz olduklarına inanır. Hz. Muhammed' in son peygamber olduğunu kabul edip ondan önce gelmiş olan tüm peygamberlerde aynı derece kabul edilmektedir. Bu peygamberlerin her birisi farklı toplumlara gönderilmiş, içinde buldukları devrin şartları gereği farklı problemler ile mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu sebeple bu peygamberlerin yapmış oldukları davranışların, ilmî olmanın bir gereği olarak, kendi devirlerinin şartları içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Filibeli, Dozy' nin kendi zihnindeki yargılar ile Hz. Peygamber' in hayatını değerlendirmeye çalıştığını, dolayısıyla ilmî olmaktan uzaklaştığını belirtir.³⁷³ Dozy, hiçbir bilimsel niteliği olmayan, tamamen kendi düşüncelerinden meydana gelen eleştirilerde bulunarak, bunları bilimsellik adı altında sunmaya çalışmaktadır. Hz. Peygamber' in kişiliği ve şahsına yönelik yapmış olduğu bu ağır ve yanlış eleştirilere Filibeli' nin vermiş olduğu cevapları değerlendirmeye çalışacağız.

3.8.11. Hz. Peygamberin Ahlakı:

-Merhametsiz Olduğu İddiası

Dozy, Hz. Muhammed' in inanan inanmayan herkes tarafından takdir edilen güzel ahlakını ve kişiliğini kötülemek, insanların zihinlerine şüphe düşürmek amacıyla, Peygamberi vicdansız, merhametsiz birisi olarak göstermek için çeşitli yollara başvurmuştur. İslamiyet'in bütününe zarar verebilmek için önce Hz. Peygambere olan güveni sarsmaya çalışmıştır.

---

³⁷²Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayınevi, C. 1,1990, s.123.

³⁷³ Filibeli, *age*, ss.193.

Eğer Peygamber' e olan güven sarsılırsa, Kuran ve İslamiyet'in sahip olduğu değerleri daha kolay sarsabileceğini düşünmüştür. Bu amaçla Dozy, olayları, kendi amaçları doğrultusunda, gerçeklerden uzaklaştırarak hayali bir şekilde kurgulayarak anlatmaktadır.³⁷⁴

Dozy, İslam Tarihi kitabında, toplum içerisinde fitne çıkartarak Müslümanlara ve Hz. Peygamber' e zarar vermeye çalışan şair Ebu Afk ve şaire Asma' nın öldürülmeleri meselesini İslam Peygamberinin gaddar ve merhametsiz gösterilmesi amacıyla kullanmıştır. Bedir zaferinden sonra Hz. Muhammed'in galip olmanın verdiği güçle kendisine karşı olan herkese eziyetler ettiğini ve öldürttüğünü iddia etmekte, İslam'a zarar vermeye çalışan bu kişilerin cezalandırılmasını merhametsizlik olarak değerlendirmektedir.³⁷⁵ Dozy, Hz. Peygamberin şair bir kadının ölümüne izin verdiğini ve bunu kendi nefsi için yapmış olduğunu söylemektedir.³⁷⁶ Oysaki Hz. Peygamber İslam davasını her türlü çıkardan üstün tutmuştur. İnanmış olan Müslümanların imanlarına bir zarar gelmemesi ve inanacak olanların güvenlerinin sarsılmaması adına kötü propagandalar yapan, inananlara hakaretler ve aşağılamalarda bulunun bu şaire kadını durdurmak için toplumsal icbar karşısında böyle bir yola gidilmişti. Buna rağmen olayların yalnızca bir boyutundan bakarak sadece eleştirmek adına bu işi yapan Dozy yanlış yapmaktadır. Aynı şekilde Dozy, İslamiyet ile ilgili aşırıya kaçan hicivler yazan şair Ebu Afk adında birinin sırf eleştiride bulunduğu için Hz. Peygamber tarafından öldürtülmüş olduğunu söylemektedirler.³⁷⁷ Ancak bu konuda Hz. Peygamber' den nakledilen sözlerden anlaşılacağı üzere kendisinin bir emri olmadan bu yaşlı şairin öldürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekler incelenecek olursa, Hz. Peygamber' in savaş zamanlarında dahi mecbur kalınmadıkça hiç kimsenin öldürülmemesini emrettiği göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Eğer Dozy' nin iddia ettiği gibi insanlara karşı merhametsiz ve gaddar olsaydı,

---

³⁷⁴ Filibeli, *age*, ss.194-195.

³⁷⁵ Dozy, *age*, s.49-50.

³⁷⁶ Dozy, *age*, s.51.

³⁷⁷ Dozy, *age*, s.65.

kendisine inanmayı reddetmiş, işlerini zorlaştıran herkesi öldürmesi gerekmez miydi?

Hz. Peygamber, Medine' ye hicret ettikten sonra Müslümanların sayıca artmaya başladığı Medine döneminde burada bulunan kabileler ile Müslümanlara zarar vermemek şartı ile kendilerine dokunmama, diledikleri inancı yaşamakta özgür olacaklarına dair antlaşma yapmıştır. Ancak bu kabileler fırsat bulduklarında verdikleri sözlerden caymış ve Müslümanlara karşı yapılan saldırılarda düşman safında yer almışlardır. Bunun karşılığında Hendek Muharebesinde düşmanı yendikten sonra bu kabilelere yapmış oldukları antlaşmaya sadık kalmadıkları için kuşatma yapılmıştır. Eğer Hz. Peygamber Dozy' nin kastetmiş olduğu gibi merhametsiz ve hoşgörüsüz olsaydı, en başta onlara güvenmez, inançlarını yaşamalarına müsaade etmezdi. Siyasi olarak aralarında yapılmış olan antlaşmaya sadık kalmayan bir kabileye, o dönemin şartları içerisinde yapılması gerekenler yapılmıştır.³⁷⁸

3.8.12. Garanik Hadisesi

Bu olay İslam düşünürlerinin büyük bir kısmı tarafından yaşanmamış bir olay olarak kabul görmüş olsa da Hz. Peygamber' i karalamak etmek isteyen bazı Batılı düşünürlerin sıklıkla öne sürdüğü bir iddia olmuştur. Garanik hadisesinin ne olduğunu birinci bölümde anlatmıştık. Filibeli tarafından bu olayın nasıl değerlendirildiğini ele almaya çalışacağız. Düşünürümüz Filibeli, Garanik hadisesinin yaşanmamış olduğunu kabul etmektedir. Aksini ispat eden delillerin kimse tarafından sunulmadığı, bu sebeple Oryantalistlerin iddia ettiği şekilde bu olayın var olduğunu iddia etmeyi mümkün görmez.

“Onlar (putlar), sizin ve babalarınızın koydukları birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Rableri tarafından kendilerine doğru yolu gösterici geldiği halde onlar buna uymayıp sadece zanna ve nefislerinin alçak heveslerine uyuyorlar.”³⁷⁹Böyle

---

³⁷⁸ Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5,1992, ss.325-327.

³⁷⁹ Necm Suresi, 23. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/necm-suresi>. (Erişim: 18.12.2018)

bir hadisenin bulunmadığı yine Kuran'ın bizzat kendisi tarafından açıklanmaktadır.

Eğer Hz. Peygamber putları öven bir açıklama yapmış olsaydı, devamında yukarıdaki ayetin okunması ile birlikte inanmayanlar tarafından itirazlar yapılırdı. Fakat kimse tarafından böyle bir itirazın yapıldığı bilgisi bulunmamaktadır. Gelen ayetin ardından müşriklerinde Hz. Peygamber ile birlikte secdeye gitmiş olmasını kendi düşüncelerine delil olarak kullanmaya çalışanlar bulunmaktadır. Hz. Peygamber kendisine gelmiş bulunan secde ayetine binaen Allah'a (c.c) secde etmiştir. Belki farklı bir ayette “Lat, Uzza ve Menat vd.” putların isimlerinin geçmesinden dolayı müşriklerinde secde etmiş olabilecekleri ihtimalinden bahsedilmektedir.³⁸⁰

Tüm hayatını putlara ve hurafe inanışlara adanmış olan Hz. Peygamberin böyle sözleri kendi nefsi için ve iradesi dâhilinde söylemesi mümkün değildir. Şeytanın, Hz. Peygambere müdahale edip böyle sözler söyletmesi de mümkün değildir. Hiçbir insana şeytanın böyle bir müdahalede bulunduğu bir durum olmamıştır. Üstelik bahsedilen sure³⁸¹ incelendiğinde, bu surenin başlangıcından son ayetine kadar putlara karşı yergi yapılmaktadır. Bir anda yergiyi bırakıp putların övülmesi, sonra tekrar yergiler yapılması gibi bir durum söz konusu olamaz. Buna benzeyen bir çelişki Kuran içerisinde hiçbir zaman mevcut olmamıştır.

Garanik hadisesinin gerçek olabilmesini ihtimal dışı gören Filibeli, yine de Peygamberlerin insan olmaları bakımından hata yapabilmelerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Ancak şu da ifade edilmeli ki, İslam dini ile ilgili olarak Hz. Peygamber' in herhangi bir yanlışta bulunması söz konusu değildir. Yanlış bir davranışta bulunsa bile bu kendi şahsı ile alakalı konularda olmuştur. İslam dini ve Kuran, Hz. Peygamber' in iradesi dışında bir durumdur. Çünkü İslam dini ve Kuran, Allah tarafından korumaya alınmıştır.³⁸²

---

³⁸⁰Filibeli, *age*, s.244.

³⁸¹ Necm Suresi, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/necm-suresi>, (Erişim: 18.12.2018).

³⁸² Filibeli, *age*, s.245.

3.8.12. Hz. Peygamberin Evlilikleri Hakkında İddialar

Dozy'nin, Hz. Peygamber'in evlilikleri hususunda ortaya atmış olduğu iddialar pek çok bakımdan Müslüman coğrafyada eleştirilen konulardan biri olmuştur. Hatta Dozy dışında pek çok Batılı düşünür tarafından evlilikleri eleştirilere maruz kalmıştır. Hz. Muhammed'in yapmış olduğu evlilikleri sanki kendi nefsi istekleri doğrultusunda yaptığı, beğendiği her kadını nikâhına aldığı şeklinde bir görüntü oluşturulmaya çalışılmaktadır.³⁸³

Hz. Peygamber henüz genç bir yaşta iken bile nefsinin istekleri doğrultusunda hareket etmediği halde peygamberliğinin tebliğinden sonra ilerleyen yaşlarında evliliklerinin nefsi istekler için olduğunu söylemek saçma görülecektir. Ahmet Hilmi, Batılı toplumların doğulu toplumlarda yaygın olan çok eşlilik durumunu hiçbir zaman tam olarak anlamaya vâkıf olmadıklarını söylemektedir. Hz. Peygamber'in evliliklerinin her birisinde bir sebep ve hikmet bulunmaktadır. Kimi zaman evlilikleri kendisi için bir imtihan olmuştur. İlk hanımı da dâhil olmak üzere, hanımlarının ikinci, üçüncü evlilikleri olması dikkate alınırsa onun nefsi istekleri üzerine evlilik yapmadığı anlaşılır.³⁸⁴

İslamiyet esasında tek evliliği önemser. Ancak bazı hallerin olması durumunda birden çok evliliğe izin verir. “Maddi ve manevi bir mecburiyet halinde bir Müslüman namus dairesinde ikinci karı alabilir ve kadınlığın haysiyetini çiğnemeye lüzum görmezken bir Avrupalı, bir kadını fahişe ederek, bir kadını baştan çıkartarak, oğullarını isimsiz ve çok kere aç ve sefil bırakarak tabii ve manevi ihtiyacını tatmin ediyor.”³⁸⁵

Müslüman kişilerin yapmış oldukları evlilikler nikâhla resmi bir form alırken, Batılı ve medeni olduğu iddia edilen kişilerin gayri resmi evlilikler yaşamakta olduklarını, bu şekilde çirkin ilişkiler içerisinde olduklarını söyleyen Ahmet Hilmi, Avrupalıların bu durumuna anlam veremediğini söylemektedir. Hz. Peygamber açısından bu hususa bakılacak olursa, evliliklerin yapılmasının üç sebebi bulunabilir:

---

³⁸³ Muhammed İbn İshak, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 2012, s.320.

³⁸⁴ Filibeli, *age*, s.159.

³⁸⁵ Filibeli, *age*, s.70.

- 1.Maddi veya şehvet arzusu için
- 2.Maddiyat veya makam hırsı için
- 3.Bu sebeplerden farklı, daha manalı sebepler için.

Hz. Peygamberin evliliklerini yaptığı hanımlar genellikle yaşlı ve dul hanımlardır. Eğer herhangi bir şehvet arzusu ile evlenmiş olsaydı şüphesiz daha genç ve güzel hanımlarla evlenmeyi tercih ederdi. Bu bakımdan Dozy böyle düşünmemiş olsa da Batılı düşünürlerden bir kısmı evliliklerinde böyle bir ihtimalin bulunmadığını düşünmektedir. Diğer hususa bakacak olursak, evliliklerinin makam veya maddi sebepler ile yapıldığını söylemek yanlış olacaktır. Çünkü Hz. Hatice hariç diğer hanımlarının hiçbirisi varlıklı değildi. Bundan dolayı bu ihtimal de pek olası gözükmemektedir. Dozy, Hz. Peygamber' in ilk eşi Hz. Hatice hakkında çok ileri giden iddialarda bulunmamakla birlikte, yine de kafa karışıklıkları oluşturmaya çalışmaktadır. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin mallarının idare edilmesi işleri ile meşgul olması, onun servetinden sadece ihtiyaç duyulduğu kadar ücret aldığı iddialarında bulunmaktadır. Kitabının başlarında Hz. Hatice ile birbirlerini sevmiş oldukları için evlendiklerini söylemesi, Filibeli açısından da onaylanmıştır ancak Dozy' nin ikinci iddiası Filibeli tarafından kesinlikle reddedilmektedir.³⁸⁶

Ahmet Hilmi' nin eleştirilerine maruz kalan hususlardan birisi de Hz. Ayşe' nin yaşı ile ilgili ortaya atılan iddialardır. Hz. Ayşe' nin Hz. Peygamber ile evlenmiş olduğu yaş konusunda türlü iftiralarda bulunmaktan çekinmeyen Dozy, hem yaşının çok küçük olduğu yönünde eleştirilerde bulunuyor hem de Hz. Ayşe' nin Hz. Peygamber' e etkide bulunabilecek güçte olduğunu belirtiyor.³⁸⁷ Eğer Hz. Ayşe, Dozy' nin bahsetmiş olduğu gibi 10 yaşlarında henüz oyuncaklar ile oynayan bir kız çocuğu olsaydı, düşünceleri Hz. Peygamber üzerinde etkide bulunabilir miydi? Hz. Peygamber eşini sevmiş ve ona karşı derin bir muhabbet beslemiştir. Zira sonuçta o da bir insandır ve insana ait duygulara sahip olmaktadır.³⁸⁸

---

³⁸⁶ Filibeli, *age*, ss.103-104

³⁸⁷ Dozy, *age*, ss.58.

³⁸⁸ Filibeli, *age*, s.200.

Hz. Peygamberin evliliklerinde en büyük imtihanlardan birisini yaşadığı kölesi iken azat ettiği ve ilgili ayetler gelmeden önce evladı olduğunu söylediği Zeyd' in evlenmiş olduğu Zeynep ile olan evliliğidir. Bu evlilik Hz. Peygamber' in isteği ile yapılmış bir evliliktir. Ancak Zeynep, Hz. Peygamber'in akrabası olması dolayısıyla eski bir köle ile evlenmeyi hiçbir zaman kendisine yakıştıramamış ve bu evlilikten ne kendisi mutlu olmuş ne de eşini mutlu etmiştir. Zeyd bu durumdan pek çok kez Hz. Peygamber' e bahsetmiş olsa da her zaman sabırlı olması istendiği için evliliğini devam ettirmiştir. Zaman içerisinde Hz. Peygamber' e Zeynep ile evleneceği haberi verilmişse de Hz. Peygamber böyle bir şey için ancak ilgili ayetler geldikten sonra harekete geçmiştir.³⁸⁹ Ahmet Hilmi, bu olay üzerine Hz. Peygamber' in Zeynep' i beğenmiş olmasında ayıplanacak bir durum olmadığını, medeni olduğunu iddia eden Avrupalılar gibi gizliden yasak ilişkiler yaşamayıp Zeynep' i nikâhı altına almış olmasından dolayı Hz. Peygamber' de bir kusur aramanın yanlış olduğu fikrini beyan etmektedir.³⁹⁰

Dozy' nin, Hz. Peygamber' in evlilikleri hususunda ortaya koymuş olduğu iddiaların birbirleri arasındaki zıtlıklar Filibeli tarafından tarihsel yönetime uygun olarak tespit edilmiştir. Hatta Filibeli, Dozy' nin bazı iddialarını uzun uzadıya tartışılmaya gerek duymamıştır. Dozy 'nin, Hz. Muhammed' in evlilikleri hakkında ortaya koymuş olduğu iddiaların esas amacının var olan bir yanlışın tespit edilmesi için değil, Hz. Peygamber' in insanlar nazarındaki manevi değerini eksiltmek amacıyla yapmış olduğunun açık şekilde belli olduğunu söylemektedir.³⁹¹

---

³⁸⁹ Filibeli, *age*, ss.198.

³⁹⁰ Filibeli, *age*, s.197.

³⁹¹ Filibeli, *age*, s.105.

SONUÇ

Bugün Dünya'nın genel kanaatine bakıldığında, İslamiyet ve Müslümanlara yönelik derin bir tepkinin bulunduğunu görüyoruz. Gerek bu tez kapsamında yapmış olduğum araştırmalarda gerek Müslüman coğrafyalarda yaşanmakta olan savaşlar bu durumu açık şekilde ortaya koymaktadır. Bu tez kapsamında daha çok düşünce alanında meydana gelmiş olan olayları incelenmiştir.

İslam dinine yönelik olan eleştiriler ve tepkiler Hz. Peygamber zamanından beri olmuş ve günümüzde halen canlılığını devam ettirmektedir. Dünyada hiçbir dine yapılmayan ön yargı ve eleştiri ne yazık ki İslam dinine ve Müslümanlara yönelik yapılmaktadır. Bu tez kapsamında sistemli eleştirilerin yapılmaya başlandığı Aydınlanma Dönemi sonrasında ortaya çıkan Materyalist ve Pozitivist düşüncelerin etkisi ile ortaya çıkmış olan düşünceler felsefi açıdan incelenmiştir.

Batı'da yeni fikir ve düşüncelerin ortaya çıkmasının hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkileri olmuştur. Osmanlı'nın son dönemine bakıldığında, Batı'dan gelen düşüncelere yabancı olunması ve taklitçilikten öteye gidilememesi sebebiyle düşünce alanında sıkıntılı dönemler yaşanmıştır. Fakat bu durumun, Batı tarafından İslam dininin sebep olduğu bir durum gibi gösterilmesi Osmanlı'nın bazı düşünürleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu anlamda Filibeli Ahmet Hilmi gibi düşünürler, hatalı olanın İslam dini değil, Onu anlamada ve uygulamada eksik kalanın insanlar olduğu düşüncesine sahiptir.

Bu dönemde Batılı düşünürler tarafından İslam dini aleyhinde yapılan çalışmalardan birisi olan Dozy'nin "*Tarih-i İslamiyet*" kitabı da yine bahsettiğimiz anlamda İslam düşüncesine yönelik hareketler içermektedir. Kitabın içerisinde İslam dinine ve özellikle Hz. Peygamber'e yönelik yapılmış olan eleştiriler gerçekte Batı'da var olan Oryantalist düşüncenin delillerinden sadece birisidir.

Tezde ele alınan Osmanlı son dönem düşünürleri; İsmail Fenni Ertuğrul, Manastırlı İsmail Hakkı ve Filibeli Ahmet Hilmi'nin düşüncelerine etki eden unsurlara baktığımızda her birisinin iyi eğitim almış, felsefi düşünceye hakim kişiler oldukları görülmektedir. Toplumun içinde bulunduğu durumu

yakından takip etmiş, eksikliklerini tespit etmiş ve ihtiyaç duyulan düşünce yapısının oluşması için çalışmışlardır. Bunu yaparken kimi zaman savunmacı bir tutum kullanılırken, kimi zaman eleştirel bir tutum ile yaklaşımda bulunmuşlardır.

Osmanlı toplumunda yetişmiş olan Abdullah Cevdet' in, Batılı bir düşünür olan Dozy tarafından yazılmış “*Tarih-i İslamiyet*” kitabına derin bir bağlılık hissetmesi ve kendi düşünceleri doğrultusunda toplumu yönlendirmeye çalışması, Abdullah Cevdet' e yönelik büyük bir tepkinin oluşmasına sebep olmuştur. Toplumun sahip olduğu manevi değerlere oldukça uzak bu düşüncelerin insanlara aktarılmaya başlaması, manevi hassasiyete sahip olan İsmail Fenni, Manastırlı ve Filibeli gibi düşünürler tarafından reddiyeler yazılmasına sebep olmuştur.

Müslümanlara yönelik olan tepkilere baktığımız zaman esasında tepkilerin asıl sebebinin Müslümanlar değil İslam dininin kendisi olduğu görülmüştür. Batı'nın tepkilerinin esas nedeni İslam dinini kendi başına bir din olarak görmek istememeleridir. İslam dinine dair yapmış oldukları açıklamalarda sanki Hristiyanlık ya da Yahudiliğin kötü bir taklidi olarak ortaya çıkmış bir düşünce gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Dozy' nin iddiaları da yine bu minvaldedir. İslam dinine yönelik ortaya atmış olduğu düşüncelerin arka planında Hristiyanlık ile yapmış olduğu kıyaslar bulunmaktadır. Bu düşüncelerini desteklemek amacıyla Hz. Peygamber'in nübüvvetine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Çünkü eğer Peygamberliğe yönelik bir şüphe oluşursa, İslam dininin temelini derinden sarsacağını düşünmektedir.

Bu amaç doğrultusunda yapılmış çalışmalara baktığımızda bunların sistemden uzak, hiçbir dayanağı olmadan ortaya atılmış düşünceler olması dikkat çekicidir. Özellikle Ortaçağ' da bu minvaldeki düşüncelere baktığımızda, bireysel eleştiriden öteye gidemeyecek düşünceler karşımıza çıkmıştır. Ortaçağ'ın karanlıklarında meydana gelen çeşitli şiddet ve baskı unutulmuş gibi, sürekli olarak İslamiyet'in baskıcı ve şiddet yanlısı bir din olduğu imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Üstelik bu doğrultuda tüm Müslümanlar' a hatta bütün bir Asya kıtasına bu ön yargı ile yaklaşmaktadır.

Batı düşüncesinde metafizik alanın yok sayılması ve bu alana dair söylenen her şeyin değersiz görülmesinden dolayı İslam düşüncesi sert eleştirilere maruz kalmıştır. İsmail Fenni Ertuğrul gibi düşünörlere baktığımızda felsefe anlayışları metafizik alanı da içerisine almaktadır. Hatta felsefenin elinde olan en önemli hususun metafizik alan olduğu düşüncesi hâkimdir. Felsefenin ilk zamanlarında tüm alanları kapsarken, bilimlerin gelişmesi ile birlikte elinde kalan tek alan metafizik olmuştur.

Bu konuda dikkat çekici hususların başında metafizik alan ile alakalı konuların, akla dayandırılarak açıklanmaya çalışılması gelmektedir. Örneğin; mucizeler konusunda Dozy'nin ve Oryantalist düşünörlerin müşterek olarak akla dayalı yorumlar geliştirme çabası mucizeleri geçersiz gösterme çabasına dönüşmüştür. Bu anlamda Manastırlı İsmail Hakkı'nın getirmiş olduğu açıklamalar önemli bir yer teşkil etmiştir. Ona göre mucizeler, her dönemde farklılık göstermekle birlikte, gerekçeleri sadece o dönemde anlaşılabilen olaylardır. Bu olayların dışarıdan açıklanmaya çalışılması beyhude çabalar olmaktan öteye geçemeyecektir.

KAYNAKÇA

ALATLI, Erdinç, “Şakkı Sadr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, 2010, ss.309-310.

“Ahzab Suresi”, 4-5-10-11. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/suat-yildirim/ahzab-suresi>. (Erişim: 19.12.2018)

AKBULUT, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara, 1992.

“Ala Suresi”, 6-7. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/ala-suresi>, (Erişim: 20.12.2018)

“Alak Suresi”, 1. Ayet, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/96-alak-suresi>, (Erişim: 05.05.2019)

“Araf Suresi”, 158. Ayet, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/292/285-286-ayet-tefsiri>, (Erişim:15.05.2019)

ARİSTOTELES, *Metafizik*, (çev. Ahmet Arslan), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

BİRİNCİ, Necat, “A ’mak-ı Hayal”, *TDV Ansiklopedisi*, C.2, 1989, ss.555-556.

BAKİ, Süleyman, *Manastırlı İsmail Hakkı ve Telhisul Kelam Eseri*, Üsküp: Logosa, 2006.

“Bakara Suresi”, 285. Ayet, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/292/285-286-ayet-tefsiri>. (Erişim: 19.12.2018)

BAL, İsrail, *Şakkı Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği*, İSTEM, 2013.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *İnsanların Birer Kalbe Sahip Oldukları ve Karı Kocalık Meselesi, Evlilikten Doğan Akrabalık, Kuran-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, C.6, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım.*

BOLAY, Süleyman Hayri, *Pozitivizm Maddesi, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.*

Bolay, Süleyman Hayri, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.*

BOLAY, Süleyman Hayri, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 1979.*

BOLAY, Süleyman Hayri, "İsmail Fenni Ertuğrul", *TDV Ansiklopedisi, C.23, 2001, ss.98-100.*

BAYRAKTAR, Mehmet, "Tekâmül Nazariyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, 2011, ss.337-339*

BAYRAM, İbrahim, "İslam Düşüncesinde Nübüvvetin Vehbiliği-Kesebildiği Meselesi", *Gaziosmanpaşa İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.3, S.1,2015.*

BURSALI, Mustafa Necati, *Hayâ ve Edep İncisi Hz. Osman (r.a), İstanbul: Çelik Yayınevi, (15. Baskı).*

CERAN, Ömer, *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Dini ve Felsefi Görüşleri, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.*

COMTE, Auguste, *Pozitif Felsefe Dersleri, (çev. Ümit Meriç), Dergi Park, <https://dergipark.org.tr/download/articlefile/4828>, (Erişim:30.09.2019)*

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, " Batı' da Hz. Muhammed (S.A.V) Üzerinden İslamofobi' nin Yansımaları- İslamofobi' nin Felsefi Kökenleri-",

Din ve Hayat, S.38, 2019,
http://webdosyasp.diyamet.gov.tr/muftuluk/UserFiles/istanbul/UserFiles/Files/Din%20ve%20Hayat%20Dergisi%20Say%C4%B1%2038%20Y%C4%B1%202019%20-%20%C4%B0slamofobi%20mi%20Din%20D%C3%BC%C5%9Fmanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20m%C4%B1_compressed_44bfa73-006a-4ef1-b136-dc41158928cc.pdf, (Erişim: 10.08.2019)

DESCARTES, *Felsefenin İlkeleri*, (çev. Mehmet Karasan), İstanbul: M.S.G.S.B Yayınları, 1988.

DOZY, Reinhart Pieter Anne, *İslam Tarihi*(çev. Vedat Atila), İstanbul: Gri Yayınevi, 2006.

“Enam Suresi” 33-109. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyamet/enam-suresi>, (Erişim:20.12.2018)

ERDEM, Hüsameddin, *Problematik Olarak Din- Felsefe Münasebeti*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1999.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni, *Hakikat Nurları*, İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri, A.Ş, 1949.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni, *Şüpheleri Giderme Kitabı*,(çev. Ahmet Çapku), Konya: Çizgi Kitapevi, 2017.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni, *Materyalizmin İflası ve İslam*, sad. Abdulhalim Kılıçsoy, İstanbul: Sebil Yayınevi, C.2, 1996.

ERGÜVEN, Şehabettin, “Arap Dilinde Lah’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, 2007.

“ZÜMER Suresi”, 9. Ayet <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Z%C3%BCmer-suresi/4066/8-9-ayet-tefsiri>. (Erişim:13.05.2019).

FATIŞ, Emrullah, *“İbn ’ül Hümam’ın Peygamber Gönderme*

*Konusundaki Görüşleri”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, C.2, S.2, 2005, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/286385>, (Erişim: 20.12.2018)*

FAYDA, Mustafa, “Bedir Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi, C.5,*
1992, ss. 325-327.

FAYDA, Mustafa, “Bahira”, *TDV İslam Ansiklopedisi, C.4,* 1991,
ss.486-487.

FAYDA, Mustafa, “Fil Vakası”, *TDV İslam Ansiklopedisi, C.13,* 1996,
ss.70-71.

“Fil Suresi”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/105-fil-suresi>,
(Erişim: 17.05.2019)

“Furkan Suresi”, 53. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyaret/furkan-suresi>. (Erişim:13.05.2019)

“Fussilet Suresi” 6-41. Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4259/41-42-ayet-tefsiri>. (Erişim: 19.12.2018)

GAZALİ, İmam, *El Munkız Mined Dalal: Dalaletten Çıkış Yolu*, (çev.
Osman Arpaçukuru, Ankara: Beyan Yayınları, 2015.

GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980.

GÜVEN, Mustafa Selim, “Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ve
Arusiyye Tarikatı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma
Dergisi*, 2014.

“Hac Suresi”, 52. Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2647/52-55-ayet-tefsiri>. (Erişim: 18.12.2018)

“Hakka Suresi”, 44. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyaret/hakka-suresi>. (Erişim: 18.12.2018)

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ),
İstanbul: İrfan Yayınevi, C.1, 1990.

HANİOĞLU, Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve
Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *İslam Tarihi*, İstanbul: Huzur
Yayın Dağıtım, 2011.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *İslam'ın Esası*, Türkiye
Diyanet Vakfı Yayınları.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *A'mak-ı Hayal*, İstanbul: Kaknüs
Yayıncılık, 2017.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *Huzur-ı Akl-ü Fende Maddiyyün
Mesleki Dalaleti*, yayına hazırlayanlar: Erdoğan Erbay- Ali Utku,
Konya: Çizgi Kitapevi, 2012.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *Muhalefetin İflası*, İstanbul:
Nehir Yayınları, 1991.

Hilmi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *Hangi Meslek-i Felsefe'yi Kabul
Etmeliyiz? : Darü'l Fünun Efendilerine Tahriri Konferans*, sad.
Kemal Kahramanoğlu- Ali Utku, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, *Allah'ı İnkâr Mümkün Mü?* sad.
Necip Taylan- Eyüp Onart, İstanbul: Çığır Yayınları, 1977.

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “Yine Türkler İtham Ediliyor”,
Hikmet, S:61, 2 Haziran 1327,
<http://katalog.idp.org.tr/sayilar/3525/61-sayi>. (Erişim: 05.01.2019).

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “Müslümanlar Dinleyiniz”,
Hikmet, S.31, 17 Kasım 1910.
[http:// katalog.idp.org.tr/dergiler/78/hikmet](http://katalog.idp.org.tr/dergiler/78/hikmet). (Erişim: 05.01.2019).

Hilmi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “Ramazan Hutbeleri”, *Hikmet*,
S.72, 18 Ağustos 1327.
[http://katalog.idp.org.tr/yazilar/57021/ramazan hutbelerimiz](http://katalog.idp.org.tr/yazilar/57021/ramazan_hutbelerimiz),
(Erişim:05.01.2019)

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “Hikemiyat: Tasavvuf-i İslami
Ve Fünun-ı Cedide ve Felsefe: Mukaddime”, *Hikmet*,S.4.
<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56001/hikemiyat-tasavvuf-i-islami-ve-funun-i-cedide-ve-felsefe-mukaddime-i> (Erişim: 08.01.2019)

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “İntikadat: Âlem-i İslam’ın Zaaf ve
Kuvveti”, *Hikmet*, S.15, 20 Temmuz 1910, ss.3-4.
[http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56147/intikadat-alem-i-islam-in-zaaf-ve-
kuvveti-iii](http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56147/intikadat-alem-i-islam-in-zaaf-ve-kuvveti-iii) (Erişim: 08.01.2019)

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet “İctimaiyat”, Körü körüne Taklit
Hakkında Bir Mütalaa”, *Hikmet*, S.5, 20 Mayıs 1910, ss. 3-4
[http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56018/ictimaiyat-korukorune-taklit-
hakkinda-bir-mutala](http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56018/ictimaiyat-korukorune-taklit-hakkinda-bir-mutala), (Erişim: 08.01.2019)

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “Anlamadan Taklit
Maymunlara Yakışır”, *Hikmet*, S.61, 16 Haziran 1911,
<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/56879/anlamadan-taklit-maymunlara-yakilir>.
(Erişim: 08.01.2019)

HİLMİ, Şehbenderzade Filibeli Ahmet, “ Türkler ve Osmanlı Türkleri”,
Hikmet, S.71, 11 Ağustos 1327, s.2.
<http://katalog.idp.org.tr/yazilar/57012/turkler-ve-osmanli-turkleri>.
(Erişim: 08.01.2019)

İSHAK, İbn Muhammed, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: İstanbul
Matbaacılık, 2012.

“İsra Suresi”, 12-89. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/isra-suresi>.
(Erişim:10.12.2018)

“İsrafil Suresi”, 76. Ayet,
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2105/76-77-ayet-tefsiri>. (Erişim: 18.12.2018)

İYAZ, Kadı, *Şifa-i Şerif*, (çev. Prof. Dr. Yaşar Kandemir), İstanbul:
Tahlil Yayınları, c.3.

KARAKUŞ, Mehmet, “İhvan-ı Safa Risalelerinde Peygamber ve
Filozofa Verilen Değer”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8,
2018, <https://dergipark.org.tr/kilissbd/issue/37729/421720>,
(Erişim:10.05.2018)

KAYADİBİ, Fahri, “*Kuran-ın Eğitim, Bilim ve Araştırmaya Verdiği
Önem*”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
2012, <https://dergipark.org.tr/iuilah/issue/978/11002>
(Erişim: 10.02.2019)

“Kehf Suresi”, 110. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/kehf-suresi>.
(Erişim:15.05.2019)

KELDANİ, Peter David Benjamin, *Kutsal Kitaplarda Hz. Muhammed
Gerçeği*, İstanbul: Ara Kitap, 2008.

“Kıyamet Suresi” 3-4. Ayet,
<https://www.suleymaniyevakfimeali.com/Meal/K%C4%B1yame.htm>
(Erişim:13.05.2019)

KÖKSAL, Mustafa Asım, “*Ceatani 'ye Reddiye*”, İstanbul: İz
Yayıncılık, C.1, 2015.

KUTLUER, İlhan, “Gaiyyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, 1996, ss.292-
295.

“Lokman Suresi”, 25-29. Ayet
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri>. (Erişim: 10.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3,
S.73,(20Ocak1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5655/10054>.
(Erişim:03.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3,
S.75,(11 Şubat 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97502/tarih-i-islamiyet-namiyla-nesr-olunan-risale-i-muferiyenenin-cerh-ve-intikadina-dair-2>, (Erişim: 03.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namıyla Neşr Olunan Risale-i Müfteriyenenin Cerh ve İntikadına Dair 2”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3,
S.73, (27 Ocak 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5656/10055>,
(Erişim: 03.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Hakkı, Manastırlı İsmail, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 10” , *Sırat-ı Müstakim*, C.4, S.81, (24 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5664/10063>, (Erişim: 04.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 12” , *Sırat-ı Müstakim*, C.4, S.83, (6 Nisan 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5666/10065> , (Erişim: 04.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 11” ,*Sırat-ı Müstakim*, C.4, S.82, (30 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97633/tarih-i-islamiyet-nami-mustearıyla-doktor-dozy-nin-turkceye-mutercem-risalesine-karsi-reddiye-11>, (Erişim: 05.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 9” , *Sırat-ı Müstakim*, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062>, (Erişim: 04.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (3 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/yazilar/97573/tarih-i-islamiyet-nami-mustearıyla-doktor-dozy-nin-turkce-ye-mutercem-risale-i-menhusesine-dair-7>, (Erişim: 03.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı , “Tarih-i İslamiyet”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, S.75 , (10 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5662/10061>, Erişim: 03.05.2019, C.4, s.1.

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 19”, *Sırat-ı Müstakim*, C.4, S.91 , (2 Haziran 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5674/10073>, (Erişim: 07.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” , *Sırat-ı Müstakim*, C.4, S.80, (17 Mart 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5663/10062>, (Erişim: 04.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 28”, *Sırat-ı Müstakim*, C.5, S.105, (8 Eylül 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5688/10087> , (Erişim: 10.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 30”, *Sırat-ı Müstakim*, C.5, S.111, (20 Ekim 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5694/10093>, (Erişim: 11.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 25”, *Sırat-ı Müstakim*, c.4, S.101 , (11 Ağustos 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5684/10083>, (Erişim:10.05.2019)

Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Namı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 26”, *Sırat-ı Müstakim*, c.4, S.102 , (81 Ağustos 1910), <http://katalog.idp.org.tr/pdf/5685/10084>, (Erişim:12.05.2019)

“Maide Suresi”, 71. Ayet, <https://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/740/71-ayet-tefsiri>, (Erişim:10.05.2019)

Özdemir, Mehmet, “Dozy”, *TDV Ansiklopedisi*, C.9, 1994, ss.512-514.

MERAL, Yasin, *Yahudi Geleneğinde Kuran ve İbranice Kuran Çevirileri*, Ankara: Divan Kitap, 2016.

“Necm Suresi”, 3-5-23. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/necm-suresi>. (Erişim: 18.12.2018)

“Neml Suresi”, 88. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/neml-suresi>, (Erişim:10.05.2018)

“Nisa Suresi”, 136-150-151-152.Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/643/150-152-ayet-tefsiri>, (Erişim: 17.05.2019).

OKUMUŞ, Namık Kemal, *Tahrif Edilen Hakikat*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.

ÖNAL, Recep, “Muhammed Murtaza ez- Zebidi'nin Nübüvvet Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, 2008, https://www.academia.edu/34226014/Muhammed_Murtaz%C3%A2_ez-Zeb%C3%AEd%C3%AEnin_N%C3%BCb%C3%BCvvet_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1 , (Erişim:10.05.2018)

ÖZTÜRK, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Asrısaadet 'in Büyük Kadınları: Hz. Ayşe*, İSTANBUL, Yeni Boyut Yayınevi, 2013.

“Saf Suresi”, 6. Ayet, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Saf-suresi/5168/5-9-ayet-tefsiri>. (Erişim:

SAĞLAM, Fahri, “Hz. Ömer'in Hadis Anlayışı”,(Yüksek Lisans Tezi), *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aksaray, 2017, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No: 470295).

SAĞLAM, Hadi ve Selahattin Tuz, “Din ve Şeriat Sorunsalı Üzerine Bir Tahlil”, *Universal Journal of Theology* 2 (4).

SARICIK, Murat, *İslam Öncesi Dönem: Cahiliye Kültürü*, Isparta: Fakülte Kitapevi,2002.

ŞAHİN, Hasan, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, Ankara: İlahiyat, 2000.

“Şems Suresi”, 34. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/sems-suresi>.

Munise Şimşek, “DünyaBizim”,

<https://www.dunyabulteni.net/avrupa/islamofobinin-kokenleri-798-yil-oncesine-dayaniyor-h429805.html>, (Erişim: 26.07.2019).

“Taha Suresi”, 133-134. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/taha-suresi>.

TOKU, Neşet, *Türkiye’de Anti Materyalist Felsefe (Spiritüalizm)*, İstanbul: Beyan Yayınları,1996.

TOPALOĞLU, Aydın, “Materyalizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, 2003.

TOPALOĞLU, Bekir, “Hudus”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, 1998.

ULUDAĞ, Süleyman, “A’yan-ı Sabite”, *TDV Ansiklopedisi*, C.4, 1991, ss. 198-199.

ULUDAĞ, Zekeriya, *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.

ULUTAŞ, Yasin, “Mucize ile Delailü’n Nübüvvet Kavramları ve Kaynakları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.30, 2017, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/391844>(Erişim:12.12.2018).

VURAL, Mehmet, *İslam Felsefesinin Özgünlüğü*, editör: Mehmet Vural, Ankara: Elis Yayınları, 2009.

YAVUZ, Salih Sabri, “Miraç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, 2005, ss.132-135.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Nübüvvet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, ss.286-291.

YILDIRIM, Muhammet Emin, “Hz. Aişe Validemizin Evlilik Yaşı”, Siyer Vakfı, <https://www.siyervakfi.org/hz-aise-validemizin-evlilik-yasi/> (Erişim: 04.12.2018)

YÖRÜK, İsmail, “İslam’ da Ruh Tasavvuru”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Dergipark*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/30955>, (Erişim: 10.10.2019).

“Zuhruf Suresi”, 21-22. Ayet, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/zuhruf-suresi>,
<https://kuran-ikerim.org/kuran-i-kerimin-uslubu>. (Erişim: 7.12.2018)

<https://sorularlailamiyet.com/peygamberimiz-asm-benden-sonra-peygamber-gelseydi-omer-olurdu-diyor-hz-ebu-bekir-icin-ise-butun>. (Erişim: 07.12.2018)

<https://medium.com/@turkibeg/hz-muhammed-histerik-ve-sara-hastas%C4%B1-m%C4%B1yd%C4%B1-6520040b01f4>.(Erişim: 07.12.2018)

<http://www.filozof.net/Turkce/nedir-ne-demek/12541-faruk-ne-demek-faruk-isminin-anlami-kuranda-faruk-ismi.html> (Erişim: 06.12.2018)